

T.C.

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

**XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA EYALET-İ RUM' DA
İSYAN VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ**

Mevlüde Gökçen DAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ

SİVAS

Haziran 2011

**XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA EYALET-İ RUM' DA
İSYAN VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ**

Mevlüde Gökçen DAŞ

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

**SİVAS
Haziran 2011**

KABUL VE ONAY

Mevlûde Gökçen DAŞ'ın hazırlamış olduğu “**XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Eyalet-i Rum'da İsyân ve Eşkîyalık Hareketleri**” başlıklı bu çalışma, 20.06.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından “**Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**”nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ (Tez Danışmanı)

Doç. Dr. Galip EKEN (Üye)

Prof. Dr. Ömer Demirel (Üye)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım. .../.../...

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

DAŞ, Mevlüde Gökçen, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Eyalet-i Rum’da İsyân ve Eşkîyalık Hareketleri”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru görülen siyasi, askeri ve mali alanlardaki gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin temel yapısında birtakım köklü değişimlerin oluşmasında etkili olmuştur. Uzun yıllar devam eden savaşlar ve bu savaşların meydana getirdiği sosyal ve ekonomik buhranlar, gerek merkezde gerekse taşrada çeşitli değişikliklerin yapılmasını zaruri hale getirecek bir ortama zemin hazırlamıştır.

Yaşanan sosyal-ekonomik zorlukları çözüme gayretinde olan Osmanlı devlet adamları, kuruluş aşamasından itibaren devletin temel unsurlarından birini oluşturan tımar sisteminden zamanla iltizam sistemine geçmişlerdir. Siyasi ve idari yapılarda görülen tüm değişiklik ve düzenlemeler elbette ki içtimai ve iktisadi hayata yansiyacak, bu değişim isyan ve eşkıyalık olaylarının yaşanacağı sancılı bir süreci de beraberinde getirecektir.

XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve XVII. yüzyılda da devam eden Celâlî isyanları, merkezdeki huzursuzluklar ve bunların taşraya olan yansımaları, paşa ve diğer devlet adamlarının başkaldırıları, medreselere sığınan suhtelerin huzursuzlukları, yeniçeri, levend, sekban gibi gruplarla çeşitli aşiretlerin ortaya çıkardığı sorunlar, Osmanlı Devleti'nin klasik anlayışına dayalı sistemini temelinden sarsmıştır.

İsyanların kökenlerine ve esas nedenlerine bakmaktan ziyade mevcut durumun bertaraf edilmesine yönelik tedbir veya cezaların sorunu çözüp çözmeyeceği hususu tartışmaya açıktır. Ancak günümüzde dahi örneğine az rastlanır şekilde sosyal devlet geleneğinin mükemmelleşmiş bir örneği olarak görebileceğimiz, ortaçağ devlet geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Osmanlı siyasi otoritesinin, hem toplumsal hoşnutluğu sağlamak hem de bekasını sağlayarak kurumsal yapısını sürdürmek için yapmaya çalıştığı düzenlemeler dikkate değerdir.

Anahtar Sözcükler

İsyân, Haramî, Eşkîya, Şakî, Ehl-i Fesâd, Vilâyet-i Rûm, Celâlî, Suhte.

SUMMARY

DAŞ, Mevlüde Gökçen, “İnsurrection And Plagiarization Movements in Eyalet-i Rum Through XVI- XVII. Centuries”, Master’s Thesis, Sivas, 2011.

XVI. towards the end of the century in the political, military and financial fields, developments, the basic structure of the Ottoman Empire was effective in the formation of some radical changes. For many years, the ongoing social and economic crises caused by wars and the wars, both in the provinces and the central system will make the necessary modifications to a variety of media prepared the ground.

In an effort to solve social-economic challenges of the statesmen of the Ottoman Empire, the organization from the stage by one of the basic elements of the state system of grooming system iltizam passed slowly. Political and administrative structures and arrangements, of course, seen all the changes made on the basis of economic life and will be reflected in the insurgency and banditry incidents experienced a painful process of change will bring.

XVI. emerged in the late XVII century Celal century, the on going rebellion in the center of the unrest and the implications of these provinces, pasha, uprisings and other statesmen, who took refuge in madrasas suhtelerin unrest, Janissary, levend, Sekban various tribal groups such as the problems posed by the Ottoman Empire rocked the foundation of the classical approach based on the system .

Based on the origins and causes of these revolts, rather than looking at measures towards elimination of the current situation or solve the problem does not solve the matter of penalties open to debate. However, even today, rare instance of the welfare state as we can see an example of the tradition perfected, tightly bound to the traditions of the medieval state of the Ottoman political authority, and social tolerance, and satisfaction by providing the institutional structure to ensure survival of both trying to do to maintain the arrangements are worth noting.

Key Words : Riot, Harami, Bandit, Calm, Ehl-i Fesâd, Eyalet-i Rum, Jalal, Suhte.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
SUMMARY	V
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ	X
ÖNSÖZ.....	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ.....	1
A. KONUNUN İNCELENMESİNDEKİ AMAÇ.....	1
B. KONUNUN ÖNEMİ	1
C. KONUNUN SINIRLARI.....	2
D. KAYNAKLARIN TANITIMI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İSYAN KAVRAMININ TERMİNOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ VE OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE DEVLETE İSYAN SUÇU

I. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	5
1. Örfi Hukuk.....	5
2. Şer'î Hukuk.....	7
II. OSMANLI CEZA KANUNNAMELERİNDE DEVLETE İSYAN SUÇU	10
1. Devlete İsyân Suçunun Tanımı	10
2. Devlete İsyân Suçunun Kaynaklardaki Yeri.....	11
3. Devlete İsyân Suçunun Niteliği	11
4. İslam Hukukunda Ceza ve Hadd Kavramı	12

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA VİLAYET-İ RUM'DAKİ SANCAKLARDA GÖRÜLEN İSYAN HAREKETLERİ

I. XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA VİLAYET-İ RUM	16
II. VİLAYETTEKİ İSYAN VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ	17
1. Ulema İsyancıları.....	17
1.1. Sahte Şah İsmail İsyancı	18
1.2. Tokat Nâzırı Molla Ali.....	23
2. Suhte Gruplarının İsyancıları.....	24
3. Celalî İsyancıları	29
3.1. Şeyh Celal İsyancı (1517)	30
3.2. Şah Velî-Baba Zünnun İsyancı.....	32
3.3. Karayazıcı Ayaklanması(1598)	33
4. Yeniçeri İsyancıları.....	35
III. DEVLET ADAMLARININ İSYANLARI	38
1. Varvarî (Vardar) Ali Paşa İsyancı.....	39
2. Subaşı Ali.....	45
3. Sivaslı Ahmet Çavuş	46
IV. BAZI EŞKIYALAR VE KÜÇÜK GRUPLAR.....	48
1. Şerefbeyli Murat ve Veled.....	49
2. Mehmet Oğlu Mustafa ve Mehmet oğlu Nebî	50
3. Bektaş ve Kırık Memi	51
4. Karafakihoğlu	52
V. AŞİRETLERİN SEBEP OLDUĞU HUZURSUZLUKLAR.....	54
1. Yörük Taifesi	54

2. Gurbet- Çingene Taifesi	56
VI. ADİ EŞKİYALIK OLAYLARI	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSYAN VE EŞKİYALIK OLAYLARI KARŞISINDA ALINAN TEDBİR VE CEZALAR

I. MERKEZDE VE TAŞRADA YÖNETİMİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN ALINAN TEDBİRLER VE CEZALAR	66
1. Merkezi Otoriteyi Güçlendirici Önemler	67
2. Taşradaki İdari Taksimat ve Alınan İdari Tedbirler.....	70
3. Vergilerin Düzenlenmesi Yoluyla Alınan Önlemler.....	74
4. Taşradaki Görevlilere Yönelik Yapılan Düzenlemeler	76
II. REAYANIN SEBEP OLDUĞU PROBLEMLERE YÖNELİK TEDBİRLER.....	79
1. Yevmlü Teftişi ve Silahsızlandırma	79
2. Kefillendirme	82
III. KÜREK CEZASI VEYA HAPİS.....	83
IV. SİYASET (KATL)	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VİLAYET-İ RUM'DA GÖRÜLEN İSYAN HAREKETLERİNİN SOSYO EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. İSYANLARIN YERLEŞİM BİRİMLERİ VE KURUMLARA ETKİSİ	88
1. Kaza ve Köylerdeki Bozulmalar	88
2. Vakıf Tekke ve Zaviyelerde Görülen Bozulmalar	89
II. İSYANLARIN NÜFUS ve TOPLUM ÜZERİNE ETKİLERİ	90
1. Göç ve Diğer Etkenlerle İctimai Yapının Bozulması.....	91
SONUÇ.....	93

KAYNAKÇA.....	95
EKLER : ÖRNEK VESİKALAR.....	110

TABLolar LİSTESİ

Tablo I: İsyân Eden Ulemalar	24
Tablo II: Suhte Grupları ve Elebaşları	29
Tablo III: Celalî İsyânları.....	35
Tablo IV: İsyân Eden Devlet Adamları.....	48
Tablo V: İsyân Eden Küçük Eşkîya Grupları ve Liderleri	54
Tablo VIII: Adi Eşkîyalık Olayları.....	65
Tablo VII: Gurbet-Çingene Taifesi.....	60
Tablo VI: Yörük Taifesi	56

ÖNSÖZ

İlki Allah'ın bizatihi kendisine karşı gerçekleştirilmiş olmasından olsa gerek ‐isyan‐ın tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. Belki daha da eski... Tüm diğer semavî dinlerde olduğu gibi bizim inancımızda da var olan Őeytan'ın Allah'a karşı isyan ederek cennetten kovulması ve Hz. Adem ve neslini Allah'a karşı kıŐkırtmayı amaç edinmesi insanlığımızı ‐isyan‐la tanıştırmıŐ; belki de tarihin bile başlamadığı devirlerden bugüne kadar bu kavram türlü değişikliklerle ama özünden pek de bir Őey kaybetmeden varlığını sürdürme gelmiştir. Neye ‐isyan‐ der, Kime, Neden ‐isyan‐ ederiz? Meselenin çıkış noktası da galiba burası... Sebepleri sonuçlarına karıŐmıŐ artık içinden çıkılmaz hale gelmiş, siyasi otoritelerin sert önlemler alınmasına sebebiyet veren isyanların kökenlerini anlamak için belki de en başa dönmek gerekir. Tezimizin hem kavrama hem de çalışma konumuz olan Eyalet-i Rum bölgesindeki olaylara az da olsa ıŐık tutmasını diler, başta tez konumu belirlememde ve tüm aŐamalarında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Adnan Gürbüz'e, aileme ve tüm gönül dostlarıma teŐekkürü borç bilirim.

M. Gökçen DAŞ

KISALTMALAR

- AÜ DTCFD** : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dergisi
- AÜHFD** : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- AÜİFD** : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- Bkz** : Bakınız
- BOA** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- C- AS** : Cevdet Tasnifi Askeriye
- C- HAR** : Cevdet Tasnifi Hariciye
- C- MF** : Cevdet Tasnifi Maarif
- C** : Cilt
- C-ZB** : Cevdet Tasnifi Zabtiye
- Çev** : Çeviren
- DEÜİFD** : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- HAT** : Hatt-ı Hümayun
- MD** : Mühimme Defteri
- MEB İA** : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
- TDVİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

A. KONUNUN İNCELENMESİNDEKİ AMAÇ

İsyanlar; ister geniş halk kitleleri arasında vuku bulmuş ister tek tek bireylerin itaatsizliği nedeniyle meydana gelmiş olsun; muhtevası, sebepleri ve doğurduğu sonuçlar açısından önemli olduğundan bugüne kadar pek çok eser ve makaleye çalışma konusu olmuştur. Bu yüzden tarih boyunca vuku bulmuş isyanların hemen hepsi, ister amacına ulaşmış isterse kanlı bir şekilde bastırılmış olsun doğurduğu neticeler dolayısıyla dikkate değerdir. Tarih boyunca; kimi şehzadelerin tahta çıkmasını sağlayan, bazı padişahların hal' edilmesiyle sonlanan hatta devir açıp devir kapayan isyanlar meydana gelmiştir. Konunun seçilmesindeki amaç da esasen budur. Amacına ulaşsın veya ulaşmasın bir ülkede siyasi otoriteye karşı başkaldırı, kökleri derinlere kadar inebilen tek bir sebeple açıklanmasının mümkün gözükmediği toplumsal, finansal, dinsel, kurumsal ve bazen de bireysel izler taşır. Çalışmamızda Eyalet-i Rum denen bu coğrafyada meydana gelmiş, gerek bir kişi veya bir topluluğun sebep olduğu isyanlar, gerekse toplumun asayişini yakından ilgilendiren eşkıyalık olaylarını arşivlere veya sonradan kaleme alınmış çeşitli eserlere yansımış yönleriyle; çıkış noktalarını, nedenlerini, sonuçlarını ve varsa günümüze yansıyan taraflarını anlamaya ve anlatmaya çalışacağız.

B. KONUNUN ÖNEMİ

Bir devletin bekası kuşkusuz o devleti oluşturan toplumun huzuruyla doğru orantılıdır. Devlet eğer toplumun huzurunu sağlayamıyorsa kurumsal yapısının bozulması, tüm müesseselerinin işlevlerini yitirmesi ve neticede çökmesi ortaya çıkabilecek en doğal sonuçtur. Dolayısıyla devlete karşı girişilebilecek her türlü isyan o devletin yüz yüze kalabileceği en önemli sorundur. Tarih boyunca pek çok devletin ve halen de günümüzde pek çok Ortadoğu devletinin başa çıkmak zorunda olduğu bu sorun belki de bugün en fazla tetkik edilmesi, nedenleri nasılları ve varsa günümüze olan yansımalarıyla detaylı bir şekilde incelenmesi gereken en önemli sorunlardan biridir.

Çalışmamızda hem isyan kavramının muhtevasını, hem de uzun bir tarihi mirasa haiz olan ve asırlar boyunca hep stratejik açıdan öneme sahip olmuş Eyalet-i Rum adı verilen bu coğrafyada ortaya çıkmış, isyan olarak nitelenebilecek olayları, büyük toplumsal sorunlara yol açmış olabilecek eşkıyalık olaylarını ve yansımalarını tetkik etmeye çalışacağız.

C. KONUNUN SINIRLARI

Bu Yüksek Lisans tez çalışmasında Osmanlı klasik dönemindeki süreçte Eyalet-i Rum'da çeşitli isyan-eşkıyalık hareketleri incelenecektir. Osmanlı eyalet sisteminin bir gereği olarak XVI. yüzyılın ortalarında kurulan, merkezi Sivas şehri olmak üzere büyük oranda bu coğrafyayı kapsayan yönetim merkezi yani Paşa sancağı olan Eyalet-i Rum'un; dönem itibariyle Osmanlı taşra teşkilat yapısının anlaşılması açısından uygun bir örnek olabileceği kanaatinde olduğumuz için mekânsal olarak böyle bir sınırlama yapmanın doğru olacağını düşündük. Buna rağmen zamansal olarak kesin bir sınırlamaya gidilmemiş daha çok XVI ve XVII. yüzyıllar arasında arşivlere yansımış olan ulaşabildiğimiz her türlü belgeden ve ikinci el diğer kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

D. KAYNAKLARIN TANITIMI

Bu araştırmada temel olarak yayınlanmış Mühimme Defterlerinden, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki çeşitli tasniflerden (Yıldız Esas Arşivi, Vakayinameler, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye ve Hariciye Nezareti Arşivleri, Divan-ı Hümayûn Kalemî ve Sadaret Mektûbî Kalemî) yararlanılmıştır. Kullanılan Mühimme Defterleri ve hangi dönemlere ait oldukları Kaynakça kısmında belirtilmiştir. Ayrıca incelenen döneme ve konuya ait olan basılmış vakayinamelerden, ikinci elden kaynaklardan ve araştırma- inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSYAN KAVRAMININ TERMİNOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ VE OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE DEVLETE İSYAN SUÇU

Arapça “şeka” mastarının ism-i faili olan “şaki” kelimesi lügatlerde; şekavette bulunan, fena hareketli, haylaz, günahkâr, asi anlamında geçmektedir. (Sami 2009: 781). Şaki kelimesinin çoğulu, “eşkıya” olup bu kelime dilimizde farklı bir anlama bürünmüş ve Arapça “muharip” kelimesinin karşılığı olan haydut, harami ve “kuttâ’u’t-tarik” tamlamasına karşılık gelen yol kesen anlamında kullanılmaya başlanmıştır. İslam hukukunda, çeşitli hukukçulara ve ekollere göre farklılık olmasına rağmen genelde “hırâbe” veya “kati’u’t-tarik” tanımları; silahlı veya başka bir şekilde zorla, baskın yapan, yol kesen, mala ve cana tecavüz eden, kamu düzenini ve asayişini ihlal eden kimseleri ifade eder. (Naci 2009: 77).

Osmanlı devri kaynak ve belgelerinde “celâlî”, “harâmi”, “haramzâde”, “eşirrâ”, “türedi”, “uğru” ve “haydut” erâzil terimleri de eşkıya manasında kullanılmıştır. (Bardakoğlu 1995: 467). Kalabalık toplulukların şekâvetleri “Türkmen eşkıyası, Ekrâd eşkıyası Levendât eşkıyası, Saruca-Sekban¹, Türedi eşkıyası, suhte vb.” biçiminde adlandırılmaktadırlar.

Asi kelimesi ise; isyan eden, emirlere itaat etmeyen, meşru yönetimi tanımayan ve idareye baş kaldıran manasında kullanılmaktadır. İsyân ise asinin yaptığı iş olup; herhangi bir amaçla, kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma diye tarif edilmektedir. (Cin-Akgündüz 1990: 232). Asi kelimesinin Arapça karşılığı “bağy” olup, sözlükte; haktan ayrılmak, haddi aşmak, zulmetmek anlamına gelir. Çoğulu “buğât” olup, bu filleri işleyene de “bâğî” denir. (Şafak 1991: 451).

Günümüz bilim insanlarından Eric J. Hobsbawm’a göre ise; “*Görevlilere ücret dağıtmak için para götüren mutemedi köşe başında basıp soyanlardan, teşkilatlanmış asilere ve vur kaç taktiği uygulayan gerillalara kadar, saldıran ve*

---

¹ Sekbân, Lügatte, köpek muhafızı demektir. II. Mehmet zamanında Yeniçeri ocağına dâhil edilmişlerdir. Tüfenkli asker demektir. Saruca adında benzer bir grupla anılırlardı. (Pakalın 1993: 145-147).

zor kullanarak soygun yapan herkes kanunlar önünde eşkıyadır. (Hobsbawm 1997: 11).

Hukuki açıdan ise eşkıyalık; Malı gasp etmek, zapt etmek, suikastta bulunmak, öç almak, ülkelerin iç huzurunu bozmak için; ev, çiftlik, köy, kasaba, ağıl, değirmen vs yerleri basarak veya yakıp-yıkarak, tahrip ederek, insanları öldürerek, yollarda ve geçitlerde soygun yaparak, adam kaçırmak, bu fiillerinden dolayı hapis iken firar ederek, silahla dolaşp, emniyet ve asayiş tehdit ve ihlal etmektir. (Cin-Akgündüz 1990: 322, Mumcu 1985: 8).

Bir karşı gelme suçunun isyan niteliği taşıması için iki önemli özellik söz konusudur ilki; devlete, hükümdara veya bir meşru idareye karşı gelme içeriği taşıyor olmasıdır yani meşru olmayan devlete veya başkanına karşı yapılan kalkışmalar isyan niteliği taşımaz. İsyanın ikinci önemli noktası ise; girişilen harekette kuvvet kullanılmasıdır. Birileri meşru yönetime karşı kuvvet kullanmadan muhalefet eder veya biat etmez ise bu isyan etmiş manasına gelmez. (Şafak 1991: 451).

İsyan edenlerin, hükümdarı değiştirmek veya onun herhangi bir konudaki emrini uygulamamak için geçerli bir mazeretleri bulunmalıdır. Bu sayılan kıstaslara göre hareket edip, yönetime isyan edenlere karşı savaşmak ve onları cezalandırmak yöneticilerin doğal hakkıdır. (Şafak 1991: 451-452). Eşkıyanın yaptığı fiiller dinen büyük günah, hukuken de büyük suçlar arasındadır. Diğer suçlara göre daha ağır cezalar verilmesi ise, eşkıyalığın toplumun huzuruna ve emniyetine kastetmesindedir. İşlenen suça verilecek cezalar ise suçun türüne göre ağırdan hafife doğru uygulanır. (Bardakoğlu 1995: 463-366). Terminolojik olarak kısaca tanımladığımız isyan kavramının, 'suç ve ceza' açısından örneklerine daha sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla değerlendirilecektir. Ancak öncelikli olarak, kavramın hukukî açıdan hangi suç çeşidine tekabül ettiğini görmek ve karşılığında ne tür bir ceza verileceğini öğrenmek açısından, Osmanlı hukuk sistemine göz atmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

I. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Osmanlı hukuk sistemde, toplum düzenini sağlamak, kanun ve nizamları korumak, aynı zamanda toplumu oluşturan fertlerin huzurunu sağlamak temel amaçtır. (Cin-Akgündüz 1990: 301)

Osmanlı hukuk mevzuatı iki kısımdan oluşmaktadır. Biri, doğrudan doğruya Kur'an, Sünnet, icma ve kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında toplanarak bir araya getirilmiş olan normlar manzumesidir ki, bunlara, şer'î hükümler, şer-i şerif veya şer'î hukuk adı verilir. Diğeri ise örfî hukuk adı verilen ananevi hukuktur. Osmanlı kanunnamelerinde şer'î hukuk ifadesinin yerine, şer' yahut şer-i şerif terimleri kullanılmıştır. Şer'î hukuk kavramı, geçerliliği için, hiçbir kişi veya kurulun onayına gerek olmayan ve fıkıh kitaplarında bir araya getirilmiş bulunan hukuki hükümleri ifade eder. (Özbilgen 1985: 43). Osmanlı şer'î hukuk mevzuatı, mahkemelerin de müracaat kaynakları olan fıkıh ve fetva kitaplarından oluşmaktadır (Cin-Akgündüz 1990: 142–143).

Osmanlı hukuk mevzuatının diğerk kısmını oluşturan örfî hukuk² ise; Şer'î hukuka dokunmamak, ona aykırı olmamak koşuluyla, salahiyetini Osmanlı padişahının yasama yetkisinden alan ve padişahın, bu yetkisine dayanarak koyduğu hukuktur. Şer'î hukuk, İslam hukukunun ana kaynaklarının yanı sıra hukukçuların bu kaynaklara dayanarak yapmış oldukları içtihatlarla dayanarak teşekkül etmiş iken, Örfî hukuk; padişahların koydukları kanunlarla inkişaf etmiştir (Barkan 1993: 192).

1. Örfî Hukuk

Osmanlı hukukunda örfî hukuk denilince, sadece âdet hukuku değil, şer'î hükümlerin kanun tarzında tertiplenmesi de dâhil olmak üzere, padişaha tanınan

---

²Örf deyiminin bugünkü “gelenek-görenek hukuku” anlamında kullandığımız sözcüklerle doğrudan bir ilgisi yoktur; geleneği Osmanlılar daha çok âdet kelimesiyle belirtmişlerdir. Örf, padişahın şeriat dışı alanda aklına dayanarak İslam yararına koyduğu kurallar anlamına gelirdi. Bazen belli bölgelerde eski “âdetleri” padişah örfî yetkisine dayanarak hukuk kuralı ilan edebilirdi ki, bu biçimde bugünkü örf sözcüğü, eskiden beri yaşayan kuralların hukukça tanınması anlamına gelmiştir. Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1996, s. 186.

sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde, uzman hukukçuların içtihad ve fetvalarına da başvurularak ortaya konan hukuki hükümler akla gelmelidir³.

Osmanlı hukuk sisteminin temeli, esas itibariyle şer'î hukuk ile bu hukukun yanında zaman içerisinde kendiliğinden oluşan örfî hukuka dayanır (Barkan 1993: 185-186, Köprülü 1993: 617). Bir başka deyişle, klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız olarak oluşan hukuka şer'î hukuk, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka da örfî hukuk adı verilmiştir (Cin 1979: 2-3, Şen 2000: 687)

Örfî hukuk daha çok kanunnamelerle kendini gösteren, padişah fermanı şeklinde çıkarılmıştır. Bu noktadan hareketle kanunnamelerin kaynağı ve dayanağı da padişah iradesidir, denilebilir. Kanunnameler birer padişah emridir ve genel olarak tüm fermanlarda bulunan benzer öğeleri taşır. Kanunnamelerden önce, her ne kadar kadınlara ta'ziren ceza verme yetkisi tanınmışsa da, bu yetki, suçun tespitine sirayet etmediği için, adlî boşluğun oluşmasına engel olamamıştır. Kanunî boşluk nedeniyle cezasız kalan suçların artması, daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı padişahlarını da tedbir almaya yöneltmiştir. Genellikle örf çerçevesinde gelişen bu tedbirler, o zamana kadar var olan şer'î hukukun yanında örfî hukukun da müessese olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Barkan 1993: 186–190).

Örfî hukuk denildiğinde, sadece örf ve âdet hukuku düşünülmemelidir. Örf tabiri hükümdarın, cemiyetin hayrı için şeriatın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları gösterir. Esasen örfî hukuk normları konulurken en azından hukukun belli alanları bakımından yerleşmiş örf ve âdetlerin, hukukî teamüllerin dikkate alındığı olmuştur. Fakat bütün hukuki esasları mahkemelerde mecburen uygulanan normlar haline getiren, bunların örf ve âdete dayanmış olmaları değil, padişahların irade ve fermanlarına dayanmalarındır. (İnalçık 1958:

---

³ İslam hukukunun tali kaynakları kullanılarak ve örf adet kuralları esas alınarak, ister zamanın devlet başkanı (Ulü'l-emr) ve isterse müçtehit hukukçular tarafından ortaya konan hukuki hükümlerin tamamına âdet hukuku veya örfî hukuk denmektedir. Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Hukukta Tarihçilik ve Medeni Kanunlarda Değişme Zorunluğu", *Ankara Barosu Staj Konferansı, 6 Sayılı Baro Dergisi Eki*, s. 7–8; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1. Kitap, İstanbul 1990, s. 51; Cin/Akgündüz, C. I, s. 165.

103). O halde örfî hukuk bir kanun hukukudur demek yanlış olmayacaktır. (Aydın 1994: 378)

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da; örfî hukukun, oluşum sürecinde örf-adet kuralları ile şer'î hukuk hükümlerinden ne kadar etkilendiğinin tespit edilmesinin zorluğudur. Bu zorluğu gidermek için ortaya konulan kanunnamelerin şer'î hukuktan tamamen ayrı ve rasyonel şartlar içerisinde gerçekleşmiş olduğunu savunanlar olduğu gibi, onların şer'î hükümlerin tamamlayıcısı konumunda olduğunu söyleyenler de vardır. (Acar 2001: 54).

2. Şer'î Hukuk

“Şeriat”, suyun kaynağına götüren ve Müslümanların yürümek zorunda oldukları yol, İslam dini ve İslam hukuku anlamlarına gelir. Bu bağlamda şer'î hukuk insanın fiillerine ilişkin Allah'ın hükümleri olarak da anlaşılabilir. (İmamuddin, çev. Gürkan 2003: 239). Sünni anlayışa göre Şeriat, sadece Allah'tan gelen iyi veya kötü fiillerin hükmünün menşei iken; Mu'tezili anlayışa göre ise Şeriat, sadece aklın ortaya çıkardığı hükümleri tasdik eder. (İmamuddin, çev. Gürkan 2003: 239).

İslam dininin ana kaynağı olan Kuran ve Sünnet şer'î hukukun ana kaynağı olup bu alandaki başlıca prensipleri ve hedefleri belirler. İslam hukukçuları ise bu esas amaçların günlük hayata uygulanma tarz ve şartlarıyla ilgili hukuki yorum ve ayrıntıyı geliştirerek kendi devir ve toplumlarının problemlerini bu çerçevede çözmeye çalışmışlardır. Bu sebeple İslam ceza hukukunun klasik yapısı Kuran, sünnet ve İslam hukukçularının içtihatları şeklinde hiyerarşik üç merhalede oluşmuştur. Kuran ve Sünnet'in belirlediği cezalar İslam'ın temel değerleri olan; akıl, din, can, ırz ve malların, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır. Bu cezalar, İslam'ın kötülüğü önleyip iyiliği egemen kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır. (Bardakoğlu 1993: 472).

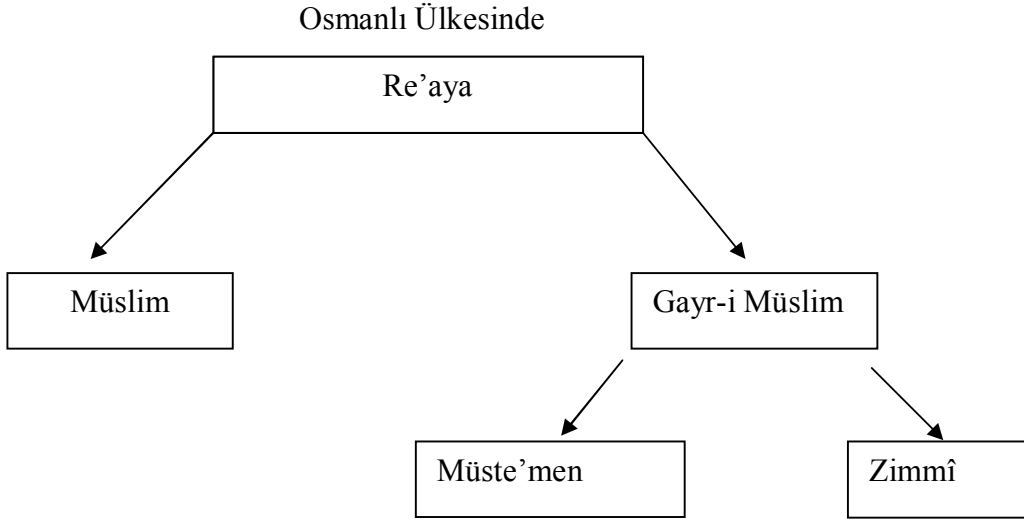
Şer'î hukuk, dini hukuka göre karar veren baş kadıya tevdi edilmiştir ve vali onun kararlarını infaz ile yükümlüdür. (Uriel 1983: 634). Öte yandan, bir

çeşit muvakkat kanunnamelere dayanan örfi hukuk, o bölge valisinin sorumluluğundadır.

Örfî ve Şer’î hukuktan ve Osmanlı üzerindeki uygulamalarından kısaca söz ettikten sonra şimdi de Osmanlı tebaasından ve hukukun tebaa üzerindeki uygulamalarından bahsedeceğiz.

Bilindiği üzere; İslâm hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden ayrılırlar. İslam hukuk kurallarının geçerli olduğu Osmanlı ülkesinde de aynı durum söz konusu olup; vatan ve millet kavramları yerine aynı dinin mensupları demek olan ümmet tabiri esas alınırdı. Eski Müslüman-Türk devletlerinde vatandaş demek olan ra’iyye (tebaa), Osmanlı’da Müslüman ve gayr-i müslim olarak ikiye ayrılırdı. Kavmiyet yahut cinsiyet farkı, şer’-i şerifce hiç hükmündedir. (Akgündüz 1986: 170). Bir başka deyişle Osmanlı ülkesindeki halk kavmiyet ya da cinsiyet ayrımı olmaksızın; Müslüman yahut gayr-i Müslim olarak iki ayrı grup olarak gözetilirdi. Gayr-i müslim milletlerin büyük bir kısmını Hristiyanlar, Yahudiler ve Sabîler oluşturmaktaydı. Gayr-i müslimleri, vatandaşlık hukuku açısından Zimmîler ve müste’menler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. (Özel 1988: 79).

Zimmîler, Osmanlı vatandaşı olan gayr-i müslimler olup belli vergi mükellefiyeti olan gruptur. Müste’menler ise, yabancılardır. İslam Hukuku bu özelliklerini teyit eden ve sağlayan eşitlik ilkesi, hürriyet ilkesi, danışma (sura) ilkesi, idarecilerin yetkisini sınırlama ilkesi, yazılı ispat ve sözleşme ilkesi v.b. ilkeleri de bünyesinde barındırmaktadır. (Acar 2001: 25).

Yukarıdaki şema ile de ifade etmeye çalıştığımız gibi; din kıstasından hareket eden İslâm hukukçuları, İslâm ülkesindeki insanları, Müslüman ve gayr-i müslim olmak üzere iki ana gruba ayırır.

Müslümanlar, dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman olmalarından dolayı, İslâm ülkesinin vatandaşlarıdır. Zimmîler ise, zimmet akdinin şartlarına uydukları sürece, İslâm ülkesinin kanunlarına tabi olmayı kabul ettiklerinden zimmet akdi gereğince, bir diğer görüşe göre ise, İslâm ülkesinde süresiz ikâmet hakkına sahip olduklarından dolayı, yine İslâm ülkesinin vatandaşı sayılırlar. Müste'menler ise, İslâm ülkesinde yabancı statüsündedirler ve ehl-i dar'il-harb diye yahut harbî şeklinde de anılırlar. (Akgündüz 2009: 172).

İslâm hukukunda dünyanın iki ülkeye ayrıldığını, Müslümanların hâkim oldukları topraklara İslâm ülkesi (Dâr'ül-İslâm) ve gayrimüslimlerin hâkim olduğu topraklara da harp ülkesi (Dar'ül-Harp) dendiğini biliyoruz. Fiilen birden fazla olan İslâm devletlerine, devletler hukuku açısından “Birleşik İslâm Devletleri” nazarıyla bakıldığına İslâm ülkesi vatandaşlarına, Osmanlı hukukçuları ehl-i dar'il-İslâm demişler ve bazı aksi görüşlere rağmen, zimmîleri de bu tabirin kapsamına sokmuşlardır. (Özel 1988: 250)

Bahsedilen bütün bu zümrelere uygulanan ortak bir hukuk kuralının olduğunu söylemek zordur ancak her devirde gerek örfî gerek şer'î hukuk re'âyayı

muzdarip etmeyecek şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır demek hatalı olmayacaktır.

II. OSMANLI CEZA KANUNNAMESİNDE DEVLETE İSYAN SUÇU

Osmanlılarda emir veya fermanların kanunname şeklini alıp bağlayıcılıklarının daha devamlı olması, II. Mehmet (1451–1481) dönemi ile başlar. (Acar 1999: 25). Aslında Fatih’in Kanun-i Sultanî’si büyük bir kısmı itibarıyla 1451’den önceki kanunların bir araya getirilmesi ile meydana gelmiştir. Ancak Fatih devri bir dönüm noktasıdır. Ondan önce Osmanlı kanunnamesi adı altında elimize ulaşmış bir vesika mevcut değildir. (İnalçık 1999: 9).

Sistemli bir şekilde Fatih ile başlayan kanunlaştırma hareketi, II. Bayezid, Yavuz Selim, Kanunî Süleyman, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet başta olmak üzere devam etmiştir. Sistemli bir nizami yapının oluşması için kuşkusuz kanunnamelerin özellikle de ceza kanunnamelerinin düzenlenmesi gereği hasıl olmuş; Kanunnamelerin hemen hepsi bu padişahlar tarafından yapılmıştır. (Akgündüz 1994: 7).

1. Devlete İsyân Suçunun Tanımı

Devlete isyan suçu, ceza genel hukuku hükümleri içerisinde adi suç- siyasi suç ayrımında, siyasi suç olarak belirtilmektedir.(Akbulut 2003: 169). İslam hukukuna göre, devlet aleyhine işlenen suçlar, “taziren” cezalandırılan suçlar grubuna girmektedir. Yani bu gibi suçların, nelerden ibaret bulunduğu, İslam hukukunun metin halindeki kaynaklarında gösterilmiş değildir. Fakat failleri, yine İslam’ın ana prensiplerine göre “veliyyü’l-emr” ve onun naipleri olan hâkimler ve “vülatı ceraim” denilen memurlar cezalandırabilirlerdi. (Özek 1970: 89).

Suçlar genel kabule göre; Haddi gerektiren suçlar, kısası gerektiren suçlar ve taziri gerektiren suçlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Haddi gerektiren suçlar veya hadd suçları; Kitap veya sünnette suçun ve cezanın tespit ve tayin olunduğu belli başlı suçlardır. Kısası gerektiren suçlar, adam öldürme ve yaralama suçlarından ibarettir. Taziri gerektiren suçlar da bu iki kısım suçun dışında kalan,

zamana ve yere göre değişebilen, suçun ve cezanın tesbiti devlet başkanına bırakılan, sınırları maslahat ile çevrili suçlardır. (Akman 1999: 203).

Cezalarda da suçlarda olduğu gibi; hadd cezaları, kısas cezaları ve ta'zir cezaları olmak üzere üçlü ayrıma gidilir. İslam ceza hukukunda bu cezalar. Cezalarda ilke olarak suç ile cezanın eşitliği, toplum hakkının ön plana çıkması, suçlunun topluma kazandırılması esastır. (Çalışkan 1993: 369)

2. Devlete İsyân Suçunun Kaynaklardaki Yeri

Ceza kanunnameleri ile düzenlenen cezalandırmanın amacı, kuşkusuz suçun kanıksanması ve yayılmasına engel olarak içtimai vicdanı ve bir devlet olarak kurumsal yapıyı korumak, suçu önleyerek, suçluyu te'dib ve ıslah etmektir. Kanunnameler de bu anlayışa göre düzenlenmiştir. Ancak devlete karşı isyan suçu diğer suçlardan ayrı tutulmuştur.

Osmanlı ceza kanunnameleri İslam dini geleneğinin bir örneği olarak iman, ibadet, muamelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlalini önlemek, ferdi ve içtimai hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek maksadıyla gerek dünya gerekse ahiret hayatına yönelik olarak birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir.(Akbulut 2003: 52) İslam ceza hukukunun tayin ettiği cezalar (hadd) belli başlı birkaç suça ait olup bunların tespitinin de sadece objektif delillere bağlanması, dînî hukukun uygulanabilirliğini tabî olarak sınırlamıştır. (Uriel 1983: 633).

3. Devlete İsyân Suçunun Niteliği

İsyân suçu niteliği itibariyle irtidat ve yol kesme gibi adi suçlardan ayrılır. Siyasi otoriteye karşı olan bir grubun, kendi kanaat ve içtihatlarına göre, yanlış yolda olan devlet başkanına baş kaldırmalarına; onu devirmek, düzeni değiştirmek veya ayrı bir devlet kurmak istemelerine “bağy”, bunu yapanlara da “baği” denir.(Akbulut 2003: 178).

İsyancılar; esas amaçları tamamen siyasi olup, devlet başkanına karşı ayaklanarak düzenin değişmesini isteyen, kendilerine göre yaptıklarının İslam'ın hayrına olduğunu düşünen bir topluluktur. İsyancıardan, bir yere toplanıp grup oluşturmayanlarla devlete baş kaldırmayanlara dokunulamaz. Hukuken diğer insanlara davranıldığı gibi davranılır. Bozuk inançların haksız propagandasını yaparlarsa önce uyarılır, sonra ta'zir edilir. Devlete isyan ettiklerinde, önce uyarılır, sonra savaşılr. Savaştan önce uyarılmaları şarttır. Savaşta, kaçan kovalanmaz, yaralı ve esirler öldürülmez, malları zapt edilmez. Çocukları esir edilmez. Zaruret bulunmadıkça, evleri, paraları, ürünleri tahrip edilmez. Zira bu savaşın amacı, yok etmek değil, yola getirmektir. (Fendoğlu 200: 458).

Kaynaklardaki bilgiler toplu olarak değerlendirildiğinde isyan suçunun belirli, sabit bir cezasının bulunmadığı görülmektedir. İsyancıların savaş esnasında öldürülmelerinin bir ceza olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmaya açık bir husustur zira isyan halinin neticeleri düşünöldüğünde vaziyetin -devlet nazarında- icap ettiği şekilde bertaraf edilmesi gerektiğini söylemek zarurettir kanaatindeyiz.

Bu nedenle asilerin savaş esnasında öldürölebilmelerini ceza olarak nitelemek de güçtür. İsyancılar karşı savaşmak siyasi otorite nazarında bir meşru müdafaa hareketi olup amacı asileri itaate zorlamaktır. Şayet bu bir ceza olarak düşünölseydi, savaşta isyancıların yenilmesinden sonra yakalanan esirlerin cezasının da idam olması gerekirdi. Hâlbuki isyan bastırıldıktan sonra ölüm cezası verilemeyeceği, uygun bir ta'zir cezası verileceği hususunda Ebu Hanife dışındaki hukukçular görüş birliği içindedirler. (Akman 1995: 217).

4. İslam Hukukunda Ceza ve Hadd Kavramı

Ceza, Arapça bir isim olup lügatte, iyilik veya fenalık karşılığında verilen ivaz ve mükâfat, ecir anlamına gelip mastar olarak da "iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek" anlamına gelir. (Tüfekçi 1994: 23–25). Ceza kelimesi, hem mükâfatlandırmak hem de müeyyide uygulamak anlamında kullanılmaktadır.

İslâm literatüründe cezanın terim olarak biri genel, diğeri özel olmak üzere başlıca iki farklı manada kullanıldığı görülür. Sözlük anlamıyla da bağlantılı olan genel anlamda ceza, dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyideden ibarettir. Özel anlamda ise dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddî ve manevî müeyyideyi ifade eder. (Bardakoğlu 1993: 472)

Istılahen ise ceza, failin fiiline göre mükâfat veya ceza manasını içermektedir. İslam hukukunda bir terim olarak ceza, Şâri'in (şer'iat kurallarını koyan) emir ve yasaklarına uymama sonucu, toplumun menfaati için kişiye uygulanması öngörülen, kararlaştırılmış bir müeyyide şeklinde tarif edilmiştir. (Çalışkan 1993: 368).

Çağımız hukukunda da ceza, suç işleyen şahsa, çeşitli yapıcı amaçları gerçekleştirmesi için uygulanan ve esasında kişiyi bir takım mahrumiyetlere tabi kılan yasa şeklinde tabir edilmektedir. (Dönmezer- Sahir 1997: 588).

Görüldüğü gibi, hem İslam hukukunda hem de çağdaş hukukta cezanın konuluş sebebi toplumun menfaatinin ihlal edilmesi esasına dayandırılmaktadır.

İslam hukukunda cezalar, fertlerin ıslahı, toplumun himayesi ve düzeninin korunması için konulmuştur. İslam hukuku ile ilgili kaynaklara göre Ceza, suçun vukuundan önce herkesi suç işlemekten alıkoyacak özellikte olmalıdır. Suçun vukuundan sonra ise, işlediği suçtan dolayı suçluyu cezalandırması ve terbiye etmesi yanında, toplumdaki diğer kişileri de aynı suçu işlemekten alıkoyacak bir mahiyet arz etmelidir.

İslam hukukçuları, cezayı tarif ederken “ceza, suçun işlenmesinden önce suçu işlemeye bir engel; suçun işlenmesinden, sonra ise, o suçun tekrar işlenmesini önleyen bir tedbirdir” demekle, cezanın bu özellikte olması gerektiğini ifade etmişlerdir. (Dönmezer- Sahir 1997: 589)

Cezalar, toplumun ihtiyacına ve menfaatine göre düzenlenmelidir. Toplumun menfaatleri cezanın şiddetli olmasını gerektiriyorsa ceza da şiddetli olmalı; toplumun menfaatleri cezaların hafifletilmesini gerektiriyorsa, ceza da hafifletilmelidir. Suçlunun vereceği zararlardan toplumun menfaatlerinin korunması için, suçlunun toplumdaki tecrid edilmesi veya hapsedilmesi

gerekiyorsa verilecek ceza da, suçlunun öldürülmesi, tövbe etmediği sürece ölünceye kadar hapsedilmesi veya durumunu ıslah edinceye kadar gözaltında tutulması şeklinde olmalıdır.(Çalışkan 1993: 369)

Toplumun menfaatlerini korumayı ve fertlerin ıslahını hedef alan ve bunları gerçekleştirmeye çalışan her ceza meşrudur. Bu çeşit cezaların, başka cezalarla değiştirilerek azaltılması gerekmez. Ceza, korkutuculuk özelliği taşıması gereken bir müeyyidedir. (Dönmezer- Sahir: 1997: 600)

Hadd kavramına geçecek olursak; Hadd'in lügat anlamı, menetmek, yasaklamak demektir. İnsanları girmekten menettiği için kapıcıya da "haddâd" denilmektedir. İstilahta ise, ceza müeyyidesinin uygulanmasını gerektiren çirkin fiilleri işlemekten insanları alıkoymak için Allah'ın hakkı olarak O'nu ta'zimen ve emrine uyararak farz kılınan belli cezalar demektir. Çoğulu hudûd'dur. (Çalışkan 1993: 373).

Bir şeyin mahiyetini açıklayan hususa da "hadd" denir. Çünkü o şeyin mahiyetini ilgilendirmeyen şeylerin tarife girmesine (agyârını mâni) engel olur. İslam hukukunda cezalara "hudûd" adı verilmesinin sebebi de, suçu işlemekten alıkoymasıdır. (Çalışkan 1993: 371).

Hadd kelimesinin tanımında hadd'in Allahın hakkı olarak belirtilmesinin sebebi, bu cezaların uygulanmasında fert ve toplumun herhangi bir müdahalesinin söz konusu olmamasıdır. Bu özelliğiyle hadd, kul hakkı olan kısâs cezasından; miktarının tayin edilmiş olmasıyla da, miktarı tespit edilmeyip, yöneticilerce tespit edilen ta'zir cezasından ayrılmaktadır.(Çalışkan 1993: 373).

İsyan suçunun, suçların tasnifi içindeki yerini belirleyecek olursak; klasik müelliflerin isyan suçunu bir hadd suçu olarak gördükleri şekilde yaygın bir kanaattir.

Hanefi fıkıh kitaplarının hadd suçlarını inceledikleri "Kitabül Hudûd" başlıklı kısmında isyan suçuna yer verilmemiş, bu konuyu daha ziyade Kitabü's Siyer veya Kitabü'l-Cihad başlıkları altında müstakil bir bahis olarak incelenmiştir. (Çalışkan 1993: 373).

Çağdaş İslam hukukçularından bir kısmına göre, bağı (isyan) suçu haddi gerektiren suçlardan biridir. Hadd cezasını gerektiren suçlar, Şâri' tarafından tayin

edilmiştir. Zina suçu, Kazf suçu (İffetli bir kadına zina İsnadında hulunmak), Şürb suçu (Şarap içmek), Sirkat suçu (Hırsızlık), Hırâbe suçu (Yol kesicilik), Ridde suçu (İslâm dininden çıkmak), Bağy suçu (Sebepsiz yere devlet başkanına isyan etmek) tir. (Çalışkan 1993: 372).

Hadd cezalarının tamamı, Allah'ın haklarındandır ve belli bir miktarı olup bu miktarın indirilmesi mümkün değildir. Hadd cezalarını yerine getirmeyi, devlet başkanı başka birisine devredebilir. Hadd cezaları mirasçılara intikal etmez. Bu cezaları gerektiren suçlar aynı cinsten olup birden fazla işlenmişse, sadece tek hadd cezası uygulanır ve, kölelere uygulanırken yarıya indirilir. Hadd cezalarında sulh geçerli olmadığı, gibi af ve şefaaf da kabul edilmez. (Çalışkan 1993: 374).

Hadd cezalarının ispatında, suçların tespitindeki genel kaidelerin dışına çıkılmıştır. Hadd cezalarının uygulanması esnasında, meydana gelecek zararları cezayı infaz eden tazmin etmez. Kendisine hadd cezası uygulanan kimsenin cenaze namazı kılınır. (Çalışkan 1993: 376).

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA VİLAYET-İ RUM'DAKİ SANCAKLARDA GÖRÜLEN İSYAN HAREKETLERİ

I. XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA VİLAYET-İ RUM

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra teşkilatı idarî yönden Eyalet, Sancak ve Kaza esasına göre oluşturulmuştu. Bu idari taksimat birimlerinin her birinin, merkezî nüfusuna bakılmaksızın, kent niteliğinde olduğu görülmekte ve her birinde yürütme ve yargı temsilcileri bulunmaktaydı. Osmanlı padişahlarının kuruluştan itibaren bir bölgeye iki yönetici atamış olduğunu görmekteyiz ki bunlardan biri yürütme kuvvetini temsil eden Bey (Beylerbeyi, Sancakbeyi ve diğer Zaimler), ötekisi de yargı kuvvetlerini temsil eden Kadı'dır. Buna göre Osmanlı ülkesi bir yandan Beylerbeyi ve Sancakbeyi diye askeri idari birimlere ayrılırken, bir yandan da bu ayrıma tabi topraklar üzerinde kaza denilen şer'i - idari birimler yer almıştır. (Doğru 1995: 192).

Daha bir uç beyliği iken Osmanlı toprakları, "hünkâr sancağı" ile beyin oğullarının yönetimine bıraktığı sancaklara ayrılmıştır. Sancak, hükümdardan iktidar sembolü olarak bir bayrak almış, askeri bir vali olan sancakbeyinin emrindeki yönetim birimidir. XIV. yüzyılda yönetimi iyice hissettirmek için bütün Sancakbeylerinin başına bir Beylerbeyi atanması zorunlu hale getirilmiştir. Zira 1361'den itibaren devletin Balkanlar'daki fetihleri ve buna bağlı sınırların genişlemesinin bir sonucu olarak I. Murad 1362 yılında tahta çıktığında ilk beylerbeyliğini Rumeli'nde kurmuş, bu göreve de Lala Şahin Paşa'yı atamıştı. (İnalçık 1995: 108-109)

Üç kıtaya yayılan imparatorluğun XVII. yüzyılın ilk yarısında, Asya ve Afrikada bulunan vilayet/eyaletleri; Anadolu, Karaman, Zülkadir (Adana), Rum (Sivas), Trabzon veya Batum, Çıldır, Şirvan, Van, Diyarbakır, Şehrızor, Musul, Bağdad, Basra, Lahsa, Deyr-i Rahbe ve sonraki ismiyle Rakka, Haleb Şam, Trablusşam, Sayda, Yemen, Mısır, Habeş, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Kıbrıs ve Kaptanpaşa eyaletleri ile Doğu Anadolu'daki yurtluk ocaklık sancaklar ve bir de Mekke-i Mükerreme emirliğidir. Avrupa'da ise Rumeli, Mora, Özi, Bosna, Budin,

Temesvar, Varad, Egri, Kanije, Kefe, Uyvar Beylerbeylikleri ve Girit muhafızlığı ile Osmanlı imparatorluğunun yüksek hâkimiyeti altında Kırım hanlığı ve Eflak, Boğdan voyvodaları ile Erdel (Transilvanya) krallığı vardı. (Uzunçarşılı 1998: 291)

Anadolu'nun kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak noktasında yer alması dolayısıyla tarihin hemen her döneminde önemli bir yerleşim yeri olduğunu bildiğimiz Sivas; Osmanlı Anadolu'sunda XVI. yüzyılın ortalarında kurulan önemli vilayetlerden biri olan Eyalet-i Rum'un yönetim merkezi yani Paşa sancağıydı. Sivas vilayetine aynı dönemde Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir sancakları da bağlıydı. Bu teşkilat bazı küçük değişikliklerle XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. 1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi'ne uygun olarak 1867 yılında oluşturulan Sivas vilayeti, Sivas, Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar sancaklarından teşekkül etmiştir. Cumhuriyet döneminde sancakların müstakil il hâline dönüştürülmesiyle Sivas vilayeti, yalnız merkez sancağı topraklarını içine almıştır. (Darkot 1988: 569)

II. VİLAYETTEKİ İSYAN VE EŞKİYALIK HAREKETLERİ

Taşra teşkilatındaki eyalet taksimatından ve inceleme konumuz olan Eyalet-i Rum'un tarihinden kısaca söz ettikten sonra şimdi de söz konusu bölgede cereyan etmiş olan isyan ve eşkıyalık olayları hakkında bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Bu bölümde öncelikle ulema, suhte celali gibi gruplarla bölgede görev yapan yüksek dereceli memurların isyan hareketlerini inceleyecek daha sonra belli başlı gruplar ve daha küçük çaplı eşkıyalık olaylarını anlatmaya çalışacağız.

1. Ulema İsyancıları

Ulema Arapça "ilim" kökünden ismi fail olan "âlim" in çoğulu olmakla birlikte terim olarak bir anlam kazanmış, toplumun aydın biraz da aristokrat sayılan bir zümresine verilen ortak bir isim olmuştur. (Devellioğlu 1984: 1119) Osmanlı'da ulema, askeri sınıf içinde ve padişah nezdinde mümtaz bir yere sahiptir. Ulemanın yükselişi daha çok XV. asırda Fatih döneminde siyasi ve idari

bir karar organı olan Divan-ı Hümayun'da da ulemaya bir unsur olarak yer verilmesi ile artar.

Divan-ı Hümayun'u oluşturan asil üyelerden, veziriazam kubbealtı vezirlerinden sonra en önemli üyeler olarak, kadıaskerler, nişancı ve defterdarlar ulema sınıfından kişilerdi. Nişancı ve defterdarlar, daha sonraları uzman elemanların yetişmeye başlamasıyla ulema dışından kişilerden seçilmiştir. Divanda veziriazamın sol tarafında oturan kadıaskerler ulemanın temsilcisi olarak bu üstün durumlarını sonuna kadar korumuşlardır. Çünkü şeyhülislâm divan üyesi olmadığı için, şer-i konularda kadıaskerler söz sahibi idi. Ancak şeyhülislâmlar otoritelerinin güçlü olduğu zamanlarda kendileri divana gelerek görüşlerini söylemişlerdir. Ayrıca sonraki asırlarda önemli kararlarda şeyhülislâm da toplantılara çağrılmıştır. (Bolay 2005: 16-18).

Klasik Osmanlı devlet ve toplumunun zihniyet dünyasında Ser'-i Şerif'in bekası ilimdir. İlmîn bekası ise Ulema iledir. "İntizam-ı hâl-ı Ulema, mühimmat-ı din ü devlettir". (Koçi Bey, 1994: 39-40.)

Bu anlayıştan dolayı Sünnî İslam geleneğinin ateşli bir savunucusu olan Osmanlı Devleti, ilim gücünü elinde tutan ve toplumun ilmi-dini önderliğini yürüten ulemaya ayrı bir önem vermiştir. Fakat devlete karşı isyan hareketi söz konusu olduğu her zaman ve her devirde gerekli tedbirler alınmakta ve isyan suçu sabit olan ulema dahi ölüm cezasına çarptırılmaktaydı. (Akagündüz 2008: 30)

1.1. Sahte Şah İsmail İsyanı

Bizim inceleme konumuz olan Eyalet-i Rûm bölgesinde dinî yönü açısından dikkat çekici bir isyan Sahte Şah İsmail İsyanı'dır. Bilindiği üzere Safevî Devleti'nin 1502 yılında Şah İsmail tarafından kurulmasının ardından, Safevî'ler; Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Anadolu'daki Türkmen tebâyaya siyasî, kültürel ve dinî etkilerde bulunmaya başlamış, böylelikle Anadolu'daki Sünnî inanca sahip Türkmenlerin, Şia mezhebine yönelmelerine ve bazı bölgelerde bir "şah" hayranlığının doğmasına sebep olmuşlardı. (Söylemez 2004: 72).

Ancak zamanla, şah hayranlığına sahip olan bu insanlar, Osmanlı yönetimine karşı çıkan, kendi bölgelerinde şöhret ve güç sahibi kimseler tarafından istismar edilmişlerdir. Anadolu Türkmen aşiretleri üzerindeki Şia etkisinin bir sonucu olarak, bilhassa konargöçer halk arasında Batınî fikirlerin bir hayli yayıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devlet yöneticileri ise, bu fikirlerin ve neden olduğu ayaklanmaların önlenmesine yönelik olarak çoğu zaman bu ayaklanma hareketleriyle bölgenin sosyo-ekonomik rahatsızlıkları arasında bir ilgi kurarak iyileştirici tedbirler alma yoluna gitmiyor, aksine bu bölge halkı ve Türkmen aşiretlerinin şer kaynağı ve buldukları bölgelerin de eşkıya üreten bir yer olduğu kanaatiyle, bunların tedip edilmeleri gerektiğini düşünerek bu aşiretlere karşı zorlayıcı tedbirlere başvuruyorlardı. (Söylemez 2004: 72).

Meydana gelen bu tür isyanların genellikle Orta Anadolu'da ortaya çıkması, bölgenin sosyo-ekonomik düzeyinin düşüklüğü nedeniyle, burada daha çabuk sarsılabilir, konargöçer halkın yaşamasından kaynaklanmış olmalıdır. (Söylemez 2004: 76).

Zira tarihte bu tür istismarlar hep gelir düzeyi düşük ve yeterli oranda bilinçli olmayan zümreler üzerinden yapılmıştır. Dinî bilgisi zayıf olan halk, kendisine İslâmiyet adına sunulan her şeye inanıyor ve bu tür faaliyetlerde bulunanların peşinden gitmeyi dini taassuplarının bir gereği gibi görüyorlardı. Buna rağmen öyle anlaşılıyor ki, Safevîlere taraftar olan Türkmenler, Şiîliğin inanç esaslarını bilen, benimseyen ve bu uğurda Sünnî bir devlet olan Osmanlıya karşı mücadele etmek istediye bir grup olduklarından değil, Osmanlı Devleti yönetim kademelerinde bulunan devşirme sınıfının, Türk soylu köylüler ve özellikle de konargöçer reâyaya karşı adaletsiz ve baskıcı tutumlarından dolayı isyana meylediyorlardı. (Söylemez 2004: 76).

Şah İsmail adına hareket eden Şahkulu, Bozoklu Celâl, Şah Veli ve bunlardan daha kapsamlı bir hareket olan Şah Kalender isyanlarının temelinde işte bu tür çözümsüzlükler yatmaktaydı. (Ocak 1989: 819)

1514 Çaldıran zaferi, Anadolu üzerinde Kızılbaş emelleri olan Safevî Devleti'ne büyük bir darbe indirmesine rağmen, Osmanlı ülkesindeki propaganda

faaliyetleri ve özellikle de konargöçer unsurlara yönelik tahrikleri sona ermemiştir. Osmanlı Devleti'ni zaman zaman sıkıntılara sokan Kanuni devrindeki Baba Zünnun, bir Kızılbaş halifesi olan Veli Halife ve Kalender isyanları (Kütükoğlu 1993: 3-4) gibi, Bozok'ta ortaya çıkarak, Safevî hükümdarı II. Şah İsmail olduğu iddiasında bulunan Şambayat Türkmenleri⁴ne mensup bir şahsın liderliğinde meydana olayı da benzer bir isyan hareketidir.

II. Şah İsmail'in Türkiye Kızılbaşları arasındaki son ve tipik tezahürü, Şah'ın ölümünden bir sene sonra, Maraş çevresinde bulunan Şam-Bayat Türkmenleri arasında ortaya çıkan bir düzmece "Şah İsmail" fitnesidir. (Hammer 1985: 2051-2052).

Arşiv belgelerinde ilk defa 2 Cemaziyevvel 986 (7 Temmuz 1578) tarihli bir mühimme kaydında Sahte Şah İsmail olayına rastlamaktayız. Söz konusu kayıttaki Elbistan Kazası'nın Sultan Korusu⁵ mevkiinde Şam-Bayadı Türkmen taifesine mensup bir şahıs, Şah İsmail olduğu iddiasıyla ortaya çıkarak birtakım insanları kendisine inandırmıştı. Şambayatlı Sahte Şah İsmail ve yanındakiler, Elbistan köylerine dağılarak, iki yüz kadar atlı taraftar bulmuşlardı. Bu eşkıya takımı, geceleri bir araya toplanıp yöre halkına çeşitli sıkıntılar vermekte; Elbistan civardaki yolları keserek yolcuların eşya ve paralarını gasp etmekteydiler. Durumdan son derece rahatsız olan halk, Kaza'nın ileri gelenleri aracılığıyla Elbistan Kadısı'na şikâyette bulunmuşlardı. Olayın ciddiyet ve vahametini kavrayan Kadı, durumu bir mektupla saltanata bildirdi (İzgi 2006: 43).

Elbistan'da ortaya çıkan Şam-Bayatlı Sahte Şah İsmail'in, beraberindeki eşkıya ile bölgede yaptığı yağma ve gasp gibi kanunsuz hareketleri, Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın saltanata gönderdiği bir mektuptan öğreniyoruz. Buna göre adı geçen eşkıya grubu Elbistan'a gidip gelmekte olan yolcuların

---

⁴ Oğuzların Bayat boyuna mensup olan Şam-Bayadı Türkmenleri Anadolu'da: Yeniilde 5-6 oba, Ulu-Yörük topluluğu'na bağlı Amasya yöresinde yaşayan İnallu teşekkülü arasında birkaç oba, Ankara'nın Kalecik Kazası'nda 1522 yılında küçük bir oymak halinde bulunuyorlardı. Maraş yöresindeki Şam-Bayadı Türkmenlerinin bir kolu da Antakya'ya bağlı Hacılı köyünde kışlamakta idiler. Bozok'taki Şam-Bayatları bu bölgenin Gedük yöresinde yaşamakta idiler. Bu yöre aşağı yukarı bugünkü Sivas'ın Şarkışla Kazası'nın bulunduğu yerdir. Bozok'taki Şam-Bayadı Türkmenlerinin 1613 tarihinde bu yöreye geldikleri anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Söylemez 2004: 71-90)

⁵ Maraş Sancağına bağlı Elbistan Kazası'nın Sarsab Nahiyesi köylerinden olan Sultan Korusu'nda Şam Yörükleri'nden Kaçanlı Cemaati yaşamaktaydı. Bkz (Yinanç- Elibüyük 1988: 569)

üzerlerine saldırarak, yanlarında bulunan bütün eşya ve paralarını gasp etmekteydiler. Sahte Şah İsmail'in bu gibi soygunculuk ve tacizlerinden çaresiz kalan halkın, durumu Ahmed Paşa'ya şikâyet etmesi üzerine, Ahmed Paşa derhal eşkıya üzerine asker sevk etmiş, askerın takibatı sonunda eşkıyanın bir kısmı ele geçirilerek bertaraf edilmiştir (Söylemez 2004: 80).

Sahte Şah İsmail'in etrafında toplanan bu eşkıya grubu, bir yandan kanuna aykırı fiilleri işleyerek halkı taciz ederken, diğer yandan kendilerine taraftar bulmak amacıyla yöre halkının dinî duygularını istismar ediyorlardı. Bu amaçla Elbistan yakınlarında bulunan Ashab-ı Kehf'e giderek kurbanlar kesiyorlardı. Yine aynı amaçla Bozok'ta bulunan Kızılbaş halifesinin yanına gidip, burada da kurbanlar kestikleri, oradan Hacı Bektaş'a giderek burada kurbanlar kesmek suretiyle halkı yanlarına çekmeye çalıştıkları ve halk arasında zararlı görüşlerini yayarak fitneye sebep oldukları ifade edilmektedir. (İzgi 2006: 206).

Osmanlı askeri sınıfına mensup yöneticilerden biri olan Serdar Lala Mustafa Paşa, çıktığı Gürcistan ve Şirvan seferi için İstanbul'dan hareket edip Sivas'a gelir. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Koçhisar'a geldiğinde büyük bir fırtınaya tutulur, ancak Lala Mustafa Paşa'yı bekleyen daha büyük bir belâ söz konusudur ki bu da, Zülkadriye Eyaleti'ne tabi Elbistan'daki Şam-Bayadı Türkmenlerine mensup bir şahsın liderliğinde meydana gelen isyandır (Hammer 1985: 2051–2052).

Serdar Lala Mustafa Paşa, bu isyanı bastırmak için uygun tedbirler aldığını ve asileri nasıl te'dip ettiğini, padişahın musahibi Şemsi Paşa ve Hoca Sadeddin'e mektuplar yazarak bildirdiğini ifade etmektedir. *“Zülkadriye Beylerbeyisi ve Elbistan Kadısı serdara müracaat ederek: Şam-Bayadı Türkmenleri arasında birisinin ortaya çıkıp “Ben Şah İsmail'im” diye bazı eşkıyayı başına topladığı; Sultan Korusu ve Arslantaş Mevkiinde “bu sevda ile nice şenaatler” edip sonra Bozok'ta Kızılbaş halifesiyle müttefiklik Hacı Bektaş ocağında kurbanlar kesip meşhur asi ve şaki Ebu Riş-oğlu'yla haberleşip, Hisn-ı Mansur Alay-beyinin çayırını basarak cebren atlarını alıp, nüfus katletmekten hali olmadığını, fesadının gittikçe arttığını ve isyanının genişlemek istidadında olduğunu arz ettiler.”* (Söylemez 2004: 76).

Bu müracaat üzerine Mustafa Paşa, Türkmen Sancağı beyi Şah Murad Bey'e, Bozok Mirlivası Çerkes Bey'e ve muhafazaya memur bulunan Rum Defter Kethüdası Mahmud'a hükümler gönderip, adı geçen şaki ve taifesini mahkemeye davet etmelerini, şayet gelmeyip isyanda direnirlerse kanlarının helâl olduğunu ve haklarından gelinmesi gerektiğini bildirmiştir (Kütükoğlu 1993: 12–13).

Bozok Sancağı'nın, Boybeyli Yaylası'nda kendisini ziyaret edenlere Şah İsmail olarak takdim edilen ve Şam-Bayat Türkmenlerinden olan bu şahıs, halkın kafasını Şî-Bâtînî fikirlerle doldurup yoldan çıkarmaya çalışırken, Bozok Sancak beyinin kuvvetleri tarafından basılmıştır. Kendisi ve bir kısım yandaşları kaçmayı başarırken, Köse Yunus adında bir Kızılbaş halifesi yakalanmıştır. Yakalanan kişinin verdiği bilgilere göre Şah İsmail Acem Vilâyeti'nden gelip, kendisinin Şah İsmail olduğunu söyleyerek 1577 kışını Amik Ovası'nda geçirdikten sonra Yeni-İl Türkmenlerine tabi Kemerli ve Pehlivanlı⁶ cemaatleriyle yaylaya çıkmıştır (Kütükoğlu 1993: 13).

Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbirleri almasına ve bölgelerdeki valilerin bütün gayretlerine rağmen, Sahte Şah İsmail ve adamlarının yakalanmaları mümkün olamamıştır. Ancak Şah İsmail adına hareket eden bu ehl-i fesadın üzerine askerî kuvvetlerin gönderilerek, her nerede ise ele geçirilmesi, bunun için de ne yapılması ve hangi yola başvurulması gerekiyorsa o şekilde davranılarak ele geçirilmesi emrediliyordu. Bu meselenin mühim olduğu ve bu konuda katiyen ihmal gösterilmemesi 25 Şaban 989 (24 Eylül 1581) tarihli emirde, hangi yolla olursa olsun bu şahsın yakalanarak hapsedilmesi isteniyordu. (İzgi 2006: 204).

Uzun süren takip ve istihbaratın sonunda Elmalı Köyü yakınlarında yine şekavet üzere silahlı adam toplamakta iken, Malatya Kadısının adamlarından Abdi Kethüda, askerî kuvvetlerle Şah ve adamlarının üzerine gelerek aralarında büyük bir çatışma çıkmış ve çatışma sonunda Sahte Şah'ın adamlarından bir kısmı öldürülmüş, kalanları ise her biri bir tarafa dağılmıştır. Şambayatlı Sahte Şah ise yanında kalan taraftarlarıyla Fırat Nehrini geçip, Siverek'e doğru kaçmıştır (Söylemez 2004: 82).

---

⁶ Genellikle Orta Anadolu ve özellikle Bozok Sancağı'nda konar-göçer hayat yaşayan Pehlivanlı cemaati, Yeni-İl haslarına dâhil edilmiş konar-göçer Türkmen taifesindedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Türkay 1979: 625–626)

Daha sonra gönderilen emir ve fermanlarla Şah İsmail adına ortaya çıkan bu şahsın araştırılarak, nereye gittiğinin tespit edilerek tutuklanması istenmişse de yakalanması mümkün olmamıştır. Anlaşılan Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği bu isyan hareketinde başarılı olamayacağı ve yöre halkının da kendisinin asıl maksadını anladıklarının farkına varması üzerine, bu hareketinden vazgeçip, bilinmeyen bir yerde gizlenerek izini kaybettirmiştir.

1.2. Tokat Nâzırı Molla Ali

Arapça'da efendi, sahip gibi anlamlara gelen “*Mevla*” kelimesinden türetilmiş olan “Molla” terimi, İslam dünyasında öncelikle din âlimlerine ait bir saygı terimi olarak kullanılmıştır. İlahiyat ve fıkıh üzerine eğitim almış bir bilgin olan Molla, İslami Eğitimleri ve Fıkıh ilminde uzman olmalıdır. Dinî eğitim, mollalık mevkiinin temel prensibi olup Osmanlı Devleti'nde mollalar medreselerde eğitim görmüşlerdir. Tüm bu açıklamalardan hareketle belgemize Molla unvanıyla kaydolunduğunu gördüğümüz Tokat Nazırı Ali'nin Osmanlı'nın hem nezaret makamındaki bir devlet görevlisi, aynı zamanda da ulema sınıfına mensup bir kişi olması yönüyle dikkati çekmektedir.

Darende'deki Güherçile⁷ kârhanesinin iptali için ehl-i fesatla işbirliği yaptığı bildirilen eski Tokat Nâzırı Molla Ali'nin girişmiş olduğu bu eylem siyasi otorite tarafından suç olarak öngörülmekte ve söz konusu görevlinin men' edilmesi emredilmektedir. 15 Rebi'u'l-evvel 979 tarihli belgede⁸; “...*Darende kazâsında sâbıkâ Tokad Nâzırı olan Monlâ Ali ba'zı ehl-i fesâd tahrîki ile ma'mûl olan hassa güherçile kâr-hânesinin ibtâlîne sa'yidüb...*” şeklinde ifade edilmiş olan hükmün emir kısmında söz konusu kârhaneye müdahalede bulunmasının önlenmesi istenmiş; “...*sen ki sancak beyisin, siz ki kâdîlarsız, güherçile kâr-hânesinin ibtâlîne sa'yeyleyen eşirrâ ne makûle kimesnelerdür, aslı nedür, fi'l-vâki' didüğün vech-i var mıdur? Şöyle ki; arz olunduğu gibi ise ol asıl kimesneleri*

⁷ Güherçile, doğal halde bulunan şeffaf, renksiz, kokusuz, tuzlu ve biraz acı, havada bozulmayan billurlar veya beyaz billursu bir tozdan oluşan potasyum nitrattır. Eskiden barut yapımında kullanılan güherçile özellikle savaş sırasında kendisine en çok ihtiyaç duyulan ve barış döneminde ise üzerinde hassasiyetle durulan bir madde olmuştur. Geniş bilgi için bkz: (Hülagü: 2001: 73–93).

⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 12 No'lu Mühimme Defteri, Belge No: 989. (Bundan sonra BOA, MD 12, 989 şeklinde yazılacaktır.)

men' idüb min-ba'd güherçile kâr-hânesine kimesneyi dahlitdürmeyesüz. İnad-u muhalefet iderlerse ism-ü resimleriyle yazub bildüresüz ki haklarından geline⁹..." gibi ifadelerle kârhaneye müdahale edilmesinin önlenmesi istenmekte ve bu konuda herhangi bir niza'(anlaşmazlık) olursa da yazılarak bildirilmesi istenmektedir.

Tablo I. İsyân Eden Ulemalar

İsyânın Adı	İsyânın Niteliği	Tarihi	Yayıldığı Bölgeler	Alınan Tedbir/ Verilen Ceza
Sahte Şah İsmail İsyânı	Dini-Siyasi	2 C.E. 986 (7 Tmz 1578)	Bozok, Elbistan	Hapis cezasına çarptırılması istenmiş ancak elebaşı yakalanamamıştır.
Tokat Nâzırı Molla Ali	Adî	15 R.E. 979 (7 Ağs. 1571)	Divriği- Darende	Olayın araştırılıp merkeze bildirilmesi istenmiştir

2. Suhte Gruplarının İsyânları

Farsça bir kelime olup “yanmış”, “tutuşmuş” anlamına gelen “suhte” terim olarak Osmanlı medreselerine devam eden öğrencilere verilen isimdir. Öğrencilere medrese tabiri olarak, “bilim isteyen” manasında “tâlîp” denildiği gibi, özellikle halk arasında, ilim aşkıyla yandıkları îma edilerek “yanmış” manasına gelen “suhte” tabiri de kullanılmıştır. Zamanla bu tabir değişerek “softa” halini almıştır. (Pakalın 1983: 263/ III). Bazı kaynaklarda ise suhte kelimesinin Farsça yanmak manasındaki ‘suhte’den gelmediğini, Yunanca ‘sofist’ (M.Ö. 5. yüzyılda para karşılığında felsefe öğreten gezgin felsefeci) tabirinin kısaltılması ile oluşturulduğunu, bunun da ‘safsatacı’, ‘mugâlatacı’ anlamına geldiği ifade edilmektedir. (Ergin 1997: 98)

Ne zaman başladığı henüz tam olarak tespit edilemeyen Medreseli İsyânları, yani o zamanki tabiri ile “suhteler”in (softaların) ayaklanmaları, muhakkak ki sosyal tarihimizin en önemli hadiselerinden biridir.

⁹ BOA, MD 12, 989.

Olayın tam olarak anlaşılabilmesi suhte isyanlarının görülmeye başlandığı 1550’li yılların içtimai, siyasi ve ekonomik yapısının incelenmesi gereklidir. Söz konusu dönemde gerek Anadolu’da ve gerek Rumeli’de halk arasında geniş bir içtimai gerginlik bulunmaktaydı. Devletin yönetimden gayri memnun unsurlarıyla boş leventler, çıkacak her siyasi buhranı büyük bir isyana çevirmek için fırsat kollayarak, hırsızlık, eşkıyalık, gibi işlerle meşgul olmakta ve memleketin nizami yapısı gittikçe bozulmaktaydı. Fakat o dönemlerde en önemli olay medrese talebesinin yirmi, otuz ve hatta bazen yüz elli kişilik gruplar halinde ayaklanmış olmalarıydı (Akdağ 1950: 366). Mesela bizim incelediğimiz belgelerden 22 Şevval 978 (19 Mart 1571) tarihli hüküm¹⁰ buna bir örnek teşkil etmektedir.

Belgede daha önce Eyalet-i Rum muhafazası için Canik Sancağı beyi tayin olunup kendisi görevde olduğu sürede re’ayanın huzur içinde olduğu ifade edilmiş; Yeni sefer emri çıktığı için vilayet boş kaldığından dolayı *Sarı Sinan* adlı ehl-i fesâd suhtenin elli kadar adamıyla Eyalet-i Rum kuralarına girip “salgın” adı altında her evden birer altın alıp evdeki erkek çocukları öldürmekte oldukları ve şehre gelmek üzere oldukları *Südde-i Saadet*’e kadı tarafından haber verildiği ve Şehrin muhafazası için Sancakbeyi veya Alaybeyi’nin on beş yirmi nefer asker ile kalmasının doğru olacağına kararlaştırıldığı bildirilmiştir.

Merkezden gelen emir ise Canik Alaybeyi’nin yirmi nefer sipahi ile şehrin muhafazası için alıkonulması yönündedir. Ki belgeye; “*vardukda sen dahi müşâru’n-ileyhe ol vecihle tenbih eylesin ki Canik Alaybeğisin yigirmi nefer sipâhî ile muhâfaza için alıkoyup ol cevânibi vech-ü münâsib olduğu üzere hıfz-u hırâset itdüre ve ne vecihle tedarük olunduğın yazub bildiresün*¹¹ ” şeklindeki ifadeyle yansımaktadır.

XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu’da Tarsus’tan başlayarak, Toroslar’ı takiben, Sivas’tan ve Erzincan’dan Giresun’un doğusuna kadar olan bölge sürekli olarak çeşitli öğrenci gruplarının faaliyetlerine sahne olmuştur (Akdağ 1950: 365).

Örneğin; Rûm beylerbeyine hükmen yazılan 16 Safer 976 (3 Ağustos 1568) tarihli belgede; Tokat ve Sonisa civarındaki ehl-i fesâd suhte tâifesinin

---

¹⁰ BOA, MD 12, 204.

¹¹ BOA, MD 12, 204.

buldukları yerlerin tespit edilip yakalanarak haklarından gelinmesi istenmiştir. Hükümde “*Sûhte tâyifesiçün bir ay mukaddem tedârük üzre olub Tokad ve Sonisa ve sâyir etrâf-u cevânibde defter kethudâsı iki yüz nefer erbâb-ı tîmarla gönderilmişdi. Ol câniblerde bir mikdâr sûhte ele getürüb hâlâ teftiş olunmak üzeredür deyü bildürmişsin... Vardukda tamâm basîret üzre olub dâyima bu makûle ehl-i fesâd sûhte tâyifesin tetebbu’-u teccessüs ile elegetürüb haklarından gelinmek babında vüfûr-ı ikdâm-u ihtimâmın zuhûra getüresün.*”¹². İfadeleriyle belirtilen olaylardan anlaşılan o ki; olayların iç yüzünü tetkik edip araştırmak için tam bir gayret ve ihtimam gösterilmeye çalışıldığı ve bu tarz eşkıyalık olaylarına asla göz yumulamayacağını ifade edilmeye çalışıldığıdır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan suhte olaylarının yaşandığı yerlere bakıldığında ise genel olarak Vilâyet-i Rum’un batısında yoğunlaştığı görülmektedir. “Çorum, Merzifon, Amasya, Tokat”, Samsun, gibi büyük merkezlerin suhteleri diğer kasabalardaki suhtelerle bir araya gelerek o zaman ki tabirle “ayağ üzere” kalkmışlardı. Kırk-elli kişilik gruplar halinde kasaba kasaba dolaşıyorlardı. Bu hususta üst üste şikâyetler gelmekte idi. Leventlerde asilerle birleştirdiklerden İl-Erleri¹³ ve hükümet kuvvetleri bunlara mani olamıyorlardı (Akdağ 1950: 365).

Çoğunlukla eşkıyalık şeklinde kendini gösteren olaylarda halkın mezalime uğradığı, içtimai düzenin bozulduğu ve tedbir alma noktasında zafiyet yaşayan siyasi otoriteye olan güvenin azaldığı gözlenmekte; kimi zaman alınan tedbirlerin de olayları önlemede yetersiz kaldığı görülmektedir.

Mesela 7 Safer 975 (13 Ağustos 1567) tarihli Vilâyet-i Rûm sahasına giren Çorum sancağında; Sancak beyi ve kadılarına hitaben yazılmış olan hüküm söz konusu durumun açık bir ifadesi olarak görülebilir. Belgeye “...şikâr bahânesiyle yaylaklara çıkub re’âyanın ganî olanlarından zekat deyu akçaların ve koyunların

---

¹² BOA, MD 7, 1840.

¹³ Celâlî ve Suhte isyanlarının hüküm sürdüğü yıllarda kaynaklarda adı geçen il-erlerinin Osmanlı Beyliğinin ilk devirlerinde askerî teşkilat bünyesinde olduğu tahmin edilmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ihtiyaca binaen devlet tarafından ihyası teşvik edilen müessesenin kale muhafızlığından sahillerdeki kaçakçılığı önleme ve takip işine kadar çok cepheli görevler ifa eden bir milis kuvveti olduğu düşünülebilir. Detaylı bilgi için bkz: (İlgürel 1998: 125-140)

*alub fesâd-ü şenâ'atden hâlî olmayub...*¹⁴ şeklindeki ifadeler yansıyan olaylarda bazı suhte tâifesinin av bahanesiyle silâhlarıyla yaylaya çıkıp zekât adı altında ahalinin para ve koyunlarını aldıklarından şikayet edilmektedir. Hükmün emir kısmında Yeniçerilerin dışında her kimde silah bulunursa alınması ve üç dört suhte silahlı olarak toplanıp gezerse yakalanıp hapsedilmesi; bu hususta kadıların sancak beylerine yardımcı olması istenmekte, bundan sonra suhtelerden halka herhangi bir zarar erişirse sorumluluğun sancak beyleri ve kadılara ait olacağı belirtilmektedir¹⁵.

Suhte kıyıamlarının en önemli tarafı şüphesiz bu hareketin sırf Türk medreselerinde ve yalnız Türk olan talebeler arasında çıkmış olmasıdır. Bu nedenle tamamen milli bir karakter taşımaktadır (Akdağ 1950: 367).

Uzun süren eğitim hayatları boyunca aynı hücrelerde kalan, aynı imaretlerde yemek yiyen ve hayatları çoğu zaman birlikte geçen suhtelerin sürdürmüş oldukları bu yaşam tarzına paralel olarak gelişen beraber hareket edebilme yetenekleri onları bir arada tutmakta oldukça önemli bir işlev göstermiştir. Belgelere sıklıkla zikredildiği gibi suhteler kitlesel hareketlerine girişmeden önce daha rahat hareket edebilmek ve güçlerini arttırabilmek amacıyla önce belli bir yerde “cem olmakta” ardından çeşitli eşkıyalık olaylarına karışmaktaydılar. Belli bir yerde toplanan suhtelerin düzenli hareket edebilmek amacıyla kendi aralarından “baş u bûğlar” seçtikleri görülmektedir. Suhteler çoğu zaman kendi aralarından lider seçtikleri gibi suhte olmayan kimselerin önderliğinde de büyük gruplar halinde toplanmak suretiyle kanunsuz olaylara katılmışlardır

Daha çok eşkıyalık ve yağma türü isyanlarda bulunan suhtelerin özellikle korumasız ve merkezden uzak eyaletlerin köylerine baskınlar yaptıkları görülmektedir. (Karademir 2008:25) Mesela Amasya beyine yazılmış 972 (1564) tarihli bir hükümde; Amasya’da Haydar adındaki bir suhte ve birkaç arkadaşı, Bâlî adlı sipahi seferde iken onun karısını dövdükleri kızını yaraladıkları ve kadı tarafından yapılan sorgulama sırasında ve şahitler huzurunda suçlarını itiraf ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca aynı bölgede bir kişinin samanlığını yakmış ve bir

---

¹⁴ BOA MD 7, 53.

¹⁵ BOA, MD 7, 53.

kişiyi de tarlada okla vurmuş olduğu Mudurnu kadısına bildirilmiş olup söz konusu şaki ve arkadaşlarına kimsenin kefil olmak istemediği ifade edilmektedir.

Suçları şer'le sabit olan şakilerin tutuklanarak kürek cezasına çarptırılmak için güvenilir adamlarla birlikte İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir¹⁶.

Mühimme defterlerine yansıyan bir başka dikkat çekici husus da kendileri suhte olmadıkları halde suhte kılığında, gezerek eşkıyalık türü faaliyetlere karışanlardır. Belgelere yansıyan şekliyle ifade edilecek olursa “*suhte namına*” girilen bu faaliyetlerde esasen suhte olmayıp suhte gibi giyinerek hem kendi kimliğini gizleyen hem de bu yolla yakalanmaktan kurtulduğu gibi suçu bir başka grup üzerine atan bir grubun da varlığı gözlenmektedir.

Bizim incelediğimiz; 26 Muharrem 967 (28 Ekim 1559) tarihli belgede geçen ifadeler bu olaya bir örnek teşkil edecektir. Belgenin hüküm kısmında “*Çorum Sancağı Beğine hüküm ki; Hâliyâ Amâsiyye kâdîsı mektûb gönderüb sûhte namına ba'zı levendler bir, iki, üç yıldan berü iki bölük olub Osmancık ve Merzifon ve Ladik ve Gümüş kasabalarında ve nevâhîsinde ba'zı kimesnelerün evlâdına dahl idüb ve zekât ve sadaka diyü ba'zı kimesnelerden cebren akça alub te'addî eyledükleri.....*”¹⁷ şeklinde ifade edilen olayda aslında Levent olan bazı eşkıya taifesinin suhte kılığında gezerek suç işlediği ifade edilmektedir. Belgelerden anlaşılan her hangi bir olaya karışmasa dahi bir başkasının kimliğine bürünerek gezmenin de suç teşkil ettiği.

---

¹⁶ BOA MD, 6, 1360.

¹⁷ BOA, MD 3, 166/ 452.

Tablo II . Suhte Grupları ve Elebaşları

Suhte Elebaşı	Tarih	Olayın Niteliği-İşlenen Suçlar	Ortaya Çıktığı Bölgeler	Alınan Tedbir/ Verilen Cezalar
<i>Sarı Sinan</i>	22 Şevval 978 (19 Mart 1571)	Salgın adı altında her evden 1'er altın toplama- Erkek çocuklarını kaçıрма	Canik ve diğer Eyalet-i Rum kazaları	Canik Alaybeyi'nin yirmi nefer sipahi ile şehrin muhafazası için alıkonulması
-	14 Muharrem sene 976 (9 Temmuz 1568)	Salgın adı altında kanuna aykırı vergi toplama, Amasya Beyi'nin bir adamını öldürme	Eyalet-i Rum kuraları, Amasya sancağı	Sipah tahifesi ve İl-erleriyle söz konusu kişilerin yakalanarak fesâd-ü şenaatleri sabit olanların şer'le cezalarının verilmesi
-	7 Safer 975 (13 Ağustos 1567)	Av bahanesiyle silâhlarıyla yaylaya çıkıp zekât adı altında ahalinin para ve koyunlarını almak	Çorum sancağı	Yeniçerilerin dışında her kimde silah bulunursa alınması ve üç dört suhte silahlı olarak toplanıp gezerse yakalanıp hapsedilmesi
-	16 Safer 976 (3 Ağustos 1568)	Eşkîyalık ve yağma	Tokat ve Sonisa	Tamamının ele geçirilip haklarından gelinmesi
Haydar	972 (1564)	Adam dövme, adam yaralamak, samanlık yakmak, okla birini öldürmek	Amasya Sancağı	Kürek cezasına çarptırılmak için yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri

3. Celâlî İsyanları

XVI. yüzyılın başlarından itibaren başlayan bu ayaklanmaların başlıca nedenleri: “mezhep çatışmaları, merkezi yönetim ile Anadolu'daki Türkmenler arasında yaşanan sorunlar, İran'ın dış politikası, tımar sahiplerinin tımarlarının ellerinden alınması, sürekli artan vergi yükü ve halkın bu yolla sömürsüdür” (Akdağ, 1999:119–150; Sümer, 1980:160–175).

Umumiyetle devlet otoritesinin zayıfladığı devirlerde meydana gelen olumsuzluklar, belki de en fazla yerli halkı etkilemiş ve kaynaklarda genel olarak “zalemenin zulmünden celâ-yi vatan, terk-i diyar” şeklinde karşılaştığımız Celây-ı

Vatan hareketlerine neden olmuştur. Ayrıca “terk-i mesken” ve “çift bozan reâyâ” ifadeleri de aynı hususu belirtir. (İlgürel 1997a: 251). Özellikle XVI. yüzyıl sonunda başlayan Osmanlı-İran savaşlarında Anadolu'nun doğusunun İran saldırılarına uğraması, Anadolu'da halkın kitleler halinde yerlerini terk etmeleri yani celâ-yi vatan etmeleri, resmî kayıtlarda “büyük kaçgunluk” veya “büyük firarı” adlarıyla anılan yedi yıl sürecek çok karışık bir dönemin (1603–1610) yaşanmasına yol açmıştır. (İlgürel 1997a: 251, Akdağ 1964: 1–49).

Anadolu'daki sosyal ve iktisadî yapıyı altüst eden bu olaylar neticesinde Üsküdar'dan Karaman'a, Halep'ten Bağdat'a Sivas'tan Erzurum'a ve Van'a kadar mevcut yerleşim birimlerinden ancak dörtte biri iskân halinde kalabilmiştir. Orta Anadolu'da ve Tarsus'tan başlayarak, Toroslar'ı takiben, Sivas Erzincan ve Giresun hattının doğusuna kadar olan yerlerde Celali isyancılarının faaliyette olduklarını görüyoruz. Yeşil ırmak havzası, Kastamonu, Bolu ile Üsküdar arası, Eskişehir-Akşehir-Karaman hattının batısında kalan sahaların Celali isyanların yoğun olarak yaşandığı bölgeler arasındadır (Akdağ 1950: 362).

Uzun Avusturya ve İran harpleri sırasında gelişen ve 1596'yı takip eden yıllarla birlikte Anadolu'nun sosyal hayatını felce uğratan celâli karışıklıkları; köyün üretim faaliyetlerinde aktif rol alan insanların ziraattan Leventliğe çekerek üretimde zafiyete neden olmuş ayrıca Anadolu'daki üretim azlığından dolayı gıda maddeleri fiyatlarında muazzam artışa sebebiyet verdiği için memlekette açlık baş göstermiştir. Üretimin azalması, ayrıca, kötü hava şartlarının da etkisi ile bu kaos ortamı Celali İsyanlarının doğmasına neden olacak zemini hazırlamıştır.

Şimdi çalışma konumuz olan Eyalet-i Rum'da zamansal sınırlamamız çerçevesinde öne çıkan Celali isyanları ve liderleri ile ilgili bir değerlendirme yapacağız.

3.1. Şeyh Celal İsyanı (1517)

Eyalet-i Rum'da, bilhassa beylerbeyinin maiyet memurları kendilerini devre çıkmaktan alıkoymaya kalkan reayayı yıldırma için genel bir harekete geçtiler. Böylece ilk büyük Celâli fırtınası buradan koptu. (Akdağ 1958: 61)

Celali İsyancıları içerisinde yer alan ilk tehlikeli isyan, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, Yozgat (Bozok) çevresindeki Türkmenler arasında meydana gelmiş olan ve vergi zulmünden bunalan halk tarafından desteklenen bir isyan olan Şeyh Celal İsyanı'dır. Bu ayaklanmaya katılanlara Osmanlı yöneticileri tarafından "Celâli" adı verilmiş ve bu tarihten sonra da Osmanlılar, bu terimi ne türden olursa olsun bütün ayaklanmalar için kullanmışlardır. (Gökbunar 2007: 9).

"Yoksul insanların, topraksız köylülerin, ağır vergiler altında ezilenlerin hayatını düzeltmek, onlara mutluluk getirmek" iddiasıyla ortaya çıkan Celal adındaki bu kişi, bazı Osmanlı tarihçilerine göre Kızılbaş eğilimlilerden, büyük bir kitleyi arkasına takarak Tokat'a gitmiş, Kızılırmak-Yeşilirmak arası bölgelerde faaliyet göstererek devlete karşı tertiplenen önemli bir ayaklanmaya liderlik etmiştir (Akdağ 1995: 117).

Topraksız köylüler, geçim sıkıntısı çekenler, vergilerin yükü altında ezilenler, toprakları ellerinden alınmış eski sipahiler, sekban ve sarıcalar -ki bunlar savaş zamanı köylerden toplanan geçici askerler olup savaşta yararlılıkları görüldüğü halde kendilerine tımar verilmemesi yüzünden idare ile araları bozuk kimselerdi- derebeylerinden, kadılarından ve bunların haksız ve adaletsiz davranışlarından şikâyet edenler, kurulu düzeni beğenmeyenler bu oluşuma destek verdiler ve Şeyh Celal'in etrafında toplanmaya başlamış ve böylece Şeyh Celal 20 bin kişilik bir gücü sahip olmuştur (Oğuz 1997: 259).

Yavuz Sultan Selim, isyanı bastırmak için derhal harekete geçmiş ve Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa'yı ve Dulkadir (Maraş) valisi Şehsüvaroğlu Ali Bey'i isyancıların üzerine yollamıştır. Girişilen mücadele neticesinde Şeyh Celal ele geçirilerek öldürülmüş (Oğuz 1997: 259), Böylece liderini yitiren isyan hareketi bastırılmıştır. Fakat isyan hareketinin kendisinin bertaraf edilmiş olması, isyan fikrini ortadan kaldırmaya yetmeyecek bilakis isyan dalgasının genişleyerek devam etmesine yol açacak; vergi zulmünden bunalan ve köylerini terk ederek levent ve sekban olan köylülerin öfkesinin önüne geçilemeyecektir ki bu isyanı özellikle Türkmen bölgelerindeki yeni isyanlar takip edecektir.

Celali Ayaklanmalarının nedenini dönemin tarihçisi Peçevi [Yıl 932- (1525-56)] *"Dinin koruyucusu saadetli padişah, muzaffer İslam askeri ile bir süre*

kafir ülkelerini talan ve yakıp yıkma işleriyle uğraşırken Bozok Türkmenleri'nden adları geçen eşkıya ayaklanıp önce o bölgede görevli olan Muslihüddin adındaki kadıyı, bunun katibi Mehmet'i ve Hersekzade Ahmet Paşa'nın oğlu Sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürdüler. Sivas Vilayeti'ne saldırarak, reayanın mal ve yiyeceğini yağmaya ve yakıp yıkmaya başladılar” şeklinde açıklarken Ali Efendi ise: “Adı geçen Sülün'ün tasarrufunda olan mezraaya iki yüz akçe vergi yazarlar. Her ne kadar o bu paradan yüz akçesinin başışlanmasını ve yalnız ve yalnız yüzünün alınmasını rica ederse de dinlemezler. Sülünöglü ise isteğinde direnir. En sonunda öfkelenen görevliler, Sülünöglü'nun adamlarından birini saklayıp uzun sakalını keserler ve işkence ederler. Rica ve yakarmaları kabul olunmadığından gayri böyle bir ihanete de uğrarlar. İşte bu yüzden ayaklanıp kendilerine bağlanıp katılmayanları öldürürler ve mallarını yağma ederler” şeklinde anlatmaktadır (Baykal, 1999:122–123).

3.2. Şah Velî-Baba Zünnun İsyanı

Celali isyanları kapsamında değerlendirilen ve çalışma konumuz olan Eyalet-i Rum sahasında gerçekleşmiş bir başka isyan da, Şah Velî-Baba Zünnun isyanıdır. Baba Zünnun, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bozok'ta yaşayan biriydi. İl yazıcısı Kadı Muslihiddin Efendi arazi vergilerini artırmıştı. Bu durum halk arasında itirazlara yol açtı. Bunlardan biri de İçel sancağında ortaya çıktı. 10 Ağustos 1525 tarihinde İçel sancağında bir vergi memuru, Süklün Koca adlı bir ihtiyar köylüden fazladan vergi alıyordu. Adamın itirazına hiddetlenen memur, ihtiyarın sakal ve bıyığını kestirdi ki, bu davranış büyük bir hakaret sayılıyordu. Süklün Koca diğer adıyla Kadri Hoca Baba, köylüleri çevresinde topluyor, oğlu Süklün Şah ya da Şah Veli de buna katılıyordu. O çevrede büyük bir saygı gören Baba Zünnun da hareketin başına geçerek bütün çevre köylüleri ayaklandırdı (Oğuz 1997: 242).

Zaten uygulanan vergilerin adaletsiz olduğuna inanan Baba Zünnun, bu olayın da etkisiyle çevresindeki halk kitlesi ile birlikte Bozok beyine karşı isyan başlattı. İsyan sonucunda kadı Muslihiddin Efendi ve olaya sebep olanlar öldürüldü.

3.3. Karayazıcı Ayaklanması(1598)

Bu dönemdeki ayaklanmalar, 1593'te başlayan Avusturya seferinin uzaması sonucu olan büyük Celâli Ayaklanmaları'dır. Bu ayaklanmaların başında çoğu kapıkulu ordusunun atlı birliklerinde vazife gören veya beylerbeyi ve sancak beylerinin emrinde bölükbaşılık, çavuşluk, subaşılık gibi hizmetlerde bulunan küçük rütbeli Anadolu Türkleri'dir (Sümer, 1980:186).

Bunlar arasında ilk büyük Celali olan Karayazıcı Abdülhalim Bey, Sivas'a bağlı sancaklardan birinde bir sancakbeyinin kaymakamı idi (Baykal 1999: 237). Karayazıcı Abdülhalim Bey; sekbanlık, bölükbaşılık, kale muhafızlığı yapan ve hatta Celali eşkıyalarıyla mücadele eden birliklerin başında kumandanlık yapan bir kişi olup, kendisine bu hizmetlerinden dolayı sancakbeyliği verilmiştir. Ancak kaymakamlığa bir başka bey atanınca isyan etmiştir. (Yetkin 1984:134–145).

Karayazıcı'nın 1598'de Sivas ve Maraş bölgesinde başlattığı bu isyan kaynaklara Karayazıcı Ayaklanması, olarak geçmiş ve Celali hareketlerinin niteliğini değiştirmiştir.

Aslında Karayazıcı'nın isyan etmesinde sancak beyliği görevinden alınması önemli bir etken olmuştur. Fakat yöneticilerin zulmünden bunalan halk Karayazıcı'nın yanında yer almıştı. Özellikle 1550'li yıllardan sonra ehl-i örfün reyaya yönelik zulmü ve angaryaları artarak devam etmişti. Bu olayların önü alınmıyordu. Şikâyetler ehl-i örfün kanunsuz vergi alması, bid'at adı altında reyaya her geçen gün yeni yükümlülükler getirmesi, şeriata aykırı bazı vergilerin alınmaya devam etmesi üzerinde odaklanmıştı. İran Savaşları başladıktan sonra, hele 1584 yılının ardından gelen önemli olaylar sırasında, kapıkullarının da iç kavgalarda etkileri olduğu pek açık olarak kendisini göstermektedir. Yeniçerilerin ve başka kapıkullarının halkın topraklarını ele geçirmeleri, onlara ağır faizle para vermeleri, ortakçılık etmeleri, zorbalığa saparak devlete ait birçok vergi kaynaklarının zararına hareket etmeleri şikâyetlere sebep oluyordu. (Akdağ 1995: 32)

Karayazıcı'ya dirlikleri ellerinden alınan sipahiler, topraklarını terk eden köylüler, işsiz kalan sekbanlar, yönetimden hoşnut olmayan beyler ve paşalar da

katıldı. 20 bin kişilik bir ayaklanmacı ordusunu yöneten Karayazıcı, büyük kentlere bile baskınlar düzenleyip çekiliyordu. (Oğuz 1997: 262)

Karayazıcı önce Urfa kalesine bir buçuk sene kapandı. Padişah tarafından paşaların kumandasında olduğu halde kendisine karşı sevk edilen büyük kuvvetler uzun savaşlara rağmen kaleyi zapt edemediler. Askerler kalenin her tarafına lağımlar açtılsa da, asiler geceleyin bunları iç taraftan kapıyorlardı. Kaleyi zapt edemeyeceklerini gören askerler, Karayazıcı'ya padişahın kaçarak kendisine sığınmış olan Hüseyin Paşa'yı iade edildiği takdirde geri gideceklerini söyledilerse de, Karayazıcı önce buna razı olmadı. Fakat açlıktan son derece sıkılan halkın ısrarı üzerine istenilen adamı ipe kaleden aşağı sarkıttı, askerler de onu alarak uzaklaştılar. Böylelikle bir süre için savaş durmuş oldu. Karayazıcı bu olaydan sonra padişahın daha büyük bir ordu sevk edeceğinden, şehrin açlıktan kırılacağından korkarak kendiliğinden dışarı çıktı ve bütün askerleri ile beraber başka Tokat'a çekildi. Karayazıcı üzerine gönderilen Osmanlı ordusu karşısında yenilgiye uğrayarak kaçtı ve eceli ile 1601'de öldü (Oğuz 1997: 262).

Karayazıcı'nın ölümünden sonra ayaklanmacıların başına kardeşi Deli Hasan geçti. Osmanlı Devleti, Orta Anadolu'ya egemen olan Deli Hasan kuvvetlerini bastıramayınca, onunla anlaşma yolunu seçti. Deli Hasan'ı paşa unvanıyla Bosna beylerbeyliğine atadı. Ancak devletin bu tavrı öbür Celali önderlerini cesaretlendirdi. 1603–1607 arasında Celali ayaklanmaları bütün Anadolu'ya yayıldı. Taval Ahmed, Canbulatoğlu ve Kalenderoğlu gibi Celali önderler devlet otoritesini ortadan kaldırdılar. Anadolu'daki köylüler canlarını kurtarmak için yerleşim yerlerini terk ederek dağlara sığınmak zorunda kaldılar. Osmanlı tarihine bu dönem "Büyük Kaçgun" olarak geçmiştir. (Akdağ 1964, Oğuz 1997)

Tablo III . Celâlî İsyânları

İsyânın Adı	Tarihi	Niteliği	Yayıldığı Bölge	Verilen Ceza
Şeyh Celal İsyanı	1596	Dini-Siyasi	Yozgat (Bozok), Tokat, Sivas	İdam
Şah Velî-Baba Zünnun İsyanı	1525	Dini-Siyasi	Bozok	İdam
Karayazıcı Ayaklanması	1598	Dini-Siyasi	Sivas ve Maraş	Yakalanamamıştır.

4. Yeniçeri İsyânları

Yeniçeriler, Osmanlı ordusunun daimi ve hazineden ulufe alan kapıkulu askeri zümresinin en mühim sınıfıdır. Yeniçeri ocağı ve yeniçeri ağalarına karşı padişahın merkezi otoritesini temsil etmesine karşın, son dönemlerde çok sık isyan eden bir kurum olarak kabul edilmektedir (İlgürel 1986: 385).

Yeniçeri ocağı temel olarak; Ocağa “ecnebi” adı verilen yabancı kişilerin alınması, “Becayış usulü” adı verilen yeniçerinin çıkıp yerine herhangi birini alması anlamına gelen usulün yaygınlaşması, Rüşvet iltimas gibi yolsuzluklarla ocağa girilmesi ve maddi çıkar sağlama amacı güdülmesi, gibi usulsüzlüklerin yanı sıra Esame adı verilen maaş defterlerinin alınıp satılması, ocağa ihtiyaçtan fazla eleman alınması ve devletin bu kişilerin ücretlerini ödeyememesi, gibi ekonomik nedenlerle bozulmaya başlamış, ocak disiplin ve itaat unsurunu kaybetmiştir (Gökbilgin 1996: 6–7).

Ayrıca Kul sisteminin temelini oluşturan devşirme usulünün biraz da zorunluluktan dolayı esnetilmesi kapıkulları ve özellikle de yeniçeriler üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Nitekim Koçi Bey, “*Harem-i hümayuna hilaf-ı kanun Türk ve Yörük ve Çingane ve Yahudi ve bi-din ve bi-mezheb nice kallas-ü ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan böyle bir tedarik görülmezse ve zeamet ve tımar erbabına verilmezse bu derme çatma asker ile dinü devlete layık bir hıdmet*

görülmmez, bir maslahat tamama ermez (Danışman 1993: 38)” demesi bu noktayı dile getirmektedir. Yavuz Sultan Selim’in devletin borç aldığı bir Yahudi tüccarın oğlunu yeniçeri kaydettirme talebini şiddetle reddetmesi devletin hem bu konudaki hassasiyetini hem de bu gibi taleplere uzun süre direndiğini göstermektedir (Danışman 1993: 58-59).

Bilinen ilk Yeniçeri isyanı II. Mehmed’in birinci saltanatında vuku bulmuştur. II. Murad’ı tahta çıkarmak için Çandarlı Halil Paşa’nın tertiplelediği bu isyan, ulufenin artırılması ve asilerden bir kısmının te’did edilmesi ile bastırılabilmiştir (1444). “Buçuk Tepe İsyanı” diye bilinen bu isyan sonunda, II. Murad, ikinci defa tahta çıkmakla, Yeniçeri Ocağı saltanat değişikliğine alet edilmiştir. Yeniçerilerin bu tarihten sonra devlet işlerine müdahaleleri bir âdet halini almıştır (Akdağ 1995: 352).

Böylece saltanat değişikliklerinde yeniçerilerin desteğini temin edebilen şehzade tahta geçme imkânı bulmuştur. Fakat I. Selim zamanında da Yeniçerilerin desteği ile tahta çıkmasına rağmen yine de Yeniçeri isyanları görülmüştür (Mumcu 1985: 194)

Kanuni devrinde Yeniçerilerin kendilerinin ve padişahın hareketsiz kaldığı gerekçesiyle ve bazı ehl-i fesad grupların tahriki ile de genişleyen isyanda Ayaş Paşa’nın, defterdar Abdüsselam’ın ve Veziriazam İbrahim Paşa’nın evleri yağma edilmiştir. İsyan, ancak Yeniçeri ağasının azli ve bin duka bahsisin tevzii ile bastırılabilmiştir (Hammer 1985: 47/III).

Yeniçerilerin isyanında en büyük amil onların siyasete girmesidir. Öyle ki, sevdikleri şehzadelerin haklarını müdafaa ve kanlarını dava için bile isyan etmiş oldukları gözükmekteler. Kanuni’nin şehzadesi Mustafa’nın Ereğli’de katledilmesinde parmağı olduğu bilinen Rüstem Paşa’nın azledilmesini isyan ederek sağlamışlar ve Şehzade Beyazıd Vak’ası sırasında muhafız olarak taşraya gönderilmeye başlamışlardır (İlgürel 1986: 391).

Yeniçeri zabitlerinin tımar sahibi olabilmelerine imkân verildikten sonra, yeniçeri ocağındaki suiistimaller giderek artmıştır. Böylelikle kasaba ve köylerde yerleşik bir hayat sürmeye başlayan yeniçeriler, yeni bir isyan kaynağı olmuşlardır (İnalçık 1981: 128–132).

Yeniçerilerin kasaba ve köylerde hayat sürmeye başlamasıyla birlikte taşrada birtakım sıkıntılar da baş göstermeye başlamıştır. Bizim belgelerimize yansıyan bir olay Yeniçeri Hasan'ın zimmetindeki zeametın tahsili hususunda merkezle yaşanan anlaşmazlık ve emre itaatsizlik şeklinde ortaya çıkmıştır.

Dergâh-ı Muallâ Gedikli Müteferrika¹⁸larından Yunus adlı görevlinin tasarrufunda bulunan Tokat Kazasına bağlı Şeyhköyü ve Vavrî köylerinin zeametinin 1039 (1630) senesi mahsulünden Yeniçeri Hasan'ın zimmetinde kalmış olan 400 kuruşun tahsil edilmesi hususunda yaşanan anlaşmazlık ve söz konusu Yeniçeri'nin parayı vermemek için firar etmesi şekavetinin nedeni gibi gözükmetedir. Belgeye “...Şeyhköyi ve Vavrî nâm karye ve gayriden tasarrufunda olan ze'âmetlerin bin otuz tokuz târîhin mahsûlinun sekiz yüz guruşa maktû'an alub dört yüz guruşun virip ve dört yüz guruş zimmetinde bakî kalmağın talep itmek için müstekillen âdemler gönderdükede mezkûr Hasan firar idüb¹⁹...” şeklindeki ifadelerle yansıdığını gördüğümüz olayda daha sonra Yeniçeri Hasan'ın bir şekilde yakalandığını ve Tokat kazasında görevli Yeniçeri Serdarına teslim edildiğini öğreniyoruz.

Yeniçeri Serdarına hitaben yazılmış hükümde bu görevi üstlenmek adına merkezden Sekbânbaşı Kasım'ın, kendisine mühürlü bir mektup verilerek görevlendirildiğini; söz konusu Hasan'ın *Âsitâne-i Sa'âdet*'in *emekdârı* olduğu için Hasan'ın zimmetinde baki kalan dört yüz kuruşun vekillerine teslim edilmesi bir akçesi dahi asla zayi edilmeksizin tahsil edilmesi istenmiştir. Yeniçeri Hasan'a emre itaatsizliğinden dolayı ne ceza öngörüldüğü ifade edilmemekle beraber belgenin emir kısmındaki “*vûsul buldukda, bu bâbda mûmâ-ileyh tarafından virilen mektûb mûcebince mezbûr Hasan'ı meclis-i şer'a ihzâr ve mûmâ-ileyhün vekîli ile beraber idüb ba'de's-sübût zimmetinde bâkî kalan dört yüz guruşu mûmâ-ileyh Yûnus dâme mecdühûnun vekîline bî-kusûr aliveresin Şer'-i şerîfe ve Emr-i Hümayûnuma ve mûmâ-ileyh tarafından virilen mektûba muhâlif kimesneye*

¹⁸ Zeamet ve tımar sahibi olan saraylı ve vezirlerin hizmetinde bulunan görevliler için kullanılan terim. Bkz: (Devellioğlu 1984: 914).

¹⁹ BOA MD, 85, 392/289.

*iş ve te'allül-ü inâd itdürmeyesin.*²⁰ ” ifadelerden kendisinin vekili ile beraber meclis-i şer' de yargılanacağı anlamaktayız.

Bazen de taşrada Yeniçeriler üzerine serdar ve zabıt olma görevini üstlenenlerin suitimal yahut kayıtsızlık gibi nedenlerden dolayı görevden alınmalara şahit oluyoruz. Mesela Amasya ve Zeytun'da yeniçeriler üzerine serdar ve zabıt olan görevlinin azledilmesi buna örnek olabilir. Belgede “...zabt-u rabt babında adem-i tekayyüdi olmağla ref' olunub yirine zümre-i mezbûreden Yetmişinci Cemâ'atde Korucu Mustafa nâm Yeniçeri serdâr ta'yîn olunub taht-ı kazânuzda sâkin olan Dergâh-ı Mu'allâm yeniçerileri, mezbûru üzerlerine serdâr bilüb sözünden va'z itmeyüb²¹...” şeklindeki ifadelerden söz konusu serdarın görevindeki kayıtsızlığı yüzünden azledilip yerine Korucu Mustafa'nın atandığını ve bundan sonra onun serdar tanınması ve emirlerine itaat edilmesinin gerektiği belirtilmektedir.

Yeniçeri serdarının taşradaki düzeni sağlamak adına, *astârlu* levent taifesinin Acemi Oğlanı, Cebeci veya Topçu sınıfındanmış gibi gezip re'aya ve berâyâyâ zulüm ve saldırıda bulunarak şekavette bulunmalarını önlemeye çalıştığını da anlıyoruz²². Hükümün emir kısmında söz konusu taifenin şekavetinin önlenerek şer'le haklarından gelinmesi de emrolunmaktadır.

III. DEVLET ADAMLARININ İSYANLARI

1630–1655 yılları arasındaki dönem bazı araştırmacılar tarafından “Zorba Paşalar Dönemi” olarak adlandırılmıştır (Uzun 2008: 25). İnceleme alanımız olan Eyalet-i Rum'da XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başında vuku bulmuş, paşa unvanlı Osmanlı yöneticilerinden Varvarî Ali Paşa'nın isyanı söz konusu dönem içerisinde dikkati çeken bir isyan hareketidir. Söz konusu isyanın; incelediğimiz bölge olan Eyalet-i Rum'da ve tezimizin zamansal sınırlaması olan yüzyılda, gerek isyanın doğuş nedenleri ve seyri esnasında gelişen olaylar, gerekse doğurduğu neticeler açısından genel çerçevede Paşa isyanlarının anlaşılmasına

---

²⁰ BOA MD, 85, 392/289.

²¹ BOA MD, 85, 99/588.

²² BOA MD, 85, 99/588.

yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Bundan başka unvanı paşa olmayan ancak askeri sınıfa mensup olduğunu bildiğimiz daha başka küçük rütbeli devlet görevlilerin isyanları da incelenecektir.

1. Varvarî (Vardar) Ali Paşa İsyanı

Varvarî Ali Paşa²³, “Boşnak olup doğum yeri Batı Bosna’da Dalmaçya’ya yakın Prozor kazasına tabi Varvar köyüdür (Uzunçarşılı 1995: 229/III).

Kaynaklarda hayatı hakkında detaylı bilgi bulmak zordur. Sicill-i Osmanî’de onun görev yaptığı yerler hakkında çok kısa bilgi verilirken, Seyahatname’de onun hayatının son on yılı ele alınır. Ancak, o bizzat kaleme aldığı Makâlât adlı eserinde hayatının kilometre taşlarını dile getirmiştir. (Gökalp 2006: 111)

Varvarî Ali Paşa III. Mehmet, I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat ve Sultan İbrahim devrinde yaşamış ve -Sultan Mehmet hariç tutulacak olursa- adı geçen tüm padişahlara askeri ve idari pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Varvarî Ali Paşa’nın hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onun Sultan III. Mehmet (1595–1603) devrinde Bosna’dan devşirildiği düşünüldüğünde XVI. Yüzyılın son yıllarında doğduğunu söyleyebiliriz. Sultan I. Mehmet ve II. Murat devrinde kabul edilen devşirme kanunu gereği çocukların yedi, sekiz yaşlarında toplandığı düşünüldüğünde Varvarî’nin, 1599 senesinde yedi sekiz yaşlarında olduğu tahmin edilebilir Bu durumda -kesin olmamakla birlikte- Varvarî Ali Paşa’nın doğum tarihinin 1591 ya da 1592 olduğu söylenebilir (Gökalp 2006: 111).

Varvarî Ali Paşa Enderûn’da, on yıl eğitim aldıktan sonra, doğancılık²⁴ vazifesine getirilir ve bu sıfatla pâdişahla birlikte iki kez Edirne’ye gider. Doğan

---

²³ Çeşitli kaynaklarda Varvarî Ali Paşa’nın adı “Vardar Ali Paşa” olarak geçmektedir. Sözelimi Hammer Tarihi’nde ve Sicili-i Osmanî’de “Vardar Ali Paşa” biçiminde yazılmıştır (bkz: Hammer 1989: 406–413/V, Bayraklar 1996/I). Bununla birlikte sözcük, Uzunçarşılı Tarihi ve Evliya Çelebi Seyahatname’sinde “Varvar Ali Paşa” biçimindedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere paşa Bosna’nın Varvar köyüne mensuptur. Eskiden insanların doğum yerlerine göre adlandırıldıkları düşünüldüğünde “Varvar” sözcüğü nisbet i’si ile “Varvarî” biçiminde okumanın daha doğru olacağı görülür. Kaldı ki paşa, “Makâlât” adlı eserinin sonunda eserinin ismini ve dolayısıyla da kendi adını açıkça dile getirir: Tamâm oldı be-minne-i bârî Makâlât-ı Ali Varvarî bkz: (Gökalp 2006: 111–134).

avcılığını çok seven Sultan Ahmet'le birlikte ava çıkar, ona hizmetler eder. Padişah, Hakk'ın rahmetine kavuşunca tahta Sultan Mustafa geçer.

Varvarî, Sultan Mustafa'ya da hizmet eder. Onun devrinde de ihsana kavuşur. Sultan Mustafa'dan sonra tahta çıkan Sultan Osman Gazi ile de yakın ilişkilere giren Varvarî, onun çevresinden ayrılmaz ve sevgisini kazanır. Bu esnada Hotin' e gaza olur. Padişah, Varvarî'yi hizmet için yanına emreder. Birlikte doğan avına çıkarlar. Sürekli padişahın lütfuna mazhar olan Varvarî'nin itibarı giderek artar (Gökalp 2006:114).

O sene “büyük çıkma” olur ve Varvarî'ye sipahilik ihsan edilir²⁵. Sonra da Yeniçeri Ağası olur. 4 yıl şahinci-başılık rütbesinde görev yapar ardından Sipahi Ağalığı görevine atanır. O dönemde İran üzerine yapılan seferlerde oldukça başarılı olur. Varvarî Acem seferi müddetince gösterdiği başarılar nedeniyle Kıbrıs beylerbeyliği vazifesine terfi eder. Orada 6 ay görev yaptıktan sonra bir husumet nedeniyle görevinden azledilerek Adana'ya verilir (Gökalp 2006:116).

Diyarbakır ve Maraş'ta da valilik yaptığını bildiğimiz Varvarî Ali Paşa'ya Revan ve Bağdat Seferleri süresince gösterdiği üstün başarılarından dolayı Rumeli Beylerbeyiliğine atanır. Varvarî Anadolu'da hem beylerbeyi olur hem de müfettişlik görevini yürütür. O, bütün Rumeli'ni teftiş etmekle yükümlüdür. Bu sırada Arnavutluk (İlbasan)'ta karışıklık çıkar. İsyancılar kısa zamanda ayaklanıp iki kadıyı şehit ederler. Bu haberi alan Sultan Murat, Varvarî'yi isyancıların üzerine gönderir. Varvarî Arnavutluk'u eşkiyadan temizler. Varvarî, Anadolu'yu gezip müfettişlik vazifesini ifa ederken Sultan Murat'ın vefat haberi gelir. (Gökalp 2006:117).

Sultan Murat'ın yerine tahta, Sultan İbrahim geçince Varvarî görevinden azledilir. Fakir düşen Varvarî, padişaha halini arz edince, kendisine Manisa Sancağı arpalık olarak verilir. Daha sonra kendisine Van mansıbı verilir. Bir

---

²⁴ Osmanlı hâkimiyetindeki Bulgarlar, Eflak ve Sırlar gibi özerk bir yapıya sahiptiler. Osmanlı idaresi sırasında Bulgarlara, yaşadıkları toprakların tabiatı gereği “Voynukluk” ve “Doğancılık” görevleri verilmekteydi. Buna karşılık “Avarız-ı Divaniye” ve “Tekâlif-i Örfiyye”den muaf tutulmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Coşkun-Ensar 2007: 43).

²⁵Devşirinelere acemi ocağı ile ocak dışında hizmetlerde bulunanların yeniçeri ocağına kaydedilmelerine çıkma denir. Aynı tabir saray mensuplarının bir odarlan diğer bir odaya ya da bir daireden diğerine nakledilmeleri için de kullanılır. Büyük çıkma. saltanat değişiminde küçük çıkma ise diğer zamanlarda gerçekleşirdi. (Pakalın 1983: 36/ III).

buçuk sene Van'da çalıştıktan sonra tekrar azledilir. İstanbul'a dönünce halini duyan padişah, Varvarî'ye Anadolu ilini ihsan eder. Anadolu'da vazifesini ifa ettiği sırada Mehmet Paşa²⁶, Varvarî'nin halini işitip padişahı ikna eder ve Bosna valisi olmasını sağlar. Böylece Varvarî Ali Paşa'nın kırk üç yıllık sıla hasreti sona erer ve Varvarî, çoban olarak ayrıldığı memleketine vali olarak döner. Bunları Makâlât'ında şöyle yazmaktadır:

“Olup kırk üç yıl içre ana vasıl

Sıla itdüm muradım oldu hasıl

Kemâl-i Lütfunı çün gördüm anun

Unutdum cümle alâmın cihânun

Hakkın luffi çün irişse bir kuluna

İder Çüban iken sultân iline” (Gökalp 2006:117).

Makâlât'da onun, son olarak Bosna'ya vali olarak atandığı kayıtlıdır. Oysa tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Varvarî'nin serüveni devam eder. Zira asıl konumuz olan ve tarihe Varvarî (Vardar) Ali Paşa İsyanı olarak yansıyan, Sivas'ta çıkardığı isyanın bastırılması (1648) ile, Bosna'ya vali olarak atanması (1642)²⁷ arasında geçen zaman dilimi hakkındaki bilgileri Sicill-i Osmanî'den öğreniyoruz. Sicill-i Osmanî'ye göre, Bosna'dan sonra Varvarî, 1646 senesinde tekrar Kıbrıs valisi ve son olarak 1648 senesinde Sivas valisi olur (Bayraktar 1996: 295/I).

Varvarî Ali Paşa, Sivas valiliği vazifesini yürütürken Sultan İbrahim'in bayram harçlığı -gibi keyfi- talebini, vilayetin gelir gider dengelerini gözeterek özürle reddeder. Bu durum padişahla Varvarî arasındaki iplerin gerilmesine neden

²⁶ Muhtemelen Köprülü Mehmet Paşa. Bkz: (Gökalp 2006: 117).

²⁷ Sicill-i Osmanî'de Varvarî'nin Bosna valiliği için 1644-45 tarihleri verilir. Ancak, bu tarih Varvarî'nin eserinde verdiği bilgilerle çelişmektedir. Ancak, Varvarî'nin çocukluk yıllarını yanlış hatırlaması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Makâlât ve Sicil-i Osmanî'de verilen tarihler birkaç yıl farkla da olsa birbirine yakın tarihlerdir. (Gökalp 2006: 118)

olur. Bunun üzerine Sultan İbrahim, İpşir Paşa'nın güzel eşini İstanbul'a getirmesini isteyince ipler tamamiyle kopar. Varvarî; padişahın devlet işleriyle ilgilenmediği, devlet işlerinin kadınlar elinde olduğu, umerâ ve beylerbeyi görevine getirenlerin kısa zamanda azledildiklerini, köylünün perişan bir halde olduğunu, memleketi bu durumu getiren devlet adamlarının padişaha bildirilmesi ve üç sene dolmadan idari ve askeri görevlerin değiştirilmemesi gerektiğini söyleyerek, İstanbul'a yürüyeceğini ilan eder (Uzunçarşılı 1995: 229–230/III). Böylece tarihimizde “Varvar Ali Paşa isyanı” olarak adlandırılan hâdise vuku bulur.

Varvarî Ali Paşa'nın bu isyan girişimi üzerine İstanbul, kurnaz bir siyaset izleyerek isyanı bastırması için Varvarî'nin yakın dostu, İpşir Paşa'yı görevlendirir²⁸. İpşir Paşa ilk anda “Hak söz söyleyen adamın üzerine nasıl varayım” diyerek özür dilese de İstanbul'un baskılarına dayanamayarak görevi kabul eder. Varvarî üzerine gönderilen İpşir Paşa'ya asi olmadığını söyleyerek, şehri teslim eder ve “benim şer'î davam vardır” diyerek Tokat'a doğru hareket eder (Gökalp 2006: 118).

Varvarî Ali paşa'nın isyanıyla alakalı en teferruatlı bilgi kaynaklarından birisi Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir. Bu isyan esnasında Evliya Çelebi, Defter-zâde Mehmed Paşa²⁹'nın, himayesinde olup, onun ile Varvarî Ali Paşa arasında mektup getirip götürmüş ve birçok olaya tanıklık etmiştir. Daha sonra gelişen olayları Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde yer alan Varvarî'nin Defter-zâde Mehmet Paşa'ya yazdığı mektuptan öğreniriz. Varvarî Ali Paşa bir mektup³⁰la tüm olan biteni, yönetimle arası bozuk olan Defter-zâde Mehmet Paşa'ya anlatır ve kendisiyle işbirliği yapan paşaları sıralayıp, paşalar arasında eyalet taksimi yapar ve vezîr-i âzâmlık için kendisini (Defter-zade'yi) uygun gördüklerini söyleyerek İstanbul'a yürümeyi teklif eder. (Gökalp 2006: 120).

²⁸ Sivas Beylerbeyi olan İpşir Paşa'nın Varvarî üzerine serdar tayin edildiğine dair Sivas, Karaman, Anadolu ve Maraş eyaleti yetkililerine gönderilen ferman sureti için bkz. A.Ş.S. 36; 98/282, Evahir-i R. 1058 (14-24 Mayıs 1648) tarihli belge; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Kitap, s. 237.

²⁹ Sultan IV. Murad'ın defterdarı Mustafa Paşanın oğlu olup, 1650–55 yılları arasında Erzurum, Mora, Bosna, Şam Beylerbeyliği görevlerinde bulundu. Şubat 1656 tarihinde vezirlik rütbesiyle Başdefterdar oldu ve aynı yılın Nisan ayında öldü. Bkz. (Süreyya 1995: 198–199/I)

³⁰ Mektup metni için bkz : (Kurşun 1999: 230-231/II, Gökalp 2006: 117).

Ancak, gerek mektubu aktaran Evliyâ Çelebi'nin gerekse Mehmet Paşa'nın mektup karşısındaki tutumları beklenenden çok farklıdır. Evliya Çelebi mektubu “eblehane” olarak nitelendirirken, Mehmet Paşa, “Ne ahmak herifdir. Mektubunda cemî'î hâmakatin ve bî-tedbirliğin ifşâ etmek için hâl-i dilin i'lâm eylemiş” (Kurşun 1999: 230/II) diyerek korkak ve hileci olarak gördüğü İpşir Paşa'ya güvenmemesini ve tedbirli olması gerektiğini öğütleyen uzun bir mektupla cevap verir ve asker toplayıp celalî olmanın daha doğru olacağını bildirir (Gökalp 2006: 120).

Evliya Çelebi mektubu ulaştırmadan Varvarî Ali Paşa, Turhal'dan harekete geçer. Evliya Çelebi, Gergeran Kasabası yakınlarında kırk-elli bin askeriyle istirahat eden Varvarî'nin ordusuna yetişir ve Mehmet Paşa'nın mektubunu ulaştırır. Bu arada Köprülü Mehmet Paşa ve beraberindekilerin savaş tedbiri aldığı haberi ulaşınca Varvarî harekete geçer. Kızılırmak köprüsünü geçerek Sarı Karye'ye ulaşır. Daha önce “Ben seninle birlikteyim ve yoluna kurbanım” diyen Köprülü, dört eyalet sancağı askeriyle Karşumludağı eteğinde Varvarî'nin ordusuyla çarpışır. Savaşı kazanan Varvarî, esir ettiği paşaları zincire vurdurup, otağının önüne bağlatır (Gökalp 2006: 121).

Evliya Çelebi'nin “Bunlar Müslüman ümmetidir. Osmanlı, daima paşaları birbirinin üzerine gönderir. Size, emre itaat etmiş olan bu paşalara iyi muamele etmek yakışır” dese de Varvarî, zafer sarhoşluğuyla gurura kapılarak onu dinlemez. Defter-zâde Mehmet Paşa'ya ihtiyaç kalmadığını, ancak dilerse kendilerine katılabileceğini söyler. Hatta Defter-zâde'nin güvenme dediği İpşir Paşa'nın -Varvarî'nin ordusuna katılmak üzere geldiğine dair- mektubunu, kendi mektubuyla birlikte Mehmet Paşa'ya gönderir. Bu arada İstanbul da boş durmaz, Hem Varvarî'ye hem de Mehmet Paşa'ya Mısır valiliğini vaat ederek iki tarafı birbirine kırdırmaya çalışır. Ancak karşılıklı mektuplaşmalarla vaziyet ortaya çıktığından İstanbul'un planları boşa çıkar (Gökalp 2006: 122).

Ancak siyaset denen var olma savaşında dostluğun sınırlarının çıkarlarla belirlendiğinden olacak, İpşir Paşa'ya “ya başı ya başın” diye emir gelince mecburen boyun eğer. Kaldı ki Varvarî, Köprülü Mehmet Paşa ile yaptığı savaşla

dönüşü olmayan bir yola girmiştir zaten. Bu durumda İpşir Paşa'ya hareket alanı kalmaz ve güçlü olanın tarafında yer alır (Gökalp 2006: 122).

İpşir Paşa ve ordusu, zafer hayallerine dalan Varvarî, Paşa'nın ordugâhına beklenenden bir gün önce gelir. Paşayı ve ordusunu karşılamaya çıkan Varvarî, konuğunu ağırlamak için etrafa emirler yağdırır, son ana kadar olan bitenin farkına varamaz. İpşir Paşa hazırlıksız durumda yakaladığı Varvarî'yi bozguna uğratar. Çatışma esnasında Varvarî, atından düşürülerek esir edilir. Köprülü ve diğer paşalar kurtarılır Varvarî, İpşir Paşa'nın önüne getirilir. Her ne kadar Varvarî'ye iyi muamele edilse de Varvarî uğradığı ihanetin etkisiyle İpşir Paşa'ya:

“Bak a hayınlık ile Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa'dan berü bağıri pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hatırın için zina etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz u gayretin için Sivas'dan azli kabûl ehlini, Allah emaneti Tokat Kal'asına koyup bu kadar sekban ve sarıca ile muhafaza etdirüp ehlini günden ve gölgeden sakındım ve namım padişaha asi oldu deyü şayi' oldu... Sana i'tikad edüp oğlum İpşir'dir deyü i'timât etdim. Yoksa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa'dan bed-ter ederdim... Adüvlerimden merd-i meydanlık ile intikam aldım. Sen babaklık namıyla meşhûr-ı âfâk olup bed-nâm oldun. Şimden gerü şu başımı kesüp avretinin...” (Kurşun 1999: 239–240/II) gibi ağır sözler söyleyen ve gururundan taviz vermeyen Varvarî Ali Paşa'nın başı, İpşir Paşa'nın işaretiyle gövdesinden ayrılır.

Evliya Çelebi'ye göre Varvarî'nin kafa derisi yüzölüp, içi pamukla doldurularak kutularla, Hammer'e göre ise paşanın ve zabıtların başı değneklere geçirilerek İstanbul'a gönderilir. (Hammer 1985: 412/IV)

Ardı sıra gelen günlerde her tarafa haberler salınır ve Varvarî'den arta kalan eşkıya çetelerinin temizlik hareketi başlatılır. Daha önce Varvarî Ali'nin zulümlerine eline geçen bütün mal, mülk, para ve erzak İpşir Paşa'ya intikal eder. (Uzunçarşılı 1995: 229–230/III, Kurşun 1999: 239–240/II).

Uzunçarşılı, Varvarî Ali Paşa'nın isyanı için 1647 (H. 1057) senesini vermektedir. Nitekim Sicill-i Osmanî de isyanının bastırılması ve Varvarî Ali Paşa'nın öldürülmesi için 1648 tarihi verir.

2. Subaşı Ali

XVI. yüzyıl sonunda esas olarak dış devletlerin saldırıları haricinde Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı en önemli iç tehdit eşkıyalıktır. Bunun yanında özellikle idarecilerden kaynaklanan yolsuzluklar, haksızlıklar, halka yapılan zulüm ve konulan ağır vergiler, halkın son derece bunalmasına sebep olmakta iç huzuru bozduğu gibi devletle halk arasında temin edilmesi gereken güveni de ortadan kaldırmaktaydı (Özkaya 1965: 11).

İncelediğimiz belgelerden hareketle taşrada görevli askeri rütbe sahibi pek çok görevlinin de söz konusu şekavet ve isyan olaylarında önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Mesela; Rûm Beylerbeyi müteselliminin sûbaşısı Ali'nin Eyalet-i Rum'a bağlı Taşabad kazası ve köylerinde yaşatmış oldukları zulüm taşrada meydana gelmiş olan başıbozuk uygulamalar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzlukların önemli bir örneğini teşkil ettiği kanaatindeyiz. Rum beylerbeyisi Sivas ve Sonisa ve Taş-âbâd ve Karakaya kadılarına hitaben yazılan hükümde; “...Sivas tarafından Alî nam sûbaşı üç ayda bir havâss-ı Hümayûn ve Medine-i Münevvere'nin vakıf karyelerin devredüp Selâmiye namuna otuzar kırkar gurusların alub zulm-ü te'addî gadreylediğünden gayri...³¹ ” ifadeleriyle yansıdığı üzere söz konusu subaşının vakıf arazilerinden usulsüz olarak üç ayda bir 40 kuruş vergi topladığı ve halka bu yolla mezalim uyguladığı görülmektedir. Ayrıca yanına topladığı atlı leventlerle Sivas'a bağlı karyelerde dolaşarak buralardan da aynı şekilde usulsüzce vergi topladığı ifade edilmektedir. Belgeye “...kırk ve elli nefer atlu vü lewendât ile üzerlerine devre çıkub karye be karye gezüb cebren her karyeden otuzar ve kırkar gurusların aldığı... zulm-ü teaddi idüp...³² Şeklindeki ibarelerle yansıyan olaylarda söz konusu görevlinin işlemiş olduğu bu suçların yanı sıra günahsız kimselere iftira ederek hapsedilmesini sağladığı da ifade edilmektedir. Belgeye “nice bühtan-u iftira ile bî-günah kimseleri ahz-u habs idüb otuzar ve kırkar gurusların alub zulm-ü te'addîsinin nihayeti olmayub” ifadelerinden anlaşılan iftira ettiği günahsız kimselerin hapisten çıkmasını sağlamak için 30- 40 kuruş rüşvet aldığıdır. Ayrıca söz konusu karye

³¹ BOA MD 85, 236/447.

³² BOA MD 85, 236/447.

sakinlerinden bazılarının kış günlerinde evlerinden zorla çıkarılarak sokağa atıldığı ve evlerini gasp etmekle kalmayıp hayvanlarının da telef olmasına neden olduğu ifade edilmektedir.

Tüm bu suçlarından dolayı söz konusu asinin yakalanarak görevden alınması yerine dürüst ve namuslu bir kimsenin tayin edilmesi, daha sonra adı geçen Ali'nin teftiş edilip üzerine sabit olan haklar alınıp sahiplerine verildikten sonra ibret için hakkından gelinmesi yani öldürülmesi emredilmiştir. Ki belgeye “... *vusûl buldukda emrüm üzere husus-ı mezbûra her biriniz bi'z-zât mukayyed olup göresiz; i'lâm olunduğu üzere mezbûrun zûlm-ü te'addisi mukarrer ise mezbûr mütesellimi ref' idüb vech-i meşruh üzere a'yân-ı vilayetten yirine bir müstakîm-ü müteverri kimesneyi müteveli nasb eyledikten sonra mezbûr Sübaşı Ali'yi bi-eyyi vechin kân ele getirüb dahi zulmen aldığı hukûk-ı fukarâyı şer'le ashâbına bi't-tamâm alıvirdükden sonra mezbûr muhtâc-ı arz olanlardan ise muhkem hats-ü arz eyleyesiz; değil ise sâyir eşkîya vü ehl-i fesâda mûcib-i ibret için şer'le hakkında lâzım geleni icra eyleyesiz...*”³³ Şeklinde yansımaktadır.

Görüldüğü üzere siyasi otorite kurumsal yapısının sağlıklı bir şekilde işlemini sağlamak ve aynı zamanda da halkın asayişini temin etmekle yükümlü kıldığı görevlilerinin itaatsizliği ve keyfi uygulamalarının verdiği zararı bertaraf etmek adına söz konusu mezalimi ve itaatsizliği kendisine karşı girişilmiş bir isyan olarak değerlendirmekte ve asi olarak nitelediği görevlinin suçlarına karşılık olarak öldürülmesinde tereddüt etmemektedir. Bunun taşradaki idari ve içtimai düzeni sağlamakta yeterli bir önlem olup olmadığı tartışılabilir ancak halkın devlete olan güveninin sarsılmasını önlemek adına gerekli olduğunu söylemek kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

3. Sivaslı Ahmet Çavuş

Kaynağımıza 26 Safer 976 (20 Ağustos 1568) tarihiyle yansıyan olayda Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet çavuşun isyanı dikkat çekmektedir. Dergâh-ı Muallâ olarak isimlendirilen ve Divan-ı Hümayûn'dan

---

³³ BOA MD 85, 236/447.

gönderilen gedikli çavuşlar eşkıyalık olaylarının teşhis ve engellenmesinde önemli görevler üstlenmekteydiler (Koç 2002: 396).

Divan-ı Hümayûn mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle mükellef atlı bir sınıf olan ve Serhengân-ı Divan-ı Hümayûn diye de anılan Divan-ı Hümayûn çavuşları ulufeli ve tımar ve zeametli olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Koçi Bey'in kaydına göre Divan-ı Hümayûn'a çıkarılan çavuşlar Enderun'dan olmayıp Bostancı Ocağı ile diğer saray ocaklarından emeklilikle ayrılırlardı (Danışman 1985: 122).

Divan-ı Hümayûn'da görev yapan çavuşlar ulufeli olarak maaşlarını alırken, taşraya çeşitli görevler için gönderilen çavuşlar gedikli çavuşlar olarak isimlendirilirler ve bunlar tımar ve zeamet tasarruf ederlerdi (Uzunçarşılı 1988: 408).

Gedikli çavuşlar Divan-ı Hümayûn çavuşlarının kıdemlileriydi ve tecrübeli olmalarından dolayı divanda yaptıkları vazifelerin yanı sıra, önemli görevlerin icrası için taşraya da gönderilirdiler (Pakalın 1983: 660/II).

Söz konusu çavuşun bu bilgilerden hareketle gedikli olduğu düşünülmekte ise de görevini kötüye kullandığı, asi bazı grupların da desteğini alarak “dinsiz” iddiasında bulunduğu Müslümanların katline sebep olduğu ayrıca kendisine kethüda tayin ettiği Hasan adlı kişinin de İran'a casusluk yaptığı ifade edilmektedir. Belgemize “...*dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından Sivaslu Ahmed Çavuş her bâr bu vilâyetde yanına eşirrâdan ba'zı kimesneler alub hîle vü hud'aya sürû idüb ehl-i ırz olan müslimânlara töhmet isnâd idüb ve tîmâr-ı kurbinde sâkin olan Siddîk nâm salîhu'l-mezheb kimesneye adâvet idüb mülhıd nâmı ile katline sebeb...*³⁴” ifadeleriyle yansıyan olayda söz konusu çavuş ve kethüdasının suçlarının isyan olduğu belirtilmiş çavuşun derhal görevden alınması buyrulmuş kethüdasının da teftiş edilip suçu sabit görüşürse katli lazım geldiği ifade edilmiştir.

Taşrada önemli görevlerin icrası için görevlendirilmiş bulunan yüksek rütbeli bir memurun taşrada olumsuzluklara sebebiyet vermesi Taşra idari sistemindeki çatlaklıkların su yüzüne çıkmasına neden olacak bir örnek olarak

---

³⁴ BOA MD 7, 1881.

görülebilmektedir. Ayrıca kendisine yardımcı tayin ettiği 'kethüda'nın da vatana ihanet suçuyla yargılanması olayın daha vahim olan tarafıdır. Söz konusu görevlinin masum Müslümanlara iftira etmek suretiyle öldürülmelerini sağlamadaki gayesinin ne olduğu belgeye kaydolunmadığından dolayı bilinmeyecek bir gerçektir. Ancak belgenin bize söylediği *mülhüd* iftirasıyla masum kimselerin yanına topladığı *eşirra*'ca katlettiği gerçektir. Nedeni belki de kendisine ilerde sorun çıkarabileceğini düşündüğü insanları tehlike büyümeden yok etmek yahut kendisine muhalif olan kimseleri bu yolla ortadan kaldırmak ya da bu yolla muhaliflere gözdağı vermek olabilir. Ama belgeye göre bilinen o ki eşkıya olan, ölen değil öldüren gruptur.

Taşrada görevli üst derecede bir memurun bu tür olaylara karışması başlı başına önemli bir sorunken bir de yardımcısına cezası kesinlikle katli olan vatana ihanet suçunun isnad edilmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele olup dönemin taşra idari sistemindeki noksanlıkları ve çarkın bozuk dişlilerini ifade etmektedir kanaatindeyiz.

Tablo IV. İsyan Eden Devlet Adamları

İsyan Eden Devlet Görevlisi	İsyanın Niteliği	Tarihi	Yayıldığı Bölge	Verilen Ceza
Varvarî Ali Paşa	Siyasi	1648	Sivas, Tokat	İdam
Subaşı Ali	Adi	26 Ce. 1040 25 Aralık 1630	Sivas'a bağlı Taşabad kazası ve köyleri	İdam
Sivaslı Ahmet Çavuş	Adi	26 Safer 976 (20 Ağustos 1568)	Sivas	Görevden alınıp olayın teftiş edilmesi

IV. BAZI EŞKİYALAR VE KÜÇÜK GRUPLAR

Bu bölümde daha çok adi suç olarak tabir edilen eşkıyalık, haramilik, gasp, darb gibi suçlara karıştıkları kaydolunan eşkıya grupları ve liderlerinin Eyalet-i Rum ve buraya bağlı kaza ve nahiyelerde ortaya çıkarmış oldukları huzursuzluklar

izah edilmeye çalışılacak, mevcut durumun bertara edilmesine yönelik tedbir ve cezaların mahiyeti tetkik edilecektir.

1. Şerefbeyli Murat ve Veled

5 Muharrem 976 (30 Haziran 1568) tarihli hükümde Dulkadirli eşkıyasından Şerefbeğlü adıyla ünlü Murad ve Veled isimli haramilerin Darende ve Elbistan arasındaki dağ ve bellerde³⁵ özellikle Çopur Deresi denilen mevkide haramilik yaptıkları ve halka zulmettikleri anlatılmaktadır. Defalarca haklarından gelinmek için emr-i şerif gönderilmesine rağmen itaat etmedikleri bundan sonra her ne şekilde olursa olsun mutlaka yakalanarak üzerindeki haklar alınıp sahiplerine verildikten sonra cezalandırılmaları gerektiği ifade edilmektedir.

Haklarında defalarca öldürülmeleri adına emir gönderilmesine rağmen yakalanamamış olmaları taşra güvenlik sistemindeki açıklık ve noksanlıkların bir göstergesi olmakla beraber devletin bu tarz haramilik olaylarının önüne geçmekteki kararlılığı dikkat çekicidir.

Belgemizde; “...Kızılbaş mezhebinde harâmiler olub Darende ve Elbistân mâbeyninde Tabkır ve Osmânmeşhed ve Yarımcatağı nâm bellerde harâmîlik idüb katl-i nefis eyleyüb Müslimânların mâlların gâret idüb on beş yigirmi nefer eşkıya ile Darende'ye gelüb müslimânların avretlerin çeküp cebr ile atların ve katırların alub defe'âtle haklarından (gelinmeğe) emr-i şerif gönderilüb itâ'at-i şer' itmeyüb müslimânların hâlleri dîger-gûn olub nice fukarâ zulmlerinden terk-i diyâr itdükleri ecilden küreğe konulmaları için emr-i şerif inâyet oluna...” ifadeleriyle yansıdığını gördüğümüz ifadelerden de anlaşılacağı üzere halkın mallarını, hanımlarını at vesayir bineklerini gasbeden ve halkın yaşantılarını bozarak zulümlerine daha fazla dayanamayanların da göç etmesine neden olan bu eşkıyaların kürek cezasına çarptırılmalarının emredildiğini görüyoruz.

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da mezalime uğrayan halkın kendini korumak yahut bu mezalime dur demek adına almaya çalıştığı önlem yahut giriştiği savunma yöntemleridir. Belgelerimizden anladığımız; bu tarz olayların yaşandığı bölgelerdeki halkların büyük bir kısmının, eşkıyanın

---

³⁵ Yüksek dağın iki zirvesi arasındaki kavisli kısmı veya alçakça olan geçit ve boğazı.

şerrinden korktuklarından eşkiyaya mal, giyecek vs yardımlarda bulunduğu yahut bulunmak zorunda bırakıldığıdır. Yahut yöneticilere şikâyet mektupları yazarak eşkıyalığın berataraf edilmesi yönündeki isteklerinin iletiği son çare olarak da buldukları bölgeyi terk ederek daha güvenli olduğunu düşündükleri bölgelere göç ettikleridir.

İncelediğimiz bu olayda da son çare olarak göç etmeyi bulan re'ayanın uğradıkları mezalimi görüyoruz. Söz konusu asilere verilmesi ön görülen cezanın uygulanmasının, bölge halkını rahatlatacağı muhakkaktır ancak eşkıyalık olaylarının ortadan kaldırılması için çok daha ciddiyetle planlanmış ve meselenin kökenini ortadan kaldırmayı sağlayacak tedbirlerin alınması bu noktada daha da önem kazanmaktadır.

2. Mehmet Oğlu Mustafa ve Mehmet oğlu Nebî

Kaynağımıza 17 Zilkade 978 (12 Nisan 1571) tarihli hüküm Turhal'da fesâd çıkardıkları ve dolandırıcılık yaptıkları için daha önce kürek cezasına çarptırılmış ancak bir şekilde kürekte kaçarak tekrar Turhal'a dönüp şekavetlerine devam ettikleri bildirilen Mehmet oğlu Mustafa ve diğer Mehmet oğlu Nebî adlı şakilerin verdikleri zararlar ifade edilmektedir.

Belgede “...ba’zı âmiller ve il-erleri yanuna varub telbîs idüb vilâyet halkından ba’zı maldar kimesneler nâmına kendülerin kefil yazdurub envâ’-i şekâvet üzre oldukları Südde-i Sa’âdetümde istima’ olundu...”³⁶ şeklindeki ifadelerden hile ve dolandırıcılıkla vilayetteki görevli memurlara bazı zengin kimseleri kendileri için kefil yazdırdıkları ve bu tarz usulsüzlüklerle şekavette bulduklarının duyulduğunu anlamaktayız. Hükümün emir kısmında söz konusu kişilerin arz olunduğu gibi ehl-i fesâd olup olmadıklarının teftiş edilmesi için Dergâh-ı Mu’allâ çavuşlarından Eymir Çavuş’un görevlendirildiğini görüyoruz. Belgede “... arz olunduğu gibi mezbûrlar fi’l-vâkı’ ehl-i fesâd-ü şakî olub müslimânlar bî-haber iken gayblarında kendileri maldâr kimesneler nâmına telbîs ile kefil yazdurmuşlar ise -ki şerle sâbit ola- mezbûrları Südde-i Sa’âdetüme gönderesin ki küreğe koşula ve sûret-i sicillerin dahı aslından ihrâc idüb bile

---

³⁶ BOA MD 12, 427.

gönderesin ve mufassal-u meşrûh arz eylesin...” ifadeleriyle anlatılan olay taşrada güvenlik açığına işaret eden ayrı bir olumsuzluk olup başlı başına bir tartışma konusudur.

Belgeden anladığımız kadarıyla söz konusu şakilerin vilayetteki zengin kimselerin haberleri dahi olmadan, evraklarda yaptıkları sahteciliklerle kendileri adına kefil yazdırmak suretiyle dolandırıcılık yaptıkları anlaşılmaktadır. Günümüz hukuk sistemindeki evrakta sahteciliğin bir türünü işlediklerini anladığımız şakiler gasp ve hırsızlık gibi adi suçlar yerine hırsızlık için daha profesyonel bir yolu seçmiş gibi gözükmeleler.

Merkezi otoritenin bu tarz bir hırsızlığa verdiği ceza dönemin hukuk kurallarına göre nisbeten hafif bir ceza olarak sayılabilecek olan *‘küreğe konulmak’*tır ki bu da haklarında tetkikler yapıp suçları sabit görülürse uygulamaya konulacaktır.

3. Bektaş ve Kırık Memi

Üç ayrı hükümde isimlerini gördüğümüz Yenipazar³⁷ kazasında ikamet eden Bektaş ve Kırık Memi isimli bu şahısların *“ehl-i fesâd olup ele getirilmeleri lâzîm-ü mühim³⁸”* ifadelerine bakılırsa şekavetlerinin *şer’le sabit olduğu* anlaşılmaktadır. Ehl-i fesad oldukları açık bir şekilde ifade edilen 12 numaralı mühimme defterindeki 458 numaralı belgenin hüküm metni eksiktir. Diğer iki hükümden anlaşılan ise *yoldaşları* olduğu ifade edilen ve aynı kazada ikamet eden Akıncı Sinan’ın vefatından sonra zimmetinde kalan mal-ı mîrînin tahsili hususunda çıkan anlaşmazlıktır.

Bu sebeple *Yenibâzâr* kadısına hitaben yazılan hükümde; *“Nefs-i Yenibâzâr’da mütemekkin iken fevt olan Akıncı Sinan nâm kimesnenün zimmetinde haylî mal-ı mîrî bâkî kalub tahsîli lâzîm olub ve yoldaşları Bektaş ve Kırık Memi nâm kimesnelerüm Südde-i Sa’âdetimde ihzarı lazım olmağın³⁹...”* ifadeleriyle söz konusu tahsilatın yapılması istenerek adı geçen kişilerin huzura getirilmesi emredilmiştir. Belgenin hüküm kısmında ölen akıncının kalan tüm

³⁷ Muhtemelen bugünkü Yozgat’ın da belediyesi.

³⁸ BOA MD 12, 458.

³⁹ BOA MD 12, 459.

malları satıŖa çıkartılıp mirî'ye olan borcu için alınması emrolunmuŖ, her bir malın da ne kadara satıldığı ve ne kadar meblağ tahsil olunduğunun ayrıntılı bir Ŗekilde yazılıp defter edilerek *Südde-i Sa'âdet*'e arz edilmesi istenmiŖtir.

Bu hükümdede kiŖilerden Ŗakî, ehl-i fesad vs Ŗekillerde bahsedilmemesine rağmen diğer hükümdede ehl-i fesad denilmesinin, gönderilen emre itaat etmeyip söz konusu meblağın teslimi hususunda yaŖanılan sorundan kaynaklandığı düşünölebilir. Keza gönderilen emirlere rağmen söz konusu kiŖilerin mal tahsilâtını yapmaya yanaŖmadıkları gibi firar etmiŖ olabilecekleri de düşünölebilir. Çünkü sonraki hükümdede "...*ammâ kankınızun taht-ı kazâsında bulunursa hüsn-i tedbîr-ü tedârükle ele getirüp müşâru'n-ileyh çavuşuma koŖub mukayyed-ü mahbûs Südde-i Sa'âdetüme irsâl-ü îsâl eylesiz*⁴⁰." Ŗeklindeki ifadeler geçmekte ve söz konusu kiŖilerin hangi kazada bulunursa bulunsun özel tedbir alınarak çavuşa teslim edilmeleri ve tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri istenmektedir.

Belgede söz konusu kiŖilere verilecek cezanın türü belirtilmemiŖ olup tutukluluk süresince söz konusu kiŖilerin firar etmelerini önlemek adına yanlarına güvenilir görevliler verilmesi ve o Ŗekilde İstanbul'a gönderilmeleri emredilmektedir.

4. Karafakihoğlu

Dikkat çeken bir baŖka eŖkıya çeŖitli suçlardan dolayı hapsölenen ve hapisten firar ederek bir kiŖiyi öldürüp halkın mallarını zorla alan Yüzdepâre(Zara)⁴¹ kazasının Hissalu köyünden Karafakihoğlu'dur.

Yüzdepâre Kadısı İbrahim'in daha evvel merkeze mektup göndererek kazaya bağlı *Hissalu* karyesinde yaŖayan Karafakihoğlu adındaki kiŖi için *Ŗirret-ü Ŗekâvet ile meŖhûr* diyerek Ŗikayette bulunmuŖ ve bunu üzerine merkezden gönderilen emir üzerine ankırı beyi tarafından hapsedilmesini sađlamıŖtır. Ancak hapisten bir Ŗekilde firar ettiğini öğrendiğimiz Karafakihoğlu'nun Ŗekavetine Ŗiddetini arttırarak devam ettiğini görmekteyiz. Belgeye yansıyan "...

⁴⁰ BOA MD 12, 282.

⁴¹ Bugünkü Sivas'a bağlı Zara ilçesi bkz (BeŖirli 2003: 289 – 307).

mahbes bozub firâr idüb ve kâdî-ı sâbık mazharında sen emir ihraç eylemişsün diyü Saru nam kimesneyi katleyeyüb ve ba'zı levendleri Yeniçeri sayasında koyub bile gezüb müslimânlardan ba'zı kimesnelerin kızların murâd idündüğün kimesnelere virüb ve ba'zinun yirlerin cebr ile alub ve ba'zı kimesnenün yarar atların ve katırların cebr ile çeküp alub⁴² ... ” şeklindeki ifadelerden söz konusu şakînin firar etmek, cinayet, kız kaçırma, gasp, hırsızlık gibi pek çok suçta bulaştığını anlıyoruz.

Üstelik üzerine gönderilen görevlilerin kendisini *şer'i şerîfe davet*'ini de reddettiği ayrıca yanındaki leventlerden devlete itaatte bulunacakları da tehdit hatta darp ettiğini görüyoruz. İşte tüm bu şekavetinden dolayı re'ayanın uğradığı mezalimin ortadan kaldırılması ve bölge halkının can güvenliğinin sağlanması açısından gönderilen emirde; adı geçen şakînin özel tedbirlerle ele geçirilmesi onunla davalı olanlarla birlikte söz konusu davaların bir kez tetkik olup sonuçlandırılmamış ve on beş yıl süreyle terk olunmayan hususları *şer'i şerîfe* uygun olarak tekrardan teftiş edilmesi istenmiştir.

Eğer bildirildiği gibiyse- ki bunun yapılan teftiş sonucunda kişinin suçunun *şer'*le sabit olması gerekmektedir- davalının üzerindeki haklar alınıp davacılara verildikten sonra ne tarz bir hak ve ne tarz bir fesâd suçu sabitse yazılıp sicil olunması ve adı geçen asinin sicil suretiyle beraber İstanbul'a tutuklu olarak gönderilmesi istenmektedir.

---

⁴² BOA MD, 12, 602.

Tablo V. İsyân Eden Küçük Eşkîya Grupları ve Liderleri

Eşkîya Elebaşı	Tarihi	İşlediği Suçlar	Yayıldığı Bölge	Verilen Ceza
Şerefbeyli Murat ve Veled	5 Muharrem 976 (30 Haziran 1568)	Haramilik, gasp vb adi suçlar	Darende ve Elbistan çevresi Çopur Deresi	Kürek Cezası
Mehmet Oğlu Mustafa ve Mehmet oğlu Nebî	17 Zilkade 978 (12 Nisan 1571)	Fesat, dolandırıcılık	Turhal	Kürek cezası
Bektaş ve Kırık Memi	23 Zilkade 978 (18 Nisan 1571)	Emre itaatsizlik, fesat	Yenipazar	Tutuklanıp İstanbul'a gönderilmeleri
Karafakihoğlu	27 Şevval 978 (24 Mart 1571)	Cinayet, kız kaçıрма, gasp, hırsızlık	Yüzdepâre (Sivas)	Tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi

V. AŞİRETLERİN SEBEP OLDUĞU HUZURSUZLUKLAR

Bu bölümde özellikle kalabalık gruplar halinde, belli bir bölgede veya konar-göçer şekilde yaşayan aynı aşirete mensup kimselerin daha çok eşkıyalık şeklinde baş gösteren şikâyetleri incelenecektir.

1. Yörük Taifesi

Merkezi hükümeti her zaman sıkıntıya sokan bir husus da aşiretlerin sebep olduğu isyan ve eşkıyalık hareketleri olmuştur. Çünkü bu tür hadiseleri yapan eşkıyalar, belli bir yerde meskûn olmadıkları için takipleri daha zor yapılmaktaydı.

Bu hareket serbestliği sayesinde göçerler daha çok kervanların geçtiği ana yollar üzerinde eşkıyalık ve soygun hadiselerine karışmaktaydılar. Bu sebeple bu tür olayların takibatı için merkezden gönderilen emirlerde, birden çok eyalet beyi, kadısı veya sancak beyi aynı anda haberdar ediliyordu.

Belgelerimize yansıyan ve aşiret olarak adlandırabileceğimiz bir grup da Yörük taifesidir. Bunlar da daha çok yol kesme, adam yaralama, gasp gibi adi suçlar işleyen bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 6 Safer 976 (9

Temmuz 1568) tarihli belgede “...Eyalet-i Rum’da Yörük re’âyasından hırsuz-ı harâmilik ile meşhûr Feridûn ve karındaşı Erbâsan nâm hırsuzlar yigirmi otuz nefet ehl-i fesâd atlu-yu piyâde gezüp re’âya-u fukarânın cebirle deve ve atların ve sayir tavarların ve esbâbların çeküp⁴³...” şeklinde yaptıkları mezalim anlatılmaktadır. Hüküm kısmında ise davalı ve hısımlarını beraber getirip kayıp olanların da buldurulması, on beş yıl zaman aşımına uğramamış olan davaların kadı ma’rifetiyle şer’le teftiş edilmesi, sabit olan hakların alındıktan sonra asilerin hapsedilmesi ve suret-i sicillerinin İstanbul’a arz edilmesi⁴⁴ buyrulmuştur.

Osmanlı siyasi idaresi zaman zaman kendisine sorun çıkarabilen la-mekân bu taifenin; devlet hizmetinde kullanılması yoluyla onların kontrol altında tutulması gibi bir tedbir alma yoluna da gitmiş olabilir. Mesela; Tanrıdağ Yörükleri’nin Eyalet-i Rûm kazalarında bulunanlardan eşkinci nevbetlileri⁴⁵’nin Rudnik Madeni hizmetine gönderilmeleri hususundaki hüküm⁴⁶ buna örnektir. 15 Ramazan 975 (14 Mart 1568) tarihli hükmün emir kısmında “...her kangunuzun taht-ı kazasında müşârun-ileyhün Yörüklerinden eşkinci nevbetlü Yörük bulunursa aslâ te’hîr-u terâhi itdürmeyüb âdet-ü kânûn üzre çeribaşları ve zâd-ü zevâdeleriyle ihrâc idüb mahal-i me’mûra gönderesiz ki varub vakdi ile hidmette olalar...”⁴⁷

Yine 29 Zilhicce 1148 (11 Mayıs 1736) Sivas ve Deliklitaş ve Alacahan arasında kalan bölgedeki Türkmen eşkıyasının şerrinden ulakların Ergani ve Keban madenlerinden gelen altın ve gümüş hazinelerinin geçirilmesi müşkül olduğundan Alacahan civarında bu tarz olayların önlenmesi adına küçük bir kale inşa edilmesinin emrine dair hüküm de dikkat çekmektedir⁴⁸.

---

⁴³ BOA MD 7, 1810.

⁴⁴ BAO MD 7, 1810.

⁴⁵ Yörükler özel kanunlarına göre her mıntıkada, kendi Subaşlarına tâbi olmak üzere “Ocak”lara ayrılmış olup her Ocak, 5 neferi “be-nevbet eşkinci” ve önceleri 20, sonraları 25 neferi “eşkinci yamağı” diye iki zümreden meydana geliyordu. “Sefer-i hümâyûn ve hizmet-i padişâhî vâki oldukda nevbetlü eşkinci yamaklarından, âvârız-i divâniye mukabelesinde ellişer akçe harçlık” toplanır ve hizmete varan eşkinciler, yamaklardan toplanan bu parayı aralarında bölüşürlerdi. 5 nefer eşkinciden nevbetli olup sefere veya padişah hizmetine eşeni o yıl koyun resmini (resm-i ağnam) vermekten muaf tutulurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Turan 1964: 551–592).

⁴⁶ BOA, MD, 7, 1064.

⁴⁷ BOA, MD, 7, 1064.

⁴⁸ C. AS, 487, 20320.

Tablo VI. Yörük Taifesi

Yörük Taifesi ve/veya Lideri	Tarihi	İşledikleri Suçlar	Verilen Ceza/Alınan Tedbir
Feridun ve kardeşi Erbâsan	6 safer 976 (9 Temmuz 1568)	Hırsızlık, Haramilik, Gasp,	Asilerin hapsedilmesi ve sicil suretlerinin İstanbul'a gönderilmesi
Tanrıdağ Yörükleri	15 Ramazan 975 (14 Mart 1568)	Başiboş, mekânsız, suça meyilli grup	Rudnik Madeni hizmetine gönderilmeleri
Türkmen eşkıyası	29 Zilhicce 1148 (11 Mayıs 1736)	Ulakları soymak, Yol güzergâhında gasp, hırsızlık vs suçlar	Güzergâhın kontrolü için küçük bir kale inşa edilmesi

2. Gurbet- Çingene Taifesi

Osmanlı halk kesimleri içinde önemli bir gurubu da çingeneler ve onlarla birlikte anılan ehl-i gurbet taifesi oluşturmaktadır. Terimin tam olarak hangi kesimi ifade ettiği kesin olmamakla birlikte ehl-i gurbet tanımlaması ailecek dolaşım eşkıyalık, haramîlik ve fuhuş yapanlar için kullanılmış olmalıdır. (Akdağ 1995: 150) Belgelerde çingene, hırsız şeklinde nitelendirilen toplumsal gruplar da geçmektedir. Bu kitleler de Celalî ayaklanmalarının yoğunluk kazandığı zaman ve mekânlarda eşkıyalık hareketlerine katılmışlardır⁴⁹.

Belgelerimize yansıyan inceleme sahamız olan Eyalet-i Rûm'la ilgili bir örnek Niksar'da bir kısım gurbet ve çingene tâifesinin Müslümanların ekinlerini ve bağları arasına konup zarar verdikleri, ellerindeki çalıntı atları alıp sahiplerine vermek üzere gönderilen görevlileri yaraladıkları bildirilen ehl-i fesâd taifesinin şer'-i şerife göre cezalandırılmalarını emreden hükümdür⁵⁰. Öyle görülüyor ki yerel halkın malına ve canına kastedecek kadar ileri gidebilen bu zümreyle başa

⁴⁹ Mesela 973 yılı Ramazan'ında (Nisan 1566) Canik'te suhteler çingene ve gurbet takımı ile birlikte eşkıyalık yaparken (BOA, MD 5, 525/ 1438); 4 Cemaziye'l- evvel 979 (24 Eylül 1571) geçen suhte ve gurbet takımı birlikte fesat işlere karışmışlardır. (BOA, MD 12, 471/ 903). BOA, MD 5, 481/ 1301. Başka bir örnek için bkz: BOA, MD 3, 161/ 438.

⁵⁰ BOA, MD, 12, 877

çıkılmak için ciddi tedbirler alınmasına rağmen bazen müdahalede yetersiz kalınmaktadır.

Hükümün emir kısmında sosyal devlet geleneğinin, huzur ve barışı temin etmek için zalimlere yönelik ciddi tedbir ve yaptırımlar koyarken, mazlum halkı himaye etme hususundaki hassasiyetini gösteren örneğini sıklıkla gördüğümüz tembih ve ikazlar bulunmaktadır. Ki “*şer’-i şerîfe muhalif kimesneye iş eylemekden ve bu bahane ile kendü hâllerinde olanlara mücerred celb-ü ahz için dahlolunub ehl-i fesâda himâyet olunmakdan hazer eyleyesiz*⁵¹” ifadesi bunu doğrulamaktadır demek yanlış olmayacaktır.

Bir başka örnek; 4 Muharrem 976 (29 Haziran 1568) tarihli belgede; çingenele at ve kısarak beslettirilmemesi, silah kullandırılmaması ve bu emre aykırı davrananların at, kısarak ve silahlarının devlet hazinesi adına el konularak söz konusu kişilerin hapsedilmeleri yönündeki emri içeren belgedir. “*Hâliyâ Çingâne tâyifesi at u yund besleyüb âlet-i harbile binüb cem’iyyet ile gezüb fesâd-ü şenâtden hâli olmadukları ecilden*⁵²...” şeklinde devam eden ifadelerden söz konusu grubun devlet nazarında ehl-i fesat olduğu ve yasa gereği cezalandırılmaları gerektiği bilinmektedir. Emir kısmında ise mallarına devlet hazinesi adına el konularak kendilerine verilecek cezanın hapis cezası olacağı; “*...bindikleri atlarını ve yundlarını ve âlât-ı harblerini mîrî için zabt ve kendülerin hapsedüp fesâd-ü şenâ’atleriyle Südde-i Sa’âdetüm’e arzedesiz...*” ifadeleriyle belirtilmektedir.

Dikkati çeken bir başka husus da söz konusu emri yerine getirmekle görevlendirilmiş olan Silahdar zümresinden Sübaşı Ali’ye de tembih ve ikaz mahiyetinde ifadeler de kullanılmış olmasıdır. “*... Ali Mübaşir ola. Amma bu bahâne ile ceb-ü ahz olunmakdan ziyade hazer idesiz; sonra neticesi size ayid olur... kendü hallerinde ve kâr-u kisblerinde olanlara dahl olunmaya...*” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere devletin asi olmayan re’ayaya gösterdiği hassasiyet ve barışa verdiği önem de ortaya çıkmaktadır.

---

⁵¹ BOA, MD, 12, 877

⁵² BOA, MD 7, 1649.

Yine Muharrem 973 (Temmuz 1565) tarihli Çorum beyine yazılmış hükümde; Çorum'da yol kesip haramilik yaptıkları ve adam öldürdükleri için kendilerine yardım ve yataklık edenlerle birlikte yakalanan "*kuttâ'u't-tarîk gurbet tâyifesi*" eşkiyasından firar etmeyi başaranların da en kısa zamanda yakalanmasını ve durumları hakkında bilgi verilmesi emredilmektedir.

Daha çok Çankırı sancağının Karı ve Ortalıca karyeleri Çorum sancağının Çurkuluç adlı karyelerinde varlık gösterdiği belirtilen bu gruba öyle görünüyor ki karye halkı da destek vermektedir. Belgede "*Çorum sipahîlerinden üç nefer sipahî at ve yarağ virüb mu'âvin oldukları sebepten...*" şeklindeki ifadelerle belirtilen duruma bakılırsa sipahilerle işbirliği içerisinde oldukları hatta karye halkının da şakîlere destek verdiğinin ifade edildiğini görüyoruz. "*Fitne-ü fesâdları ziyâde olup ilgar ile üzerlerine varıldukda firâr idüp yatakları teftîş olundukda zikrolunan karye halkı ile ol sipâhîlere arkalanub hâliyâ "Havfümüzden at ve azık virdük" deyü şirret idüp lâkîn sahîh yatakları ve mu'în oldukları mukarrer olmağın...*"⁵³ ifadelerinden de üzerlerine ani baskın yapıldığında kaçıp karye halkı ve sipahilere sığındıkları ve karye halkının da "korkumuzdan at ve yiyecek verdik" demelerine rağmen yardım ettikleri konusunda hiç şüphe olmadığı ifade edilmektedir.

Bu şakîlerin ve onlara yardım eden karye halkından bazı kimselerin yakalanarak hapsedildiğini ve kaçmayı başaranların da en kısa zamanda bulunup yakalanarak gerekenin yapılmasını ve der'sa'âdete bildirilmesi emredilmektedir.

Yine Eyalet-i Rumeli kadılarına yazılmış 16 Rebî'u'l-evvel 975 (20 Eylül 1567) tarihli hükümde bundan önce defaiyetle emrolunmasına rağmen ata binen, kılıç ve silahla gezen gurbet tâifesinin var olduğundan bahsedilmiş "*...ata binüb fesâd-ü şenâ'atden hâlî olmadukları ecilden...*" diyerek gerekçe belirtilerek Kanuni Sultan Süleyman zamanında çıkarılan emrin bundan sonra da aynen uygulanması istenmiştir⁵⁴.

⁵³ BOA, MD 6, 1465.

⁵⁴ BOA, MD 7, 215.

26 Şa'bân 975 (25 Şubat 1568) tarihli Rûmeli kadılarına hitaben yazılan hükümde de ; “...bundan akdem nice def'a ahkâm-ı şerîfe irsâl olunup; Gurbet-ü Çingâne tâyifesi min-ba'd ata binmeyüb ve kılıç sayir yarağla gezmeyüb kendü hallerinde olalar deyü emrolunub, hâliyâ girü tâyife-i mezbûre emr-i şerîfe mugâyir ata binüb yarağ kuşanub fesâd-ü şenâ'atden hâlî olmadukları...⁵⁵” ifadelerine bakılırsa; alınan tedbirlerin noksanlığı ve bu husustaki yaptırımların yetersiz oluşu taşradaki güvenlik açığına gözler önüne sermektedir. Defalarca gönderilen emirlere rağmen halen söz konusu fesadı önlememesi veya önleyememesi her iki durum da devletin güvenlik zafiyetini ve emre itaat noktasındaki açığı ortaya koymaktadır kanaatindeyiz.

Hükümün emir kısmında “...her biriniz taht-ı kazanuzda olan gurbet-ü Çingâne tâyifesine gereği gibi tenbih-ü te'kîd idesiz ki, min-bâd at-u yunda binmeyüb kılıç-u yarak kuşanmaub kendü hallerinde olalar⁵⁶...” şeklindeki ifadelerle söz konusu grubun eşkıyalık olaylarına karışmalarını önlemek için tekrardan tenbih edilmeleri istendiği anlaşılmaktadır.

---

⁵⁵ BOA, MD 7, 910

⁵⁶ BOA, MD 7, 910

Tablo VII. Gurbet-Çingene Taifesi

Görüldüğü/Yayıldığı sahalarda	Olayın Tarihi	İşledikleri Suçlar	Verilen Ceza/Alınan Tedbir
Niksar	9 Rebi' ul-ahir 979 (31 Ağustos 1571)	Müslümanların ekinlerine ve bağlarına zarar verme, ellerindeki çalıntı atları alıp sahiplerine vermek üzere gönderilen görevlileri yaralama	Şer'-i şerife göre cezalandırılmaları
Eyalet-i Rum Karye ve kazaları	4 Muharrem 976 (29 Haziran 1568)	At ve kısrak beslemek, silah kullanmak, ehl-i fesat olmak	Mallarına devlet hazinesi adına el konulması ve kendilerine hapis cezası verilmesi
Çankırı sancağının Karı ve Ortalıca karyeleri ve Çorum sancağının Çurkuluç adlı karyesi	973 (Temmuz 1565)	Yol kesip haramilik yapmak ve adam öldürmek	Hapis cezasına çarptırılmaları
Eyalet-i Rumeli kaza ve karyeleri	16 Rebî'u'l-evvel 975 (20 Eylül 1567)	Ata binmek, kılıç ve silahla gezmek, at ve kısrak beslemek, silah kullanmak,	Kanuni Sultan Süleyman zamanında çıkarılan emrin bundan sonra da aynen uygulanması
Eyalet-i Rumeli kaza ve karyeleri	26 Şa'bân 975 (25 Şubat 1568)	Ata binmek, kılıç ve silahla gezmek, fesad işlemek	Te'dip edilmesi.

VI. ADİ EŞKIYALIK OLAYLARI

Bu başlık altında daha çok yol kesicilik, hırsızlık, yaralama, adam/kız kaçırmaya vb. adi suçlar incelenecektir. Yol kesicilik; "İslam diyarında Müslümanların veya zimmîlerin mallarını ellerinden tegallüben ve müeahereten almak, hayatlarına kasetmek, halkı korkuya düşürmek için bir takım kimselerin veya kuvvet ve satvet sahibi bir şahsın yolları tutmasıdır ki, bu yüzden halk, mürur ve uburdan geçinerek yollar kesilmiş olur", diye tarif edilmiştir (Çalışkan 1993: 382).

Büyük hırsızlık (sirkat) suçu olan Yol Kesme (Kat'ül Tarik) suçu, değişik biçimlerde ve ağırlıkta işlenebilir. Yol kesenlere kutta-ı tarik denir. Bunlar dağ başında ve kırlarda silahlı olarak gezip rastgeldikleri yolcuları tutup soyan eşkiyadır. Bunun cezası Maide Suresinin 33. Ayetinde gösterilmiştir. (Akbulut 2003: 177)

Yol kesme suçunun cezası, işlenen suçun türüne göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin söz konusu suç yalnız soygunculuk ise cezası nispeten hafiftir. Ancak söz konusu suç hem gasp hem de cinayetse, cezası ağır olur. İslam hukukuna göre Yalnız gasp suçu işlenmişse suçlunun sağ eli ve sol ayağı kesilir. Hem gasp hem de cinayet söz konusu olduğunda diri olarak asılıp süngü ile öldürülür veya öldürüldükten sonra asılarak ölüsü teşhir edilir. Bu şekilde ceza, kısas olmayıp had olduğundan varislerin affetme yetkisi yoktur. (Akbulut 2003: 177)

Yalnız ulu'l-emr bu cezalardan asmak yerine katil, katil yerine el ayak kesmeyi tercih etmek yetkisine sahiptir. Eşkîya, soygunculuk yapmaz, ırza geçmez, adam öldürmezse yalnız yolu tehdit ederse, o zaman hapsolünür, başka bir yere sürülür. Bunlar adam yaralar veya öldürürde soygunculuk yapmazlarsa o zaman bu kısasa girer. Veli-i kısas isterse kısas ister, isterse diyet alır. Mal almışlar da tövbe etmişlerse mal sahipleri mallarını istemekte serbesttirler. (Keskioğlu 1969: 291)

Söz konusu adi eşkiyalık ile ilgili incelediğimiz belgelerden birisi Rûmeli mütesellimine hitaben yazılmış 8 Cema'ziyye'l-evvel 1040 tarihli hüküm olup; Eyalet-i Rum kazalarında yolcuların yollarını keserek mallarını gasp edip

öldürdükleri bildirilen eşkıyaların yakalanması hususundadır. Gerek bölgede yaşayan halkın can güvenliğini sağlamak ve gerekse söz konusu halkın siyasi otoriteye olan inanç ve güvenlerinin sarsılmasını önlemek için bu tarz eşkıyalık olayların önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu yüzden; yol kesme, gasp, ve hatta cinayet gibi suçlara karıştıkları ifade edilen ve “Ehl-i fesad” diye tabir edilen bu zümrenin neden olduğu olumsuz olaylara engel olunmasına yönelik tedbirler alındığı da anlaşılmaktadır. Belgedeki ifadeyle “...zikrolunan eşkıyâyı ve sâyir ehl-i fesâdı bi-eyyi vechin kân ele getürüb gaybet iderler ise şer’le bulundurması lâzım olanlara buldurub getürdüb fesâd-ü şenâ’atleri mukarrer ise ba’de’s-sübût şer’le müteveccih olan hukûk-u nâsı alıvirdükden sonra ehl-i fesâd muhtâc-ı arz olanlardan ise muhkem habsidüb arz eyleyesiz; değıller ise sâyire mûcib-i ibret için şer’le haklarında lâzım geleni icra eyleyesiz...”⁵⁷ şeklinde kaydolunan olaylarda görüldüğü gibi adı geçen eşkıya ve ehl-i fesâdı ne suretle olursa olsun ele geçirmek ve bir başka yerdeler ise buldurmak gerektiği ve şekavetleri muhakkak ise üzerlerine düşen haklar alındıktan sonra arza muhtaç olanların hapsedilmesini değıller ise ibret için haklarından gelinmesi -ki muhtemelen ölüm cezası- istenmektedir.

Yine 23 Zi’l-hicce sene 975 (19 Haziran 1568) tarihli belgede Tokat’da alem mehterlerinden Süleyman’ı Pazar yerinde kendi halinde geçip giderken bıçakla vurup yaraladığını, söz konusu kişinin üç ay hasta yattığını ve bu suçunu itiraf ettiği bildirilen Ali’nin yakalanarak teftiş olunması neticesinin bildirilerek bir emir gelinceye kadar hapsolunması ve gelecek emre göre hareket edilmesini ifade eden bir hüküm bulunmaktadır. Ayrıca belgeden söz konusu şakînin Bursa’da kendi babası dâhil üç kişiyi katlettiğini ve adı geçen Süleyman’a hitaben “nicesün katleyemişüm seni dahi katlederüm” dediğini, ayrıca Alem Mehterbaşı olan Derviş’in beyanına göre Tokat kale kapısı yanında Derviş’in bir kız kardeşini de darp ettiğini ve öldürmek üzereyken olayı görenler tarafından elinden aldığını anlıyoruz. Devletin gözünde şenâ’atine nihayet olmayan “ehl-i fesâd-ü şakî vü levend kimesne”⁵⁸ “olan Ali’nin levend taifesinden olduğunu anlıyoruz.

⁵⁷ BOA MD 85, 260/425.

⁵⁸ BOA MD 7, 1572.

Yine Köpri kazasında Praskive isimli zimmînin ehl-i fesâd olduğu evler yakıp isyan ettiği İstemad isimli zimmînin adı geçen asinin kefil⁵⁹i olduğu ancak mahkemeye cebren getirilmesi istendiğinde kayıp olduğu bildirildiğinden adı geçen Praskive isimli şahsın yakalanması için Rumîlindeki kadılara hitaben yazılmış iki hüküm⁶⁰ mevcuttur.

26 Muharrem 972 (3 Eylül 1564) tarihli hüküm at hırsızlığı olduğu tespit edilen Levend bin Rüstem adlı sipahinin küreğe konulmasını emretmektedir. Eyalet-i Rum sınırları içerisinde olan Çorum sancağının kadısına hitaben yazılmış hükmün emir kısmında söz konusu şahsın yolda firar etmesini önleyecek güvenilir adamlarla beraber İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir⁶¹.

18 Muharrem 976 (13 Temmuz 1568) tarihli Amasya sancağı beyine hitaben yazılmış hükümde de yine hırsızlık ve adi eşkıyalık olayları ve bunların önlenmesine yönelik tedbirleri görmekteyiz. Emir kısmındaki "...*zuhûr iden ehl-i fesâdı eger sancağında ise her ne tarikle mümkün ise ele getirüb ve âhar sancağa firar idenleri sancağı beğinden ve kâdîlarından talep idüb mahalline getürdüb ahvâllerini şer'le göresin ve eger ehl-i fesâda kimesne mu'în olub elevirmez ise vukû'ı üzre arzyleyesin ve ehl-i fesâdı elegetürmekde eger kâdîlardur ve eger gayridür gereği gibi mu'âvenet ideler...*"⁶² ifadelerinden de başka sancağa kaçmayı başaran ehl-i fesâdın o sancağın yetkililerinden talep edilmesini ve söz konusu isyancılara yardım eden biri olur da yakalanmalarına engel olursa bildirilmesini ve her tür yetkilinin üzerine düşen görevi layıkıyla yapması gerektiğini anlaşılmaktadır. Bundan dört gün sonra yani 22 Muharrem 976 (17 Temmuz 1568)'de yine Amasya Beyine hitaben yazılmış, hırsız ve harâmilerin ele geçirilmesinde ve diğer gerekli durumlarda yakın çevrelerdeki sancakbeyi,

---

⁵⁹İsyanlarının önlenmesi için başvuru yöntemlerinden birisi de bu kişilerin kefile bağlanmasıdır. İç karışıklıkların ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden itibaren uygulanan bu yöntemle köylerin erkekleri gruplar halinde toplanıyor, her olgun erkek bir genç suhute kefil oluyor, köyün kethüdası da kefillere kefil oluyordu. İmam ya da papaz ise hepsinin kefil oluyordu. Devlet böylece bir oto kontrol mekanizması kurarak insanların suça karışmasını önlemeye ve re'ayayı devlete karşı sorumlu hale getirilerek insanları daha baştan yağma ve öldürme gibi suçlara karışmadan önce bu tür olaylara yönelik tedbir almaya çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz: (Akdağ 1995).

⁶⁰ BOA MD, 7, 1095, BOA MD, 7, 1144.

⁶¹ BOA MD, 6, 98.

⁶² BOA MD 7, 1732.

alaybeyi, züamâ, erbâb-ı tîmar, çeribaşı vb görevlilerin söz konusu harâmîlik olaylarının önlenmesinde Amasya beyine destek olmasını ifade eden benzer bir hüküm görüyoruz⁶³.

Bir başka gasp ve adam kaçırmaya suçu da şöyle; Pîrî ve Hızır adındaki kişilerin; İran'dan bir elçi ile birlikte gelen Şahverdî adlı şahsın mallarını gasp edilerek kendisini dokuz gün süreyle alıkonulduğunu daha sonra da Erzurum'da satma niyetinde iken yakalandıklarını ancak bir yolla kaçmayı başardıkları ifade edilmektedir. Durum Erzurum beylerbeyine hükm-i şerifle bildirilmiş ancak firarî suçlular kaçıp Amasya'daki evlerine dönerlerse diye tedbir alınması yakalanır yakalanmaz da hapsedilip Der'saadete bildirilmesi ve gelecek emre göre hareket edilmesi istenmektedir⁶⁴.

Yine Sivas kadısına yazılmış bir başka hüküm de; kız kaçıran kimselerin adamlarından olduğu için Sivas kadısı tarafından yakalanıp hapsedildiği ancak daha sonra serbest bırakıldığı bildirilen bir şahsın tekrar yakalanması için gönderilmiştir. Belgeye “*Südde-i saadetime mektup gönderüb kız cem' eyleyen kimesnelerin âdemlerinden olmağla elegetürüb habsolunan utlâk olunmuş iken gönderilen hükm-ü hümâyûnum mucebince girû ele getirüb habseylediğin bildürmişsin. İmdi mezbûrı yarar ademlere koşub mukayyed-ü mahbûs Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin ki küreğe konula...*”⁶⁵ ifadeleriyle yansıyan olayın neticesinde söz konusu şakiye adi suç kapsamında ifade ettiğimiz “kız cem' eylemek” suçundan dolayı kürek cezasının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.

Başka bir suç türü de başka birinin kılığında örneğin Yeniçeri, Sipahi, Levent veya Suhte kılığında gezen ehl-i fesâdlar veya Müslüman kılığında gezen gayr-i Müslimlerden duyulan rahatsızlıklar da belgelere yansımaktadır. Mesela Rumeli Eyaletinin kazalarında dolaştıkları haber alınan iki “*kâfir*”in nerede bulunursa yakalanarak der'sa'âdete gönderilmeleri emredilmektedir⁶⁶.

⁶³ Belgede “*Anun gibi hırsuz-u harâmî ele getürmekde ve gayri muzâyaka mahallinde eger sancağuna karib olan sancakbeyidür ve eger alaybeyleri ve zü'emâ ve çeribaşılar ve erbâb-ı tîmâr ve hisâr-erleridür; mu'âvenet lâzım geldükde te'allül itmeyüb sana yetişüb mu'âvenet eyleyeler*” ifadeleriyle belirtilmektedir. BOA MD 7, 1759.

⁶⁴ BOA MD 7, 1805.

⁶⁵ BOA MD, 12, 114.

⁶⁶ BOA MD, 12, 117.

Tablo VIII. Adi Eşkîyalık Olayları

Eşkîya Elebaşı	Tarihi	İşlediği Suçlar	Yayıldığı Bölge	Verilen Ceza
-	8 C.E. 1040 (13 Aralık 1630)	Yol kesme, gasp adam öldürme	Eyalet-i Rum kazaları	Yakalanarak hapsedilmesi
Levent Taifesinden Ali nam kimesne	23 Zi'l-hicce sene 975 (19 Haziran 1568)	Yaralama, Öldürme, Darp,	Tokat ve Bursa'da kendi babası dahil üç kişiyi öldürme	Yakalanarak teftiş olunması neticesinin bildirilerek bir emir gelinceye kadar haps olunması ve gelecek emre göre hareket edilmesi
Praskive isimli zimmi		Evler yakıp isyan etme	Köpri kazası	Tutuklanması
Levend bin Rüstem	26 Muharrem 972 (3 Eylül 1564)	At hırsızı	Çorum ve çevresi	Yolda firar etmesini önleyecek güvenilir adamlarla beraber İstanbul'a gönderilmesi
-	18 Muharrem 976 (13 Temmuz 1568)	Hırsızlık ve adi eşkıyalık	Amasya sancağı ve kazaları	Hırsız ve haramîlerin ele geçirilmesi
-	22 Muharrem 976 (17 Temmuz 1568)	Hırsızlık ve adi eşkıyalık	Amasya sancağı ve kazaları	Hırsız ve haramîlerin ele geçirilmesinde ve diğer gerekli durumlarda yakın çevrelerdeki sancakbeyi, alaybeyi, züamâ, erbâb-ı tîmar, çeribaşı vb görevlilerin söz konusu haramîlik olaylarının önlenmesinde Amasya beyine destek olması
Pirî ve Hızır	4 Muharrem 976 (29 Haziran 1568)	İran'dan bir elçi ile birlikte gelen Şahverdî adlı şahsın mallarını gasp edilerek kendisini alıkoymak ve satma teşebbüsünde bulunmak	Sivas-Erzurum	Yakalanıp hapsedilmesi durumunun Der'saadete bildirilmesi ve gelecek emre göre hareket edilmesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSYAN VE EŞKİYALIK OLAYLARI KARŞISINDA ALINAN TEDBİR VE CEZALAR

I. MERKEZDE VE TAŞRADA YÖNETİMİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN ALINAN TEDBİRLER VE CEZALAR

XVI asrın ortalarından itibaren, Anadolu'da, sosyal sınıflar arasındaki düzenin sona erdiğini, medreselilerin topluca ayaklanmayı âdet edindiklerini, tımar sahiplerinin leventlerler birleşerek, ilk küçük Celâlî bölüklerini kurmuş olduklarını, nihayet, böyle bir durumda bulunurken meydana gelen Şehzade Beyazıt isyanının idarî bakımdan kayda değer bir düzenleme yapılmasını zorunlu hale getirmişti (Akdağ 1958: 55).

Osmanlı devlet teşkilatında çeşitli birimlerde kullanılmak için, devşirme yoluyla devlet hizmetine alınan gençlerin sayısı XVII. yüzyıl başlarında gitgide azalmış, bu teşkilat yerini, taşrada devlet hizmeti gören beylerin emri altında, dolaylı olarak devlete hizmet eden, çoğunlukla da kargaşaya sebep olan, “kapı halkı” denilen gençlere bırakmıştı (Turan 1997:81–82).

Bu uygulama neticesinde istenilen hedefe ulaşılmış gibidir. Çünkü her ne kadar paşalar isyan etseler de saraydan veya değişik devlet kademelerinden getirdikleri alışkanlıkları ve devlete itaat kültürü sonuçta bu insanların bir noktada pes etmesine veya asilikten geri adım atmalarına sebep olmuşa benzemektedir (Uzun 2009: 187). XVI. yüzyıldan itibaren artan eşkıyalık olaylarına devletin aldığı tedbirlerden biri de eşkıyayı sistem içerirse dâhil ederek isyan etmesini engellemeye çalışmak olmuştur (Griswold 2000: 179).

Daha önce bahsettiğimiz Varvarî Ali Paşa'nın isyanında Mısır valiliğinin teklif edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

1. Merkezi Otoriteyi Güçlendirici Önemler

Merkezde eşkıyalığa ve zorbalara karşı alınan ilk ve en etkili tedbir, Topal Recep Paşa'nın idamı olarak kabul edilebilir. Sipahilerin isyanından kısa bir süre sonra, Sultan, Mayıs 1632 tarihinde, ani bir şekilde “*Ayak Divanı*” topladı. Toplanan bu divan ile başlayan süreç, kimilerine göre; merkezi devletin gücünü kanıtlaması bakımından, Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri alınan en önemli tedbir sayılmaktadır. Devletin bütün idari ve askeri yüksek bürokrasisinin katıldığı bu toplantıda Sultan, bu grupların ve hihiplerin yöneticilerine tek tek hitap ederek, onları devlete verdikleri zararlarla yüzleştirdi (Uzun 2009: 190).

Asiliklerini, yolsuzluklarını, zulümlerini yüzlerine vurarak kendilerini savunmalarına bile imkân vermedi. Bütün bunları kendilerine hatırlatan padişah karşısında seslerini çıkartamayacaklarını anlayan bazı ileri gelenler, bunları ister istemez kabul etmek zorunda kaldılar. Çünkü bu söylenenlerin doğruluğunu kendileri de bilmekteydi. Hatta bu divan toplantısı tutanağa bağlanarak, başta sadrazam ve şeyhülislam olmak üzere, orada bulunanlar da bu belgeye kaydedilmişlerdir. Bundan sonra her gruptan, ileri gelenleri vasıtasıyla kendi içindeki zorbaları, isyancıları ve devlete zarar verenleri temizlemesi istendi. Devletin ulaşamadığı bazı uzak yerlerde ise bu türden işlerin halledilmesi halka bırakıldı. Yeniçerilerden, sipahilerden, kadılarından ve diğer gruplardan halka ve devlete zarar verenlerden yakalanabilenler katledildi. Kısaca bu ayak divanını takip eden aylarda tüm Anadolu'da büyük bir temizlik hareketi başlatılmış oldu (Uzun 2009: 186–214).

Taşrada da çeşitli tedbir ve önlemler alındığını görüyoruz. Mesela Eyalet Muhafazaları bunlara bir örnek olabilir. Celâli mücadelesinin, 1596'da, birden genişleyerek bütün Anadolu'yu büyük bir krize sürüklediğini bir dönemde bilhassa köylü re'ayaya üzerine saldıran bölüklerin başında altı-bölük sipahileri “beylerbeyisinin ağası” adı ile hareketi idare ediyorlardı. “Ehl-i örf” ün yani memurların bölüklerle dolaşmaları hükümetçe yasak olduğundan ve bu hususta halkın elinde adalet fermanı dahi bulunduğundan, buna riayet etmeyen beyler ve adamları fiilen Celâlî olmuşlardı. Bu sıralarda Anadolu sancaklarında bir takım

insanlara “vilâyet muhafazası” için fermanlar verildiği ve halka da gönüllü bölüklerinin teşkili için müsaade olduğu görülüyor (Akdağ 1958: 75).

Mesela bizim incelediğimiz belgelerden 17 Zi'l-hicce 978 (12 Mayıs 1571) tarihli hükümde Rum Vilayeti muhafazasında görevli Trabzon Beyi Ömer'e muhafaza hizmeti ve ehl-i fesâdı yakalamak için yardım talep ettiği takdirde kalelerden yeteri kadar hisar eri verilmesine dair ifadeler bunun örneğidir. Rûm'da vaki olan kal'â dizdarlarına hitaben yazılmış hükümde; “*Hâlâ Rûm Vilâyeti muhâfazası için Trabzon Beği Ömer dâme izzühûya emrolunub muhâfaza için veyâhud zuhûr iden ehl-i fesâd-ü şenâ'ati elegetürmek için hısâr-eri virmek emredüb buyurdum ki... gereği gibi mu'âvenet-ü muzâheret eyleyeler husûs-ı mezbur mühimdür, ihmâlden hazer idesiz...⁶⁷*” şeklinde ifade edilmektedir.

Bir başka Vilayet Muhafazası örneği de 20 Zilhicce 978 (15 Mayıs 1571) tarihli Amasya beyine gönderilmiş emir olup; söz konusu hükümde kendisine yüz kadar sipahi ile vilayet muhafazası hizmetinde bulunması emredilmiş ve ehl-i fesâdın herhangi bir yere zarar vermesine fırsat verilmemesi için Amasya Zaim⁶⁸lerinden Ali'nin muhafaza hizmetinde istihdam edilmesi emredilmiştir. Belgedeki “*bundan akdem sana hükûm-i hümayûnum gönderilüb Amâsiyye sipâhilerinden yüz nefer sipâhî ile muhâfaza hidmetinde olmak emrüm olmuş idi. Ol emrüm kemâ-kân mukarrer olmağın⁶⁹...*” ifadelerinden daha önce de aynı emir gönderilmiş olup emrin hala geçerli olduğunun vurgulandığına bakılırsa bölgedeki eşkıyalık olaylarına yönelik tedbirler alınmasına rağmen bu tarz olayların yaşanmaya devam ettiği düşünülebilir. Belgeden Za'im Ali'nin geliri 25.318 olan zeamete sahip olduğunu ve vilayetin ehl-i vukûfu olması dolayısıyla vilayet muhafazasına görevlendirildiğini öğreniyoruz.

O taraflarda korku duyulan ve tehlike arz eden bölgelerde güvenilir görevliler tayin edip bölgenin gereği gibi korunup ve muhafaza edilerek ehl-i fesattan bir mahalleye dahi zarar gelmesinden ziyadesiyle kaçınmak gerektiği

⁶⁷ BOA MD, 12, 356. ayrıca BOA MD, 12, 204 numaralı hüküm de Rumeli Eyaleti Muhafazasıyla alakalı hükmü ihtiva etmektedir.

⁶⁸ Fonksiyonlarına göre tımarlar has, zeamet ve tımar olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Geliri 20.000'den yukarı olan tımarların zeamet denmekte ve sahibine de “Zaim” adı verilmekteydi. Ayrıntılar için bkz: (Acun 2002: 902).

⁶⁹ BOA MD, 12, 471.

buyrulmuştur. Ayrıca “*anun gibi bir mahallede ehl-i fesâd zuhûr iderse yanında olan sipâhîler ile ve hisâr-erleriyle ve il-erleriyle üzerlerine varub mümkün olduğu üzere mazarratların def’u ref’ eylemek bâbında sa’y-ü ihtimâm eyleyesin*⁷⁰... ” şeklindeki ifadelerden de söz konusu şekavetin ortadan kaldırılmasında yardımcı olacak askerî kuvvetlerin de kimlerden oluştuğunu anlıyoruz.

Yine Canik Sancakbeyinin donanmaya gitmeyen sipahilerin bir miktarıyla Sivas’a gelerek hem Sivas’ın hem de Canik’in muhafaza hizmetinde bulunmasına dair emri içeren hüküm, dört suret şeklinde Amasya, Çorum, Ankara ve Karahisar-ı Şarkî muhafazalarında görevli Mir-alem bey ve sipahilerine gönderilmiştir. Ki belgeye; “*hâlâ Sivas muhafazası mühimmâtdan olmağın sancağın sipâhîlerinden Donanma-i Hümâyûnuna varmayub kalan sipâhîlerden yüz otuz tokuz nefer sipâhî ile Sivas’a varub ir münâsib mahalde cem’iyyet ile oturub muhâfazada olmak emridüp buyurdum ki*⁷¹... ” ifadeleriyle yansımaktadır.

Hükümün emir kısmında, Karahisar-ı Şarkî Mîr-alemi Mustafa, Ankara sipahilerinden Musa, Amasya beyi ve Çorum Mîr-alemi ve yanlarındaki sipahiler ile ertelenmeksizin Sivas’a gidip uygun bir yerde toplanarak tehlike arz eden derbend ve diğer yerlerde sipahilerden güvenilir birer kimseyi *baş-ı buğ* tayin ederek bölgeyi koruma altına almaları istenmektedir. Eğer bölgede ehl-i fesad zuhur ederse isyan büyümeden önce tedbirini alıp zararlarının ortadan kaldırılmasına yönelik her türlü çalışmanın yapılması istenmekte, bir kişiye dahi zarar gelmesinden ziyadesiyle kaçınılması gerektiği belirtilmektedir.

Yine belgeden; Bölgeye Amasya Beyinin daha evvel gönderilen 100 adet sipahiye ek olarak 50 nefer daha sipahi görevlendirilmesi emredilmiş, Karahisar-ı Şarkî Mîr-alemi Mustafa’nın 345 nefer, ve Çorum Mîr-aleminin 113 nefer, Ankara sipahilerinden 4.999 gelirlî tımara sahip olan Musa’nın ise yanında 21 nefer sipahisi olduğunu öğreniyoruz. Yani Sivas Eyalet Muhafazasının toplamda 629 nefer sipahinin görev yaptığı anlaşılmaktadır.

---

⁷⁰ BOA MD, 12, 471.

⁷¹ BOA MD, 12, 481.

2. Taşradaki İdarî Taksimat ve Alınan İdarî Tedbirler

Taşradaki idarî teşkilâtın nasıl karışık bir hal aldığını anlayabilmek için, öncelikle devrin normal idare tarzını kısaca bahsetmek gerekmektedir kanaatindeyiz. Onun için, meselâ Kanunî devrinin sonlarında vilâyetlerin idare şeklini tetkik edelim.

Osmanlı İmparatorluğunda idarî taksimatın temeli kadılıklardı. Başlarında adlî ve idarî yetki sahibi birer kadı bulunan kazalar (yahut kadılıklar), birbirlerinden tamamıyla ayrı olarak merkeze bağlıydılar. Osmanlı merkeziyet rejiminin en sağlam tarafını kazaların bu şekil idarî durumları teşkil ediyordu. Asayişin sağlanması ve askerî idare yönünden ise, kadılıklar böyle bir bağımsızlığa sahip değillerdi. Bir kaç kadılığın asayiş ve askerî idaresi birleştirilerek sancak beyi denen bir şahsın üzerine verilmişti (Akdağ 1958: 56).

Beyler, sancaklarındaki asayiş kapılarında bulunan sekbanlarla korurlardı. Bunların başında kethüda, subaşı, kaymakam, bölükbaşı gibi maiyet memurları vardı ki, beyler bunlar vasıtasıyla iş görmekte idiler. Beylerbeyi ve sancak beyleri bu maiyet memurlarını vilâyet divanı çavuşu, zaim ve tımarlı sipahi gibi dirlik erbabı kişilerden tâyin etmekte idiler. Ümera, sekban ile sefere giderken, sancaklarının başına maiyet memurlarından birer kaymakam bırakırlardı. Asayiş korumak için de sancağın sipahilerinden 30 veya 50 kişi seferden alıkonularak, beyin kaymakamına yardım ederdi. Görülüyor ki, sancakların asayiş tamamıyla tımarlı sipahinin üzerinde bulunuyordu (Akdağ 1958: 57).

Sivil idare bakımından bir jandarma âmiri mevkiinde olan sancak beyi “sancak merkezi” kabul edilen bir kadılıkta oturur, diğer kadılıklardaki asayiş korumak için oralara Subaşılıarı tâyin ederdi. Sancak beyi sancağını teşkil eden bütün kadılıklarda bulunan tımarlı sipahi askerlerinin sefere götürülmesine de yetkili olup bunların komutanı mevkiinde bulunuyordu. Sancak beyi asayiş temini karşılığında suçlulardan “cürüm ve cinayet resmi⁷²” denen bir vergi almakta olduğundan dolayı, mahkemelerle sıkı sıkıya alâkalıydı çünkü cürüm ve cinayet

---

⁷² Suç işleyenlerden, işledikleri suçun nevine göre ve muhtelif eyaletlere göre değişmek üzere alınan bir nevi para cezasıdır. Suçu işleyen zengin veya fakir oluşuna göre de değişirdi. Kanunnamelerde oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: (Üçok 1944: 537).

resmini kadının hükmetmesi lâzımdı. Ancak bu verginin alımı konusunda da bazı usulsüzlükler ve re'ayaya yönelik mezalimler yaşanmamış değildir (Akdağ 1958: 57).

Asi gruplar yalnız ortaya çıktıkları çevrelerde değil, daha uzaklarda da faaliyet gösteriyorlardı. Bazen bir kaç sancağı birden geçip bunların peşlerine takılan eşkıya serdarları yahut bir sancağın maiyyet memurları eşkıyaları takip ederek birçok sancağa giriyor ve tabi, elebaşlarını veya mensuplarını yakaladıkça “cürüm ve cinayet resmi” alıyorlardı (Akdağ 1958: 57).

Meselâ Rum beylerbeyisinin bölükleri Kırşehir ve Aksaray taraflarına hep tecavüz eder dururlardı. Celâlî fetreti başladığı sırada, beylerbeyisine ağa olan altı bölük halkından birisi yüzelli sekban ile Kırşehir'e hücum etmiş, arkasından gene altı-bölük halkının idare ettikleri beylerbeyi bölükleri gelmekte devam ederek, buralarda büyük bir korku yaratmışlar ve halkı “cürüm ve cinayet resmi” bahanesiyle soymuşlar, pek çok da insan öldürmüşlerdi (Akdağ 1958: 57).

İdarî ve adlî bakımdan kadılıklar doğrudan doğruya merkeze bağlı oldukları gibi, asayiş bakımından da sancaklar aynı suretle merkeze bağlı bulunuyorlardı. Askerî bakımdan bir kaç sancak vilâyet (yahut eyalet) denen daha büyük bir birlik teşkil ediyorlardı. Bu sancaklardan birisinin sancak merkezi “paşa sancağı⁷³” adı ile vilâyet merkezi idi. Burada, bu sancaklar grubunun, yani vilâyetin askerî şefi olan beylerbeyi otururdu. Bütün vilâyetteki tımarları tevcih etme yetkisine sahip olan beylerbeyinin bu bakımdan önemi büyüktür, aynı zamanda vilâyet merkezi olan paşa sancağının da sancak beyi makamındaydı (Akdağ 1958: 56).

Bundan başka, sancak beyleri ile reaya arasında anlaşmazlık çıktığı veya kadı ile beyin arası açıldığı hallerde, -merkezin müsaadesi alınmak şartıyla-

---

⁷³ Osmanlı Anadolu'sunda 16. Yüzyıl'ın ortalarında kurulan önemli eyaletlerden biri olan Rum eyaleti ya da Sivas eyaletinin yönetim merkezi Sivas Paşa sancağı idi. Sivas eyaletine aynı dönemde Sivas Paşa sancağından başka Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir sancakları da bağlıydı. Bu teşkilat bazı küçük değişikliklerle 19. Yüzyıl'ın ortalarına kadar sürmüştür. Bkz: (Darkot 1988: 569). Ayrıca BOA MD 6, 206. 23 Rebi'ü'l-âhir 975 (27 Ekim 1567) tarihli Evliye-i Rûm; beylerbeyisi ve kadılarına yazılan hükümde de “*Amasya Bozok Çorum Arabgir Malatiyye Divriği ve Canik beyine*” diye geçmektedir.

beylerbeyi, vilâyetinde bulunan diğer bir sancağa da, “Umum üzere teftiş⁷⁴” için merkezin verdiği fermanla bütün vilâyet içinde beylerbeyinin “ehl-i fesat teftişi” yaptığı da görülmektedir. Ancak bu gibi hallerde reyaya çok zulüm olduğu anlaşıl原因, sonradan bu türlü fermanlar verilmez olmuştur (Akdağ 1958: 58).

Mesela bizim incelediğimiz belgelerden birinde ehl-i fesat teftişi sırasında yaşanan hadiselerden biri şöyle geçmektedir. Çorum beyinin teftişi sırasında 972 senesinde (1565) Alacaatlı karyesinden kuttâ’u’t-tarîk ve harâmilikleriyle meşhûr Pîr Mahmud, Seydî Ali, Bâlî, Hamza, Ali, Veli ve Mahmut isimli eşkiyâlar kaçmış ve bunlardan yalnızca Pîr Mahmud yakalanmıştır. Sonra kaçmayı başaran bu hırsızlar Anadolu beylerbeyi olan Ali’nin Ulûfecibaşısı olan Ahmet’in yanına sığınmışlardır. Onları teslim almaya gelen görevliye de mukavemet ederek şer’i şerîfe aykırı davranmış, kadı yokken bazı Müslümanların giysi ve at koşumlarıyla beraber atlarını çalmış, İsmâîl adında bir şahsın buluğa ermemiş küçük oğlunu da kaçırmışlardır.

Emir kısmında firar eden hırsızlar eğer yerlerine dönmüşlerse sıkı tedbirler alınarak hepsinin ele geçirilmesini kaçmayı başaranların ise bulunmalarını sağlayacak görevlilerce derhal bulunmasının sağlanmasını, söz konusu beylerbeyinin adamlarının akrabalarıyla beraber alınarak sorgulanmalarını istemektedir. Beylerbeyinin adamlarından; kaçan haramilerin kazada yaptıkları hırsızlıklar sabit ise hukuka uygun olarak hakları alındıktan sonra haramilik yapanlara yardım eden sipahi taifesinin hapsolunmasını emretmektedir. Ayrıca bahsi geçen kazadan bazı kimselerin hakkında şikâyetçi oldukları Bâlî adlı harami mukavemet ettiği için öldürülmüşse; o çeşit haraminin hakkı zaten öldürülmektir denmektedir⁷⁵.

⁷⁴ 16 Safer 972 (23 Eylül 1564) tarihli Çorum beyi olup mehâyif teftişiyle görevlendirilmiş olan İlyas Bey ve Çorum ve Sonisa kadılarına yazılmış hükümde; Mehâyif teftişi sırasında şer’-i şerîfe itaat etmeyip karşı koyan hırsız ve haramilerin ortadan kaldırılmasını emreden hükümde; “...ferman-ı şerîfim mücebince teftişe mübâşeret itdüğünde hırsız u haramî ve kuttâ’u’t-tarîk ve sâyir ehl-i fesâd ü şenâ’atden ba’zı meclis-i şer’a ihzârı lâzım olanları ihzâr idüb şöyle ki; el virmeyüb ceng-ü cidâlde mübâşeret idüp itâ’at-i şer’ itmeyüb el virmeyenlerin üzerlerine ilerlerinden ve gayriden kifayet âdemle varıldukda mukâbele-i muhârebe iderler ise ehl-i fesâdı ele götürmeğe ikdâm idüp muhâlefet-i mu’âdenet üzre olmaları ile kimesne telef olursa demleri heder ola...” bkz: BOA MD 6, 144.

⁷⁵ Bkz: BOA MD 6, 641.

Diğer taraftan artık taşrada sancak idaresine atanan beyler çoğunlukla İstanbul'da kalıyor ve kendi yerlerine vekillerini sancak yönetimine gönderiyorlardı. Bu davranış sancak beylerinin eski itibarını yitirmesine yol açmış olmalıdır. Artan isyanlar karşısında merkezi hükümet yöneticileri taşrada hâkimiyeti tesis etmek için, muhtemelen iyi bir plan yapmak suretiyle, XVII. yüzyıl boyunca saraydan taşraya daha fazla yönetici atama yoluyla kontrolü tekrar ele geçirme gayreti içerisine girmişlerdir (Faroqhi 2004: 686–687).

Özellikle XVI. yüzyılın başlarında iktisadî darlığın bir neticesi olarak, Anadolu'da ve hattâ Rumeli'de, içtimaî sarsıntı alâmetlerinin, Kanunî'nin son, senelerinde tehlikeli siyasî vakalara sebep olduğundan, “çiftbozan reayâ”nın artması yüzünden her tarafta “levendât”ın ortaya çıktığından, medrese talebesinin neredeyse bütün Anadolu coğrafyasında birden ayaklandıklarından bahsettik. Ayrıca memurla halk arasında da çeşitli meseleler yüzünden pek çok anlaşmazlık çıkmıştır (Akdağ 1958: 55).

En geniş olan Padişah haslarından, en küçük tımarlara kadar, şahıslara maaş bedeli olarak terk olunmuş tımar arazileri vergilerinin, kanunî miktardan fazla ve usulsüz toplanmasının bir neticesi olarak doğan memur-halk anlaşmazlığının tarihi oldukça eskidir. Fakat bilhassa İran ve Avusturya harplerinin uzamasından doğan hoşnutsuzluk ve uzun harp yılları boyunca bu mesele hakikî bir mücadele ve düşmanlığa neden olmuştur. “kanun ve şer'e muhalif” fazla vergi almaktan çıkan davaların mahkemelere aksettirilebilenlerinde halkın hemen daima haklı çıktığı, yani, memurların fazla vergi aldıklarının sâbit olduğu görülmektedir (Akdağ 1958: 56).

Bizim belgelerimize yansıyan “kanun ve şer'e muhalif” bir olay da şöyle; Rûm beylerbeyini subaşılığına tâbi Sonisa ve Taşabad ahalisinden bazılarının İstanbul'a giderek kanun ve şer'e muhalif aşırı vergi ve zulmünden muzdarip oldukları subaşından şikayetçi olmuşlar ve görevden alınmasını sağlamışlardır. “...*Rûm Beylerbeyisinin kadîmî sübaşılığı tevâbi'ından olan Sonisa ve Taş-âbâd*

ahâlisi bundan akdem Âsitâne-i Sa'âdetüme gelüb sübaşından tezallüm eylediklerinde...⁷⁶

Sivas kadısına hitaben gönderilen belgeden subaşının azledildiği daha sonra Beylerbeyine ait vergileri toplamaya gelen görevlilere de reayadan bazılarının zorluk çıkardığı anlaşılmaktadır. Reayanın karşı çıkmasına itibar edilmeyip söz konusu vergilerin toplanması istenmekte ancak bu bahaneyle de görevlilerin halka zulüm ve eziyet çektirmelerinin önlenmesine yönelik ihtar ve tembihler içeren; . “...*bu bahaneyle ziyâde altu vü levend ile re'âyâ üzerinde devre çıkmaktan ve hilâf-ı şer'-i şerîf bir ferde zulm ü te'âddî-i tecâvüzden be-gayret hazer eyleyesin*⁷⁷” gibi ifadeler bulunmaktadır.

Görülüyor ki kanun ve şer'e aykırı olarak vergi toplayan idareciler şikâyet sonucu görevden alınabilmektedir. Ancak merkez, hem re'ayayı hem de kanun ve şer'in uygulayıcısı konumundaki görevliyi memnun edebilecek bir vergi düzenlemesi yapmak yerine, görevliyi azlederek yerine bir başkasını göndermekle iktifa etmektedir. Bir başka deyişle müdahale kanunun kendisine değil uygulayıcısına olduğundan alınan bu tedbir mevcut sorunu çözmekten uzaktır kanaatindeyiz.

3. Vergilerin Düzenlenmesi Yoluyla Alınan Önlemler

Osmanlı vergilendirme sisteminde nakit para sıkıntısının hâsıl olmasından dolayı aynî vergiden çok nakdî vergiye ihtiyaç duyulması; nakdî vergi sistemine geçişi zorunlu kılmış ve bu süreç XVI. yüzyılda başlayarak XVII. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir (Tabakoğlu 1986: 354–356).

Tımarlı sipahilerin yavaş yavaş ortadan kalkmaları sonucu, vergilerin toplanması işi, görevden alınmaları daha zor olan mültezimlerin eline geçmişti. Bu yeni vergi toplayıcıları, gelirlerin kaynağına daha yakın bulunuyor ve bu durum yerel düzeyde bir takım sorunların doğmasına sebep oluyordu. Daha etkin ve sözü geçen mültezimler ise çoğunlukla başkentte bulunan orta ve üst düzey memurlar arasından türemekteydi. Bahsedilen bu dönüşümler isyan ve eşkıyalık

---

⁷⁶ Bkz. BOA MD 85, 95/591.

⁷⁷ Bkz. BOA MD 85, 95/591.

olaylarının birinci derece sebepleri gibi gözükmetedir (Tabakoğlu 1985: 157–158)

Diğer yandan Osmanlı'da yöneticilerin yapacakları hizmetlere ve sosyal hiyerarşideki mevkilerine göre, kendilerine tâyin olunan has gelirlerinin miktarları XIV. ve XV. asırlarda tespit olunmuştu ve 1596 yılına gelindiği zaman, hemen hemen hiç değişmemiş bulunuyordu. Hâlbuki hizmet erbabının borçlu oldukları hizmetleri ve sosyal itibarları eskisinin aynı kaldığı kabul olursa dahi, Osmanlı maliyesinin ve vergi sisteminin kurulmasında temel ölçü olan akçenin geçirdiği kıymet değişikliği devlet hizmetinde olanların çok zararına olmuştu (Akdağ 1958: 55–56).

Osmanlı akçesinin mütemadi kıymet düşüklüğüne uğramasına karşı, devlet malî kanunlarını değiştirmeyerek aynen muhafaza etmiştir. Dirlik erbabı (bilhassa beyler) ise, vergileri kanunî miktarlarına göre almaya razı olmayarak yükseltmişlerdir. Giderek bu işin çığırından çıktığı, devletin pek aldırış etmemesi neticesi, beylerbeylerinin ve sancak beylerinin maiyet memurları ve hasların başında bulunan voyvodaların halkı zorla soymaya başladıkları görülmüştür. Vergi defterlerinin ve kanunnamelerin bu kadar uzun ömürlü olmaları dolayısıyla, ödeyecekleri vergilerin miktarlarını pekiyi bilen reaya memurların bu yolsuz hareketlerine karşı şiddetle itiraz ediyorlardı (Akdağ 1958: 56).

Mesela bizim incelediğimiz belgelerden 7 Recep 972 (8 Şubat 1565) tarihli Rûm beylerbeyiyle Sivas ve Divriği kadılarına yazılmış bir hüküm; tımarlı sipahilerin yaptıkları hukuk dışı uygulamalara alınan tedbir ve cezayı gözler önüne seren bir örnek olabilir. Divriği kazası Mekre karyesi zimmîlerine zulmeden Mehmed ve Himmet adlı sipâhilerin karye ahalisinden zulümle 36 sikke altın ve 7 sikke değerindeki eşeğinin ve gaspla ziraat edilen bir tarlalarının alındığını ispat etmişler ve adı geçen Hikmet'in söz konusu davacıların 60 akçesini aldığı ispat olunduğu için, davacılar hakları verilmiştir.

Ayrıca karyedeki zimmîlerin iki pâre değerimenlerinden hukuka aykırı olarak her sene 30 pâre⁷⁸ fazla aldıklarını kabul ettiklerinden dolayı tımarlarının

---

⁷⁸ Kuruşun kırkta biri değerindeki para birimi.

alınıp güvenilir başka kimseye verildiğini emreden hüküm taşrada yapılmaya çalışılan vergi düzenlemelere dikkat çekmektedir diyebiliriz.

4. Taşradaki Görevlilere Yönelik Yapılan Düzenlemeler

Halkın, devletin içinde bulunduğu savaş halinden ve eşkıyalıktan maddi ve manevi çok fazla etkilendiği muhakkaktır. Bu anlamda zamanla bozulan tımar sistemi ve girişilen başarısız seferler sonucu artan ekonomik açığı kapatma sebebiyle halktan sürekli vergiler toplanmış, var olan vergiler arttırılmış veya yeni vergileri konulmuştur (Şahin 2003: 82).

Devletin aldığı vergiler dışında bir de taşrada devlet adına görev yapan yerel idarecilerin usulsüz ve kanuna mugayir topladıkları vergiler de halkın tepkisine neden olarak taşrada asayişin bozulmasına sebebiyet vermiştir.

Devletin taşrada otoritesini göstermesi ve halkı devlet olduğuna ikna edebilmesi de önemli bir meseledir. Bu temin edildiği vakit, çaresizlik içinde, bazen eşkıyaya yardım eden reayanın, devlete olan güveni de doğal olarak artacaktır. Devletin kuvvet ve kudretini halka göstermesi için taşrada en önemli iş sancak idarecilerine ve kadılara düşmektedir. Bu amaçla eşkıya tedibinde ve isyanların bastırılmasında bu görevliler, merkezi yönetim tarafından sık sık isyanlara maruz kalmaktaydılar. (Uzun 2009:168)

Mesela 13 Şevval 972 (14 Mayıs 1565) tarihli Rûm beylerbeyi ve Sivas kadısına yazılan hükümde; Divriği sancakbeyi Kasım'ın kanuna riayet etmeyerek halka zulmettiği yönündeki iddiaların araştırılarak neticesinin bildirilmesi istenmektedir. Daha önce Divriği kazası halkı Dergâh-ı Mu'âllâ'ya dilekçeler sunarak sancak beyi Kasım için "*hilâf-ı şer'-i kânûn re'âyanun hakların alub zulm-ü te'addîsinin nihayetini yokdur*⁷⁹" yönünde şikayette bulunmuşlar. Ancak Divriği kadısı Dergâh-ı Mu'âllâ'ya mektup gönderip söz konusu sancak beyi için "*şer' ve kanuna uyup adalet üzere bir bazı eşirradan kimseler tarafı bir şekilde ve inat olsun diye iftira etmektedir* " şeklinde ifadede bulunmuştur. İşte konunun teftiş edilip neticelendirilmesi için yazılmış hükümde; tarafı birinden

---

⁷⁹ BOA MD, 6, 1114.

etkilenilmeden adalet üzere bir teftiş yapılmasını söz konusu Sancak Beyinin gerçekten hakla zulmedip etmediğinin araştırılması emredilmektedir. Kadının dediği gibi eşirra tahriki midir açığa çıkartılması, eğer gerçekten zulm-ü te'addîsi varsa bu kişilerden hakkı alındıktan sonra ayrıntılı bir defter tutulup bildirilmesi istenmektedir⁸⁰.

Devletin hem kendi otoritesini temin etmek, hem de reayanın devlete olan itimadını sağlayarak ehl-i fesad zümrenin mezaliminden çektiği acılarını hafifletmek açısından aldığı en önemli tedbirlerden birisi de yakalanan asilerin, işbirlikçi devlet görevlilerinin, kadıların, vs bütün kadroların yakalandıkları yerde cezalandırılarak halktan aldıklarının sahiplerine tekrar iade edilmesi olmuştur.

Mesela 27 Rebî'u'l-evvel 972 (2 Kasım 1564) tarihli Sivas ve Sonisa Kadılarına yazılmış hüküm bunun açık bir örneği olarak görülebilir. Sonisa Kazasından Emin Mehmet, Seyid Kalender bin Ahmed ve başka kimseler, zulmünden muzdarip oldukları Sonisa Kadısı Mevlânâ Muhyiddîn'den şikâyetçi olmuşlar ve söz konusu kadının azledilmesini sağlamışlardır. Teftiş için de Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Mehmet söz konusu davanın araştırılması için mübaşir tayin edilmiş kadının tutmuş olduğu sicillerde yazılı olan davaları tetkik edip kazada meydana gelen hadiselerden yalnız bir sefer sorulup sonuca bağlanmamış ve on beş yıl ertelenmiş davaların şer'i şerîfle sonuçlandırılması istenmiştir. Eğer kadı suçlu ise üzerindeki hakların hukuka uygun olarak alınması ancak güvenilir kefillerle başvuran davacıların ithamları yersiz çıkarsa onların hapsedilmesi istenmektedir⁸¹. Ki belgede "...Mevlânâ-yı mûma-ileyhe isnâd itdükleri hususlar hilâf-ı vâkı' çıkup kızbleri zâhir olursa cümlesini habsle mûma-ileyh çavuşuma koşup Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesiz⁸²..." şeklinde ifade edilmektedir.

Ancak bazen tüm bu tedbirlere rağmen uyarıları dikkate almayan görevlilerin de hukuk dışı davranışlarda bulunduğunu görüyoruz. Mesela 22 Rebî'u'l-âhir 972 (27 Kasım 1564) tarihli hükümde; Rum vilâyetine Yumlu tâifesinin ve bağîlerin döküntüsünü iltizam etmek üzere görevlendirilen Ferruşâd

⁸⁰ BOA MD, 6, 1114.

⁸¹ BOA MD, 6, 329.

⁸² BOA MD, 6, 329.

bin Abdü'l-cebbâr ve kardeşinin halka yaptığı zulümlerden dolayı geçirdikleri teftiş neticesinde üzerlerine sabit olan hakların alınıp sahiplerine verilmesi ve kendilerinin de hapsedilmeleri istenmektedir. “...mezbûr Ferruhşâd’un ve karındadaşınınun zimmetlerinde sabit olan hukûkdan ne mikdar kimesnenün hakkı kalmışsa müşa’rû’n-ileyhim kâdîların imzalı defterleri mucibince bî-kusûr ashâbına alivirdükden sonra mezbûrları mûhkem hapsidüb...”⁸³ şeklindeki kayıt bunun açık bir ifadesidir.

Bir başka örnek de ehl-i fesad şekavetinde müdahalesi olduğu ifade edilen Tokat Naibi Mehmet Ragıp’ın azledilmesidir. 29 Zilkade 1173 tarihli belgemize yansıyan olayda “...Sivasda küsüf-ı Şemsde ba’zı eşirranın tuğyan-ı isyânı ve mahkemeye hücumlarında Tokad Naibi Mehmed Ragıp’ın medhâldar olduğu anlaşılma⁸⁴...” şeklindeki ifadelerden güneş tutulması esnasında ayaklanarak mahkemeye saldırıda bulunan ehl-i fesat zümrenin şekavetinde bilgisi hatta müdahalesi olduğu anlaşılan Tokat Naibinin görevden alınarak yerine başka bir naib tayin edildiğini ve söz konusu fesat zümrenin çıkarmış olduğu olayların iç yüzünün araştırılarak merkeze bildirilmesi hakkındaki hüküm taşradaki görevlilere yönelik olan yapılan düzenlemelere örnek teşkil edecek niteliktedir demek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Taşrada görev yapmakla görevlendirilmiş askerî zümreden bazı kimselerin de olumsuz olaylara karıştığını görmekteyiz. Mesela 27 Zi’l-hicce 972 (26 Temmuz 1565) tarihli Rûm Beylerbeyi ve Amasya kadılarına hitaben yazılmış hükümde; Kavak kazasında görev yapan Dergâh-ı Mu’âlla çavuşlarından İsfendiyar’ın re’âyanın bakire kızları anne-babalarının izni ile bir başkasına nikah olunmuş iken, leventlerle evlerini basıp kaçırttığı kızları istediği yerlere gönderdiği, re’ayadan bazılarından at ve katır talep edip vermediklerinde işkence ettiği ayrıca re’ayadan bazılarının davarlarını çalındığında çalanların kim olduğunu bildiği halde malı çalınan insanlara vermek yerine kendisine alıp fukaranın hakkını yediği ve bu şekilde halka zulümlerde bulunduğu ifade edilmektedir. Emir kısmında söz konusu suçlarının sabit olup olmadığı şer’le

⁸³ BOA MD, 6, 208 ve BOA MD, 6, 351

⁸⁴ C. ADL, 97/5882

teftiş olunduktan sonra suçu sabit görülürse üzerindeki hakların alınıp hakkı yenen kimselerin hasarının telafi edilmesi tüm bunların yazıp bildirilmesi gelecek emre göre hareket edilmesi istenmektedir⁸⁵.

Yine Bozok'ta ben müteferrika⁸⁶ oldum diyerek Yumlu tâifesinden bazı kişileri kandırıp yoldan çıkararak nice Müslümanlara zülm-ü te'addî eden Ziyal adlı sipahinin “*dayîma hırsuzlara şerîk-ü yatak olmağla vilâyete küllî zarar idüb fesâd-ü şena'âtden hâlî değıldür*⁸⁷” ifadeleriyle beyan edilen şekavetinin teftiş edilmesini emreden hüküm de taşradaki görevlilerin düzene sokulması için girişilmiş bir çabanın neticesidir kanaatindeyiz.

II. REAYANIN SEBEP OLDUĞU PROBLEMLERE YÖNELİK TEDBİRLER

İşledikleri her türlü suçlar sırasında asilerin adam öldürme olaylarına da sebebiyet verdiklerini belirtilmişti. İsyancılar bu gibi olaylarda elleri silahlı olarak bulunuyor ve bu fiilleri esnasında daha çok tüfek kullanıyorlardı. İşte bu silahlar merkezî yönetimin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren gönderdiği fermanlar ile halkın ve asilerin ellerinden alınması yoluna başvurulmuştur (Akdağ 1995: 215).

Asayişi sağlamak için siyasi otoritenin zaman zaman yaptığı teftişlerle re'ayanın elinde bulunan silahları toplatma çabasına giriştiğini görmekteyiz. Şehzade Bayezid isyanı ve onu takip eden zamanlarda Şehzade Bayezid taraftarlarına yönelik girişilen bu teftişler kaynaklara yemli teftişi olarak yansımaktadır.

1. Yevmlü Teftişi ve Silahsızlandırma

Şehzade Bayezid'in uzun süren taht mücadelesinin⁸⁸ kendisinin babası Kanuni Sultan Süleyman tarafından öldürülmesiyle sonlanmasına müteakip,

---

⁸⁵ BOA MD, 6, 1416.

⁸⁶ Padişahın, vezirlerin veya sadrazamın emirlerini götüren kimse. Bkz: (Devellioğlu 1984: 914).

⁸⁷ BOA MD, 6, 1044.

⁸⁸ XVI. yüzyılın ikinci yarısı Kanuni'nin hâkimiyetini kuvvetlendirmeye çalıştığı devre isabet etmektedir. Nitekim şehzade Mustafa, Kanuni tarafından ortadan kaldırılmış ve oğlu Cihangir de üzüntüden vefat etmiştir. Hürrem Sultan'ın oğulları Selim ve Bayezid, bu olaydan sonra kendilerini

silahlanan binlerce Anadolu köylüsü ellerinde silahları ile evlerine dönmüş veya başka bölgelere dağılmıştı. Sultan II. Selim'in (1566–1574) saltanatının ilk yıllarında Bayezid taraftarlarına karşı “yevmlü teftişi” adı altında büyük bir harekâta girişilmiştir. 1559 yılındaki Şehzade Bayezid isyanı ile başlayan dönemde, Osmanlı kırsalında, ateşli silahlar yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu dönemde hükümet, eşkıyalığın en mühim sebebini halkın elinde bulunan silahlarda görmekteydi (Uzun 2009:168).

Esasen halk bir gecede silahlanmıyordu. Henüz XVI. yüzyılın sonlarında kırsal kesimde köylüler bazen devlet tarafından bazen de kendiliklerinden silahlanıyorlardı. Bu silahlanma, devletin köylülerin yaşadığı krize verdiği tepkinin, hatta merkezileşmiş denetimi koruma çabasının bir sonucu olarak görülmüştür (Barkey 1999: 158–160).

Ancak köylüler zamanla çiftçilikle uğraşmak yerine seferlere katılmayı tercih eder duruma gelmişler ve öküzünü, atını satıp silah almaya başlamışlardır. Aslında kanun gereği Anadolu’da birkaç senede bir silah teftişi yapılırken XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu teftiş ihmal edilmiştir.

İsyan ve eşkıyalık hareketlerinin arttığı, asayişin bozulduğu dönemlerde yöneticilerinin, meydana gelen olumsuz her türlü ayaklanmaya karşı tedbir olarak yapabilecekleri en önemli icraatlardan birisi şüphesiz reayanın elinde bulunan silahları toplattırmak olmuştur (Turan 1961: 82-83) .

Ellerinde silahla dolaşan çift bozan köylüler ile işsiz medrese mezunu öğrencilerin bir kısmı cephelerde görevlendirilmişler ise de çoğu kırsal kesimde faaliyetlerine devam etmişlerdir (Uzun 2009:170).

Örneğin; 27 Rebi’ul-ahir 979 (18 Eylül 1571) tarihli Vilâyet-i Rûm kadılarına hitaben yazılmış hükümde Rum vilayeti voyvodalarının reâyanın

---

tahta daha yakın hissetmeye başlamışlardır. Ancak Kanun'nin Şehzade Bayezid'in bulunduğu Kütahya Sancağı yerine Ankara'yı Anadolu Eyaleti'nin merkezi yapması ve kendisine, merkezden daha uzakta olan Amasya'ya; yollaması üzerine Bayezid, İstanbul ile bağlarını koparmıştır. Şehzade Bayezid Amasya tevcih olunurken, oğlu Orhanda çorum Sancağı'na verilmiştir (Zilhicce 965/1558). Konya Muharebesi neticesinde İran şahı Tahmasıb'a sığınmak zorunda kalan Beyazid ve oğlu Orhan, Osmanlıların ısrarları üzerine Tahmasıb tarafından geri iade edildi ve 969 Muharrem'inde (1561), Beyazid ve dört oğlu boğdurularak Sivas'a defnedildiler. (Uzunçarşılı 1998: 408/II)

elindeki tüfeklerin toplatılması hakkındaki emri, tüfek yerine akçe almak veya tüfeklerin yeniçeri veya sipahiye ait olduğunu beyan etmek suretiyle emri uygulamadıkları duyulduğundan, kadılar tarafından bu gibi uygulamalara müsaade edilmeyip reâyanın elindeki silahların derhal toplatılması emredilmekte ve bu da “... kaziye arz olunduğı gibi ise tüfenk yirine akça alınmak alsâ câyiz değildir. Min-ba'd voyvodalara tüfenk yirine akça aldırmayub ve bulunan tüfenkler; “sipâhî ve yeniçerinündür” didiklerinde amel itmeyüb re'âyâ ellerinde bulunan tüfenkleri alub Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesiz⁸⁹ “ ifadesiyle belirtilmektedir.

Yine Eyalet-i Rûm sınırları içinde bulunan Amasiyye Sancağı beği ve kadısına yazılmış olan hükümde; suhte, levent ve reâya tâifesinin elindeki tüfeklerin toplanması istenmektedir. “Hâliyâ ba'zı kimesneler av avlamak bahanesiyle tüfenk idinüb Eyalet-i Rum'da haylî tüfenk olduğu istimâ' olundu. İmdi, re'âyâ tâyifesi tüfenk kullanmağa asla emrüm yokdur.⁹⁰ “ diyerek yasağı bir kez daha dile getirmiş hüküm vardıktan sonra da re'âyâ taifesinden her kimin elinde tüfek bulunursa derhal toplatılıp adet ve isimleriyle yazılarak Dergâh-ı Mu'allâ'ya gönderilmesi emredilmektedir.

Bir başka örnek 16 Safer 976 (10 Ağustos 1568) tarihli hükümde yasak olmasına rağmen Yeniçeri olmadıkları halde hâlâ tüfek kullananların ellerinden silahları alınıp hapsedilmesi ve durumun İstanbul'a arz edilmesi istenmektedir⁹¹.

Yine 15 Muharrem 976 (10 Temmuz 1568) tarihli hükümde “bundan akdem nice def'a hükm-ü şerîfüm gönderilüp; sipahi ve yeniçeriden gayri kimesne tüfenk kullanmaya. Şöyle ki bunlardan gayri eger sûhte tâyifesinde tüfenk buluna girift idüp alup Südde-i Sa'âdetime gönderesin” deyu fermân-ı şerîfim olmuş idi. Hâlâ re'âyâ-i sûhte ta'yifesi girü emrüme muhalif tüfenk kullandıkları istimâ' olmağın⁹²...” şeklindeki ifadelerden gerek suhte gerek diğer re'ayanın silahsızlandırılmasına yönelik ciddi çabayı görmekteyiz. Ancak öyle görülüyor ki

⁸⁹ BOA, MD 12, 848.

⁹⁰ BOA, MD 7, 1740.

⁹¹ BOA, MD 7, 1871.

⁹² BOA, MD 7, 1709.

defaatle yazılmış hükümlere ve çıkartılmış fermanlara rağmen alınan tedbirlerin kifayet etmediği olayların boyutuna bakıldığında ortaya çıkmaktadır.

Belgenin devamında Ladik ve Sonisa'da vaki Sepetli derbendinde⁹³ iki yüz kadar suhte toplanıp gelip geçenlere korku salıp çeşitli tacizlerde buldukları ifade edilmekte söz konusu gruba daha önce nice defa tuğyân-ı fesâd denilip “*anun gibilerin hakkından geline*” diye emirler verilmesine rağmen neden ihmal edildiği sorulmaktadır. Bu defa asla tereddüt etmeden sipâh taifesiyle ve lâzım olursa il-erleriyle fesâd-ü şenâ'at üzere olan sûhte taifesinin ele geçirilip haklarından gelinmesi vilayetin fesâd-ü şenâ'atden tamamen temizlenmesi ve yakalanan asilerin küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.

Ayrıca söz konusu asilerin Amasya Beği'nin birkaç adamını öldürdükleri ifade edilmekte ve yakalanan asilerin beylerin yanına konulmasının isyana ruhsat vermek olacağı ifade edilerek “*bu makûlelerde gafletün aslı yokdur; her ne zamânda lâzım ise hâzır u müheyyâ olub ale'l-gafle anun gibi harâm-zâde fesâd itdükde hakkından geldüresin*⁹⁴” denilmektedir.

2. Kefillendirme

Bazı yerlerde reayanın ellerindeki silahlar toplanırken orada yaşayanların eşkıyalık yapıp-yapmadıklarına bakılmaksızın ellerinde bulunan bütün silahların, bir tane bile bırakılmadan toplattırılarak Cebehane-i Amire'ye gönderilmesi istenmekteydi (Uzun 2006: 196).

Silahsızlandırma uygulanarak çeşitli isyan ve eşkıyalık olaylarının önüne geçilmesinin amaçlanmasının yanı sıra alınan bir başka önlem de re'ayanın kefillendirilmesidir. İç karışıklıkların ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden itibaren uygulanan bu yönteme göre köylerin erkekleri guruplar halinde toplanıyor, her olgun erkek bir genç suhteye kefil oluyor, köyün kethüdası da

---

⁹³ Anadolu ve Rumeli'nin dağlık bölgelerindeki geçit ve yolları korumak ve yolcuların güvenliğini sağlamakla görevli teşkilattır. Detaylı bilgi için bkz: (Orhonlu 1990: 142).

⁹⁴ BOA, MD 7, 1709.

kefillere kefil oluyordu. İmam ya da papaz ise hepsinin kefil oluyordu (Akdağ 1995: 212).

1642 yılına doğru ülkenin çeşitli yerine gönderilen fermanlar ile reayanın elindeki silahların toplattırılması ve ahalinin birbirlerine kefil yazılarak, çifti ve çubuğuyla meşgul olmaları istenmekteydi. Bu şekilde emirler gönderilmesinin en geçerli sebebi mutlaka hem asayişin temin etmek hem de ordu tarafından ihtiyaç duyulan silahları karşılamaktı (Uzun 2006: 197).

Örneğin 7 Şaban 967 (3 Mayıs 1560) tarihinde Rum Beylerbeyine ve Tokat kadısına gönderilen hükümde kefilleri olmayan suhtelerin isyanlarının önlenmesi istenmektedir⁹⁵.

III. KÜREK CEZASI VEYA HAPİS

XVI. yüzyılda ehl-i fesadın cezalandırılma yöntemlerinden birisi de kürek cezası⁹⁶na çarptırılmaları olmuştur. Bu şekilde beden güçlerinden yararlanan şakilerin te'dib edilmeleri amaçlanmıştır. Kürek cezası kısmen daha hafif bir ceza olmakla birlikte hem caydırıcı hem de hafif derecede bir ceza olması bakımından uygulanır bulunmuştur. Mesela Turhal'da fesad çıkarttıkları ve dolandırıcılık yaptıkları duyulan Mehmet oğlu Mustafa ile Mehmet oğlu Nebî'nin teftiş olunmaları ve suçları sabit görülürse küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri yönündeki emri içeren hükmün emir kısmında *mezbûları Südde-i Saadetime gönderesin ki küreğe koşula*⁹⁷ ifadesi bulunmaktadır.

Kürek cezası sadece reaya için değil askeri zümreden kimseler için de verilmiş gibi gözüküyor. Örneğin 21 Cemaziye'l-evvel 972 (25 Aralık 1564) tarihli hükümde; Çorum beyinin mehâhif teftişi sırasında tutuklanan sipahi Veled'in küreğe konulmak için İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. "...*üç bin üç yüz akça tîmâra mutasarrıf olan Veled nâm sipahî ehl-i tezvîr ve hirsuz yatağı re'âyaya zararlu kimesne olup cebr ile Müslîmânların terekelerin ve*

⁹⁵ BOA, MD 3, 360/ 1065; Ayrıca kefilsiz oldukları anlaşılan ve isyan ve eşkıyalık yapan başka suhteler için bkz: BOA, MD 3, 258/ 738; BOA, MD 3, 360/ 1065.

⁹⁶ Örnekleri için bkz; BOA, MD 12, 330/ 676; BOA, MD 5, 219/ 559

⁹⁷ BOA MD, 12,427

*esbâbların alub te'addî itdügü sâbit olmağın*⁹⁸... “ ifadelerinden söz konusu sipahinin yalan beyanlarda bulunduğu, halktan zorla tereke ve esbablarını aldığı ve çeşitli zulümler ettiği anlaşılmaktadır. Suçu sabit bulunduğu için Çorum Kalesine hapsedilmiş olan sipahinin güvenilir görevliler tarafından alınıp küreğe konulmak üzere Dergâh-ı Mu'allâ'ya gönderilmesi ve yolda firar etmesinin önlenmesi adına tedbir alınması buyrulmaktadır.

7 Cumâde'l-âhır 975 (9 Mart?1567) tarihli mühimme kaydında Be-nevbet⁹⁹ üç yüz akçe tımarı olan Mehmet, Hasan ve Hüseyin kardeşlerin Tokat kadısının naibine sövdükleri, kendilerini kadı huzurunda yargılanmaya davet eden Ebû Talip isimli defter emininin dövdükleri bildirilmiş ve haklarında ehl-i fesâd olmak ve mîrî mal tahsilâtına engel olmak suçlarından şikayet olunmuştur¹⁰⁰. Söz konusu kişilerin şer'e buldurulması lazım olduğunu belirtilerek; “*fesad-ü şâ'atleri şer'le sâbit-ü zâhir olursa kendüyü hapsidüp mâl-ı mîrîden nesne zâyi' olmuş ise tahsil idüp vukû'ı üzre yazub gönderesin*¹⁰¹...” denilmiş ve cezalarının hapis olacağı bildirilmiştir.

Nadiren de olsa özellikle ilk dönemlerde ‘*Kılıç*’ denen çekirdek kısmının birden fazla sipahiye tevcih edildiği tımarlara, be-nevbet tımarlar adı verildiğini biliyoruz. Belgeden anladığımız kadarıyla babalarının ölümünden sonra kendilerine intikal eden üç yüz akçelik tımarın sahipleri olan kardeşlerin, söz konusu mallarının tahsili hususunda bir anlaşmazlık yaşadıkları ve topraklarının miri mal olarak tahsil edilmesine yanaşmadıkları gibi olayı tetkik edilip kadı

---

⁹⁸ BOA MD, 6, 540.

⁹⁹ Osmanlı yöneticileri, tımarın toprak ve mali bütünlüğünü muhafaza edecek tedbirler almış, bu yolla, tımarlı sipahi sayısını kontrol etmeye çalışmışlardı. Deftere bir tımar olarak kaydedilen gelir kaynağı ünite teşkil etmekte ve bu ünitenin hisselerine bölünmesi veya başka ünitelerle birleştirilmesi mümkün olmamaktaydı. Bazı nadir istisnaların haricinde, sipahinin oğlu babası hayatta iken tımar sahibi olamamakta, tımar babadan oğula intikal ettiğinde yalnızca kılıç denen çekirdek kısmı devredilmekteydi. Kılıç kısmının, prensip olarak, birden fazla sipahi tarafından tasarruf edilmemesi gerekmektedir. Fakat pratikte, birden fazla sipahiye tevcih edildiği ve sipahilerin sefere birlikte veya nöbetleşe gittiği görülmektedir. İlk dönemlerde daha fazla rastlanan bu tür tımarlara, *be-nevbet tımarlar* adı verilmektedir. Bu uygulamaya, tımar almak için bekleyen sipahilerin sayılarını azaltmak üzere başvurulmuş olabileceği gibi, devletin savaş meydanına daha fazla sayıda sipahi götürmek istemesi de yol açmış olabilir. Detaylı bilgi için bkz (Acun 2002: 903).

¹⁰⁰ BOA MD, 7, 509.

¹⁰¹ BOA MD, 7, 509.

huzurunda yargılanacaklarını bildirmek için giden görevliyi de dövdükleri kayıtlıdır.

Dönemin hukuk anlayışına göre resmi görevliye mukavemet etmek suçuyla ehl-i fesad olarak yargılanmaları ve kendilerine isnad edilen suçlar gerçekleşse hapis cezasına çarptırılmaları istenmektedir.

IV. SİYASET (KATL)

Osmanlı hukukçularının devlete isyan (bağy) suçuna bakış açısı, bu suçun bir hadd suçu olduğu yönündedir. “Meşru otoriteye karşı isyan eden ve itaat tekliflerini reddeden kimselerin katli caizdir” hükmü (Bilmen 1985: 498/III) uyarınca isyancıların idamı hususunda asla tereddüt edilmemiştir.

Padişahın şer’i emirlerine yapılan her çeşit itaatsizlik, kamu düzenini ve asayiş bozan her türlü isyan ve memlekette anarşi çıkarma hareketleri, devlete isyan suçu olarak nitelendirilmiştir. (Cin-Akgündüz 1990: 232). Fakat uygulamada bağy suçunun unsurları teşekkül etmeden idam cezası verildiği de sıkça görülmektedir. Bu tabiatıyla kanun maddesinin kendinden değil, tatbikattaki suiistimallerden kaynaklanmaktadır. (Mumcu 1985: 83)

İncelediğimiz belgelerde katli örneklerine rastlamak mümkündür. Mesela 12 Ramazân 975 (11 Mart 1568) tarihli Rûmeli Beylerbeyi ve Divriği kadısına yazılmış hükümde; Emir Aslan ve İmam Hasan’ı ziyaret ettiği sırada Süleyman adlı sipahiyi bıçakla iki kez vurup yaraladığı, kendi hanımını saban demiriyle vurup katlettiği, vilayetteki diğer sipahilerce de fesad-ü şenâ’at üzere olduğu bildirilen Divriği sipahilerinden Hızır’ın siyaset edilmesi emrini içeren hüküm¹⁰² söz konusu Hızır adlı sipahinin katledilmesini emreden ibareleri ihtiva tmektedir.

Bir başka örnek; 14 Muharrem 976 (9 Temmuz 1568) tarihli Rûm beylerbeyine yazılmış hüküm suhte kıyamının neden olduğu huzursuzlukların bertaraf edilmesi için asi suhtelerin öldürülmesini emretmektedir. Belgeye; “...Bundan akdem ba’zı sũhte tâyîfesi cem’iyyet ile kurâ-ı kasabâtda gezüp oğlan çeküp ve salkun salup fesâd-ü şenâ’at üzere olub Amasiyye Beyinin dahi âdemesin

¹⁰² BOA MD, 7, 1045.

*katleyüb ol asıl eh-li fesâdı ele getürüb haklarından gelmek babında...*¹⁰³” ifadeleriyle yansıyan hükmün emir kısmında ehl-i fesadın yakalanmasında Sancakbeylerine yardım edilmesi, Sipah tahifesi ve İl-erleriyle söz konusu kişilerin yakalanarak fesâd-ü şenaatleri sabit olanların şer’le cezalarının verilmesi ve vilayetin isyancılardan temizlenmesi buyrulmuştur.

---

¹⁰³ BOA MD 7, 1704.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VİLAYET-İ RUM'DA GÖRÜLEN İSYAN HAREKETLERİNİN SOSYO EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tımar sistemin çöküşü, çağdaş Osmanlı kaynaklarında, çok sayıda reayanın tımarlı sipahi sınıfı arasına karıştığı, tımarların ehil olmayan kişilere verildiği şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır. 1578–1618 yılları arasında Avusturyalılarla ve İran'la yapılan uzun süren harpler, bu duruma fazlaca tolerans gösterilmesine neden olmuş ve çok sayıda Anadolu insani imtiyazlı sınıf olan sipahiler arasına dâhil olmuştur. Tımar tahsisini bekleyen çok sayıda sistemin içindeki kişiler bu yeni gelenleri “ecnebi” diye adlandırılarak memnuniyetsizliklerini dile getirdiler. Bu gayri memnunlar grubu, devlete karşı yapılacak her türlü harekete destek vermeye, katılmaya hazırды. 16. yüzyıldaki şehzadeler arasındaki mücadelelere ve nihayet Celali İsyanlarına (1591–1611) katılmakta tereddüt göstermediler. Giderek zorlaşan ekonomik şartlar karşısında, pahalıya mal olması nedeniyle, uzak mesafelere yapılan ve uzun süren seferlere katılmaya gönüllü olmuyorlardı.

Özellikle de 1584'ten sonra meydana gelen %100 oranındaki enflasyon karşısında tımarların değerlerinin aynı kalması, bardağı taşıran son damla oldu. Masraflarını karşılamakta büyük sıkıntılara düşen sipahiler, reyadan fazla vergi talep ederken seferler de ihmal etmeye başladılar. Haçova Seferi'ne (1596) çok sayıda sipahi katılmamıştı. Sefer esnasında yoklama yapıldığında hazır bulunmayanlar “firari” ilan edilerek tımarları ellerinden alındı. Bu suretle, işsiz kalmış binlerce sipahi Anadolu'ya yayıldı. Bu mazul sipahilerin Anadolu'da pek çok kargaşaya yol açtığı veya eşkıyaya karıştığı bilinmektedir.

I. İSYANLARIN YERLEŞİM BİRİMLERİ VE KURUMLARA ETKİSİ

1. Kaza ve Köylerdeki Bozulmalar

Taşradaki eyalet sisteminin daha alt birimi olan kaza ve bunlara bağlı köyler kuşkusuz yönetimde hiyerarşinin işleyerek yönetimin kolaylaşmasında önemli rol üstlenmişlerdi. Ancak zamanla mali, içtimai ve siyasi pek çok sebep yüzünden sistemde meydana gelen yetersizlikler sonucu bozulan eyalet sistemindeki aksaklıklar, elbette daha alt birimlere de sirayet edecektir.

Taşradaki sosyo-ekonomik buhranın bir sonucu olarak görebileceğimiz isyan ve eşkıyalık, baş gösterdiği sahalarda asayişsizlik ve başıbozukluklara yol açarak güvenliği tehdit edici boyutlara ulaşmış gibi gözükmektedir. Örneğin Çingen ve Gurbet tâifesi için Eyalet-i Rûm beylerbeyine hitaben “...şimdiki hâlde taht-ı hükûmetinizde ba’zı gurbet ve çingân tâyifesi zuhûr idüp envâ’-ı muharremât ve esnâf-ı münkerâtı irtikâb idüb fisk-u fücûr üzere fâhîşeleri ve alet-i lehv-ü lu’b sazla şehirlerde ve kasabât-ı kurâda bi’l-cümle kesret-i nâs olduğu cem’iyyetlere ve bâzârlara varub muttasıl vilâyeti geşt idüb râst geldükleri nâsı idlâl ve memlekete ihtilâl virüb ve tenhâ buldukların gâlib geldüklerinde ve ebnâ-i sebîlî katl-ü gâret idüp dâyimâ fesâd-ü şenâ’atden hâlî olmayub ol asıl müfsidlerin def’i mazarratı vâcib ü lâzım olmağın¹⁰⁴...” ifadeleriyle kaleme alınmış bu hüküm durumu özetlemek için yerinde bir örnek olacaktır kanaatindeyiz.

Gezici bir grup olan ve kaynaklardaki ifadelerle gurbet ve çingene diye tabir edilen bu taife öyle görünüyor ki halka yağma hırsızlık vb saldırılarla zarar vermekle kalmıyor dolaştıkları bölgelerdeki reayanın da nizamını bozarak sosyal dokuya zarar veriyorlardı.

Ellerinde çalgılarıyla durmadan kasaba kasaba gezip yağmacılık yaptıkları hile ve haramla pek çok mal edindikleri, gezdikleri yerlerdeki insanları da doğru yoldan saptırdıkları, memleketin nizamını bozup isyan çıkardıkları, husumette buldukları insanların çocuklarını öldürdükleri ve daha nice yağmacılık ve

---

¹⁰⁴ BOA MD 6, 206.

fenalıklar yaptıkları bildirilen bu grubun devlet nazarında asi olduğu beyan edilmekte ve zararlarının defedilmesi için tedbir alınarak isyan suçu sabit olanların hapsedilmesi emrolunmaktadır.

Ceza olarak hapis edilmelerinin emredilmesi gezici bir grup olduğunu bildiğimiz bu taifenin sosyo-ekonomik ve kültürel zararlarının başka bölgelere yayılmasını önlemek olduğu düşünülebilir.

2. Vakıf Tekke ve Zaviyelerde Görülen Bozulmalar

Yapılan çalışmalardan ve birçok tarihi belgeden öğrendiğimize göre, en çok saldırıya uğrayan mekânlar yollar, hanlar, bedestenler, kervansaraylar gibi yapılar ve özellikle bu yollar üzerinde seyreden çeşitli kervanlar olmaktadır. Bizim de incelediğimiz belgelerden edindiğimiz bilgiler bu görüşü destekler niteliktedir.

Mesela; Rûmeli çingânelerinin ispençeleri nâzırı olan sipahi oğlanları zümresinden Mustafa tarafından; çingânelerin yarar atlara bindikleri, adam öldürdükleri, hırsızlık ve kalpazanlık yaptıkları, çoban veya sipahi kılığında gezip fesad işledikleri, halkın para ve erzaklarını aldıkları ve karşı çıkanları öldürdükleri, takip edildiklerinde ise serbest tımarlar ile vakıf arazi ve emlâklere girdikleri, bu vakıf arazileri ve emlakler kendilerinden istendiklerinde vermedikleri bildirilmektedir.

Eyalet-i Rumeli kadılarının suçluların yakalanması için “...*vardukda fi'l-vâki' çingâne tâyifesi vech-i meşrûh üzere fesâd ü şenâ'at eyleyüb gaybet idüb evkâf-u emlâke ve serbest tîmârla toprağına varub şer'le haklarından gelmek için taleb olundukda virilmediğü vâki' ise câyiz değıldür. Ana göre mukayyed olub anun gibi fesâd ü şenâ'ati zahir olub şer'le cezâları virilmeğüçün elegetürmeğe...*¹⁰⁵” şeklindeki ifadelerle beyan edildiği üzere suçu sabit olduğu bilinen eşkıyanın şer'i şerîfe göre cezalandırılması istenmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere İslam Ceza Hukukunun temel alındığı Osmanlı Ceza Kanunnamelerine göre isyan suçunun cezası ölüm olduğu için söz konusu kimselerin de öldürülmeleri emredilmektedir.

---

¹⁰⁵ BOA MD 7, 216.

II. İSYANLARIN NÜFUS VE TOPLUM ÜZERİNE ETKİLERİ

Genel olarak devletlerin vazifeleri iki gerekçeye dayandırılabilir. Birincisi memleket içinde sosyal adaleti kurarak halkın haklarını hukuk çerçevesinde korumak, diğeri ise sınırları düşman saldırısına karşı muhafaza etmektir. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde bu esasların gerçekleşmesi için çalışıldığı bilinmektedir (Cevdet 1995: 84–85). Elbette ki toplumun refah seviyesi asayiş ile doğru orantılıdır. Klasik dönemde çoğunlukla bunu sağlamayı başaran Osmanlı Devleti'nin zamanla topraklarının genişlemesiyle nüfusu da artmıştır. Bu artış bazı içtimai gerginlik ve açmazları da beraberinde getirecektir.

Osmanlı Devleti, esasen kökleri XVI. yüzyıla kadar inen siyasi, idari, sosyal ve iktisadi olmak üzere birçok alandaki bozulmalar sonucu XVII. yüzyılda bir buhran ve sarsıntı içine düşmüştür. Avrupa ve İran ile olan sürekli savaşlar devleti hayli yıpratmış, zaten kötü olan ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olan Celali İsyanları, Levend hareketleri ve savaşlar özellikle genç erkek nüfusun yerlerinden ayrılmasına dolayısıyla nüfus boşlukların oluşmasına ve toplumsal dalgalanmaların ortaya çıkmasına sebep olmakta idi (Akdağ 1995: 316).

Topraklarıyla bağlarını yitiren işsiz köylüler, ya taşradaki medreselere, ya bölgesel askeri birliklere ya da devletin doğu ve batı sınırlarına yaptığı seferlere katılıyorlardı. Böylece şehirlerde nüfus fazlalaşarak işsizlik daha da artıyordu (Barkey 1999: 157). Kontrolsüz şekilde artan ve yer değiştirme sonucu dalgalanmalar yaşayan nüfusa paralel olarak yükselen işsizlik oranı toplumda elbette ki hoşnutsuz ve isyana meyilli bir grubu da yaratıyordu. Bu yüzden bir yerde başlayan isyan hareketinin yayılması da zor olmamaktaydı.

Artan nüfus, yüksek enflasyon, akçenin aşırı değer kaybetmesi, çeşitli idari bozukluklar ve yolsuzluklar ve çıkan Celali İsyanları mevcut durumu alt üst edecek dereceye getirmiştir.

Celalilerin yanı sıra Suhteler de çeşitli baskı ve zulümlere imza atıyorlardı. Bunlar da adam öldürüyor, kadın kaçırıyor veya bedava yiyecek temin etmek için çeşitli zulümler yapıyorlardı. XVII. yüzyıl başlarında suhte gruplarının baskısı had safhaya ulaşmıştı. Hükümet merkezine her yandan, “taaddî ve tecavüzün

nihayeti olmayıp halkın terk-i diyar ve celâ-yi vatan” etmek üzere oldukları yolunda haberler geliyordu. Halkın yerini yurdunu terketmesi sadece Celâlî ve medreseli isyanları sonucu değil aynı zamanda resmî devlet görevlilerinin, askerlerin baskıları yanında bazı iktisadî-sosyal sebepler ve savaş hali dolayısıyla da meydana geliyordu (İlgürel 1997 a: 251).

Özellikle “ehl-i örf” denilen taşra idarecilerinin zulümleri, Celâlî isyanlarından sonra halkın celâ-yi vatan etmesinin en başta gelen sebeplerinden birini oluşturuyordu. Ehl-i örfün yani beylerbeyi, sancak beyi ve bunların adamları ile subaşı, kadı ve timarlı sipahilerin, resmî belgelerde “mugâyir-i defter”, “hilaf-ı kânun”, “mugâyir-i narh-ı rûzîve resm-i yaylak” şekillerinde ifade edilen zulümleri de halkın dağılmasına yol açıyordu (Barkan 1945: 131).

Görüldüğü üzere isyan ve eşkıyalık hareketlerinin hem kendisinden hem de başa çıkılmak için devlet adamları tarafından alınması gereken tedbir ve cezaları uygulamadaki yetersizlik veya basiretsizliğinden dolayı halk gerçekten zor duruma düşmüştür. Yerini yurdunu terk eden bu reaya ise hem ayrıldığı yerlerde hem de yeni gittiği yerlerde çeşitli zorluklarla karşılaşacak, Anadolu’da uzun sürecek toplumsal bir sarsılma ve adaptasyon süreci yaşanacaktır.

1. Göç ve Diğer Etkenlerle İctimai Yapının Bozulması

Celali isyanlarının yoğunlaştığı XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında çeşitli bölgelere yerleşmiş bulunan Celâlî liderleri, geçtikleri yerleri ve buldukları bölgelerdeki köy ve kasabaları dayanılmaz bir baskı altına alıyorlardı. Halk ağır hakaretlere uğruyor, elindeki bütün mahsulünü eşkıyaya vermek zorunda kalıyor ve hayatî tehlike içinde bulunuyordu. Celâlî grupları hareket halinde iken halk fakirleşiyor, oraya buraya kaçışıyor ve perişan oluyordu. Gençler için eşkıyaya katılma mecburiyeti de vardı. Bu güvensizlik yüzünden halk çoluk çocuğunu alıp daha emin yerlere veya şehirlere göç ediyordu (Akdağ 1964: 29).

Bizim incelediğimiz belgelerden; 23 Rebî’u’l-âhir 975 (27 Ekim 1567) tarihli hükümde; Rumeli ve Anadolu’nun bazı yerlerinden bir kısım re’âyanın çiftlerini bırakarak İstanbul’a geldikleri ve İstanbul Eyüp ve Kasımpaşa’da deniz

kenarlarına evler yaparak yerleştikleri bu durumdan ise hem bunların geldikleri yerlerdeki sipahilerin hem de yerleştikleri yerdeki ahalinin zarar gördüğü, bu sebeple Hâslar ve Üsküdar kadılarının buraları teftiş ederek beş yıldan beri oraları mesken edinenleri ayrıntılı olarak defter edip defterlerini mühürleyip göndermelerini ve bundan sonra izinsiz yerleşime müsaade etmeyip bu hususta mahalle imam ve müezzinlerine tenbihte bulunmaları, ayrıca teftiş esnasında fahişe, ehl-i fesâd ve kefilsiz olanların da teftiş edilip gerekirse cezalandırılmaları istenmektedir¹⁰⁶.

---

¹⁰⁶ BOA MD 7, 130.

SONUÇ

Osmanlı Devletinde idari hiyerarşi açısından en üst birim; mali ve askeri sistemin temelini oluşturan sancakların bir araraya gelmesiyle oluşan “Eyalet”lerdir. Her sancakta bulunan Sancakbeylerinin savaş zamanlarında eyaletin yöneticisi olan Beylerbeyi’nin kuvvetlerine katılması bu hiyerarşinin askeri yönünü vurgularken; eyaletlerin çoğunda uygulamasını gördüğümüz tımar sistemi ise söz konusu hiyerarşinin sosyo-ekonomik yönünü ifade etmektedir.

Ancak zamanla klasik sisteminin değişimi esnasında ve sınırların genişlemesine paralel olarak artan eyalet sayısı eyalet yapılanmasında bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler sancak sistemini ortadan kaldırmamasına rağmen, sancakların yönetim ve tasarrufunu ellerinde tutan görevlilerin, gelirleri elde ediş biçimlerini değiştirmiş, bir başka deyişle tımar sisteminden iltizam sistemine geçilmiştir. Tımar sistemi ateşli silahların kullanılmaya başlanmasıyla tımarlı sipahilere duyulan ihtiyacın azalması, Anadolu’da Celali isyanları sonucunda halkın, toprağı işleyemez hale gelmesiyle sarsılmaya başlamış, XVI. yüzyılın sonlarında bu sebeplerden dolayı boşalan tımarların bir kısmı devlet hazinesi tarafından zapt edilmiş ve miri mukataa haline çevrilerek, saray ağalarına, sadrazam ve devlet ileri gelenlerinin hizmetçilerine, bir kısmı da valiler ve alaybeyleri tarafından kim fazla ücret verirse ona verilmeye başlanmıştır. Bu uygulamalardaki en önemli amil, kuşkusuz girişilen başarısız seferlerden dolayı gider kalemi hızla artan hazinenin, nakit paraya duyduğu ihtiyaçtır.

Eyaletlerdeki üst düzey memurların, söz konusu bu ihtiyacı karşılamak amacıyla zirai faaliyetlerde bulunan kırsal kesimdeki re’ayaya uyguladıkları baskı ve bazen kanun ve şer’e mugayir aşırı vergi toplamalarından dolayı re’ayanın gördüğü zarar bir yana, bu süreç, kendine ait gelir kaynakları, maiyetlerinde oluşan ordularla, ileride özerklik kazanmak için ihtiyaç duyabileceği her şeye sahip olan ve isyana meyyal güçlü bir sınıfın doğmasına da yol açmıştır.

Bu ise taşradaki asayişin neredeyse tamamen yok olmasına neden olacak olumsuzlukların fitilini ateşlemiş ve re’aya ekonomik yönden giderek zayıflarken aynı zamanda idareye karşı ciddi hoşnutsuzluklara ve itaatsizliklere neden

olmuştur. Bu hareketlere karşı tedbirler alındığı ve isyan hareketlerine karışmayan reayanın zarar görmemesi için çaba sarf edildiği incelediğimiz kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ancak bütün tedbirlere rağmen suça karışmayan reayanın, gerek eşkıyalık hareketlerinin kendisinden ve gerekse bunlara karşı girişilen mücadeleler esnasındaki müdahalelerden olumsuz etkilendiği ve siyasi otoriteye olan güven ve itimadının sarsıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Eyalet-i Rum'a bağlı kaza ve nahiyelere gönderilen hüküm ve fermanlardan anlaşılan, daha önce defalarca tekrarlanan emirlere riayet edilmediğidir ki bu emirler arasında eşkıyanın yakalanması ve suçları sabit olanların hakkından gelinmesi gerektiği veya yanlarına güvenilir adamlar verilerek İstanbul'a gönderilmesi, sefere memur askerinin bir an evvel görev yerlerine gönderilmeleri, vergilerin şer'e uygun olarak toplanması bu sırada halka haksızlık yapılmaması ve bunun gibi hükümlerdir.

Anlaşılan eyaletlerdeki yöneticiler padişahın emirlerini yerine getirememekte veya getirmemekte idiler. Kanaatimizce her iki durum da devletin içinde bulunduğu zafiyeti göstermesi bakımından önem arz etmekte olup, bu ortam içerisinde eşkıyalık hareketlerinin artması doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

3 Numaralı Mühimme Defteri (966- 968/ 1558- 1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi I, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565- 1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi II, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri I (972/ 1564- 1565), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi II, Ankara 1995.

6 Numaralı Mühimme Defteri I (972/ 1564- 1565), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi II, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri I (975–976/ 1567–1569), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi V, Ankara 1998.

7 Numaralı Mühimme Defteri II (975–976/ 1567–1569), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi V, Ankara 1998.

12 Numaralı Mühimme Defteri I (978- 979/ 1570- 1572), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi IV, Ankara 1996.

12 Numaralı Mühimme Defteri II (978- 979/ 1570- 1572), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi IV, Ankara 1996.

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026- 1027/ 1617- 1618), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi II, Ankara 2000.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040–1041/ 1630–1631), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi VIII, Ankara 2002.

BOA, İdare Meclis-i Vâlâ (İ- MVL):

Cevdet Adliye (C- ADL): 97/5882

Cevdet Askeriye (C- AS): 487/ 20320.

Cevdet Hariciye (C- HAR)

Cevdet Maarif (C- MF)

Cevdet Zabtiye (C- ZB)

Dahiliye (DAH)

Divân-ı Hümâyûn Kalemî (A- DVN).

Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemî (A- DVN- MHM).

II. ARAŞTIRMA- İNCELEME ESERLERİ

- Acar, İsmail.
2001 “Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku”,
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Sayı XIII-XIV.
- Acun, Fatma.
2002 “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar
Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, C IX, Ankara.
- Ahmed, Lütfi.
1978 *Osmanlı Adalet Düzeni*, (Sad. Erdinç Beylem)
İstanbul.
- Ahmet, Cevdet.
1994 *Tarih-i Cevdet*, İstanbul.
- Akagündüz, Barış.
2008 “Osmanlı Ulemasının Devlet Hayatı Üzerindeki
Etkileri (1451–1512)”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Akbulut, İlhan.
2003 “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: LII,
Sy I.
- Akdağ, Mustafa.
1964 “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603–1606”,
Tarih Araştırmaları Dergisi, C: II, s1–49
1950 “Medreseli İsyanları”,
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C:
XI/1–4,s.361–387.

- 1958 “Celalî Fetretî”,
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C: XVI, Say: 1-2.
- 1995 *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara.
- 1999 *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C:II, Ankara.
- Akgündüz,
Ahmed.
2009 *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*,
İstanbul.
- 1986 *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*,
Diyarbakır.
- 1994 *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul.
- Akman, Mehmet.
1999 “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”,
Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gökbunar, A.
Rıza.
2007 “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”,
Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C: XIV Say:1.

- Arslan, Hüseyin.
2001 *16. yy Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul.
- Asrar, Ahmet.
1972 *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Âlemi*, İstanbul.
- Aydın, M. Akif.
1994 “Osmanlıda Hukuk”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul.
- Bardakoğlu, Ali.
1993 “Ceza”,
TDVİA, C.VII, İstanbul.
1996 “Eşkîya”,
TDVİA, C.XI, İstanbul.
- Barkan, Ömer
Lûtfî.
1993 “Kanûn-nâme”,
TDVİA. C. VI, İstanbul.
1986 “Türk Hukuk Tarihine Giriş”,
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Say:14.
1945 *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul.
- Barkey, Karen.
1999 *Eşkîyalar ve Devlet*, (Çev: Zeynep Altok), İstanbul.

- Baykal, Bekir
Sıtkı.
1999
Peçevi Tarihi, Ankara.
- Bayraktar, Nuri.
1996
Sicil-i Osmanî, C I,II İstanbul.
- Beşirli, Mehmet.
2003
“XIX. Yüzyılın Başlarında Tokat Voyvodalığı’na
Bağlı Bazı Türkmen Kabilelerinin Sorunları”,
*Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler
Dergisi*, C: 27, No: 2.
- Bilmen, Ömer
Nasuhi.
1985
Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, C.
VIII, İstanbul.
- Bolay, Süleyman Hayri.
2005
Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Ankara.
- Cin, Halil-
Akgündüz Ahmet.
1990
Türk-İslam Hukuk Tarihi, C.I, İstanbul.
- Üçok, Coşkun- Mumcu
Ahmet- Bozkurt,
Gülnihal.
1996
Türk Hukuk Tarihi, Ankara.
- Coşkun, Eyüp –
Ensar, Ferhat.
2007
“Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bulgaristan’daki
Bazı Kültür Merkezleri”,
Hacı Bektaş Veli Dergisi, Say: 43.

- Çalışkan, İbrahim.
1993 “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”,
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXI.
- Darkot, Besim.
1988 “Sivas”, *MEB İA*, C: X, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit.
1984 *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Doğru, Halime.
1995 *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir.
- Dönmezer, Sulhi –
Erman, Sahir.
1973 *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C. I, İstanbul.
- Ergin, Osman
Nuri.
1997 *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul.
- Kurşun, Zekariya.
1999 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C:I, II, İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya.
2004 “Krizler ve Değişim 1590–1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: II ,
(Çev. Ayşe Berktaş vd.), İstanbul.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin.
2000 *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul.

- Gökalp, Haluk.
2006 “Çobanlıktan Valiliğe Valilikten Asiliğe Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî”,
İlmi Araştırmalar, Say: 22.
- Gökbilgin, M. Tayyib.
1965 “15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum”,
Vakıflar Dergisi, C: VI.
- Griswold, William J.
2000 *Anadolu’da Büyük İsyân*, (Çev. Tansel Ülkün),
İstanbul.
- Gürsoy, Şahin.
2003 “XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr’da Eşkîyalık Hareketleri”,
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
C. IV, Say: 2.
- Halaçoğlu, Yusuf.
2003 *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara.
- Hammer, Joseph Von.
1985 *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Çev. Mehmed Ata), C: VII,
İstanbul.
- Heyd, Uriel.
1983 “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”,
(Çev: Selahattin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVI.

- Hobsbawm, Eric J.
1997 *Eşkîyalar*, (Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl), İstanbul.
- Hülagü, Metin.
2001 “Osmanlı Devletinde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Say: 11.
- İbn-i Batuta,
1983 *Seyahatname*, (Çev: Mehmet Şerif), İstanbul.
- İlgürel, Mücteba.
1996 “Osmanlılar’da Eşkîyalık Hareketleri”,
TDVİA, C.XI, İstanbul.
- 1997 “Cela-yi Vatan ”
TDVİA, C. VII, İstanbul.(a)
- 1997 “Celâlî İsyânları”,
TDVİA, C. VII, İstanbul.(b)
- 1986 “Yeniçeriler”,
TDVİA, XIII, Eskişehir.
- 1998 “İl Erleri Hakkında”,
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 12,
İstanbul.

- İnalcık, Halil.
1999 “Sivil Kanun Geleneği”,
Türkiye Günlüğü Dergisi, Say: 58.
- 1981 “Osmanlı İdare Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler”, *Belgeler*, Ankara.
- 1958 “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî- Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”,
Ankara Üniversitesi Siyasi İlimler ve Hukuk Dergisi,
C. XIII, No:2.
- 2005 *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 – 1600)*,
İstanbul.
- Kadri, Hüseyin Kazım.
1992 *Türk Lügati*, C. II, Ankara.
- Karal, Enver Ziya.
1988 *Osmanlı Tarihi*, Ankara.
- Keskioglu, Osman.
1988 *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara.
- Koç, Ümit.
2002 “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çavuşluk Teşkilatı”,
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: XII,
Say: 2.
- Koçi Bey.
1993 *Koçi Bey Risalesi*, (Sad: Zuhuri Danışman), İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad.
1993 “Fıkıh”, *TDV İA*, C. IV, İstanbul.

- 1988 “Orta Zamanın Türk Hukuki Müesseseleri”,
Belleten, Sayı 5/6, Ankara.
- Köse, Saffet.
1999 “Osmanlı’da Şerî Cezalar”,
İslâmiyât, C. II, Say: 4, İstanbul.
- Kütükoğlu, Bekir.
1993 *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri*, İstanbul.
- Muallim Naci.
2006 *Lügat-ı Naci*, İstanbul.
- Muhammed Ebu Zehra.
1994 *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, C:I (Çev: İbrahim Tüfekçi) , İstanbul.
- Mumcu, Ahmet.
1985 *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar.
1990 “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu’sunda Mesiyani Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi”,
V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21–25 Ağustos 1989).
Ankara.
- Oğuz, Burhan.
1997 *Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, C: III, İstanbul.
- Orhonlu, Cengiz.
1990 *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*,
İstanbul.

- Özbilgen, Erol.
1985 *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı, İstanbul.*
- Özek, Çetin.
1970 *Devlet Başkanına Karşı Suçlar, İstanbul.*
- 1967 *Siyasi İktidar Düzeni ve Fonksiyonları Aleyhine Cürümler, İstanbul.*
- Özel, Ahmed.
1988 *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Darül-İslam Darül-Harb, İstanbul*
- Özkaya, Yücel.
1983 *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları, İstanbul.*
- 1985 *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara.*
- Pakalın, Mehmet Zeki.
1983 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C II, III, İstanbul.*
- İmamuddin, S. M.
2003 "İslam Hukukunun Prensipleri", (Çev: Menderes Gürkan),
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Say: 15.
- Savaş, Saim.
2007 "Osmanlı Döneminde Meydana Gelen Suhte İsyanlarından Günümüz İçin Çıkarılacak Dersler"
Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri
21-25 Mayıs .

- Shaw, Stanford.
1994 *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul.
- Sümer, Faruk.
1980 *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul.
- Şafak, Ali.
1977 *Mezheblerarası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*, Erzurum.
- Şemseddin Sami.
2009 *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Şen, Murat.
2000 “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat Sayı: 31.
- Izgi, Şuayib.
2006 “986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [S. 201–400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet.
1985 *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul.
2004 *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul.
- Timur, Taner.
1994 *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İstanbul.
- Turan Şerafeddin.
1961 *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara.
1964 “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”,

- Tarih Araştırmaları Dergisi*, C I, S. I.
- 1997
Türkay, Cevdet.
1979
1944
1955
Uriel, Heyd.
1983
Uzun, Efkan.
2009
Uzunçarsılı, İsmail Hakkı.
1948
1988
1995
Üçok, Coşkun.
1948
1944
- Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara.
- Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul.
- 17. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık Hareketleri*, İstanbul.
- 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul.
- “Kanun ve Şeriat”, (Çev: Selahattin Eroğlu),
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXVI.
- “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”,
Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, S. 25.
- Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara.
- Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara.
- Büyük Osmanlı Tarihi* C. II- III, Ankara.
- “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. IV.
- “Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: I, Say: 4.

Ülgener, Sabri F.

1995

Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Ankara
1984.

Witteck, Paul.

2002

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu (Çev: Fahriye
Arık) İstanbul.

Yetkin, Çetin.

1984

Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, İstanbul.

